T. C.

MALTEPE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

GEÇ OSMANLI DÖNEMİ İLE 1923-1960 ARASI TÜRKİYE'DE ÖLÜM ORANLARINDAKİ AZALIŞIN EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BİLAL İSLAMOĞLU

İstanbul, Ekim 2015

T. C.

MALTEPE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

GEÇ OSMANLI DÖNEMİ İLE 1923-1960 ARASI TÜRKİYE'DE ÖLÜM ORANLARINDAKİ AZALIŞIN EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BİLAL İSLAMOĞLU

121103203

DANIŞMAN ÖĞRETİM ÜYESİ

YRD. DOÇ. DR. İDRİS AKKUZU

İstanbul, Eylül 2015

T.C. Maltepe Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

17.09.2015 tarihinde tezinin savunmasını yapan Bilal İSLAMOĞLU'na ait "Geç Osmanlı Dönemi ile 1923-1960 arası Türkiye'de Ölüm Oranlarındaki Azalışın Ekonomik Büyümeye Etkisi" başlıklı çalışma, Jürimiz Tarafından Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, İktisat Tezli Yüksek Lisans Programında Yüksek Lisans Tezi Olarak **Oy Birliği/~~Oy Çokluğuyla~~** Kabul Edilmiştir.

.....

Prof.Dr. Dinç ALADA
(Başkan)

.....

Prof.Dr. Ergül HAN
(Üye)

.....

Yrd.Doç.Dr. İdris AKKUZU
(Üye)
Danışman

ÖNSÖZ

İnsanlar birbirleriyle ve kendilerini çevreleyen doğayla sürekli etkileşim halindedirler. Yaşamları üzerinde büyük etki bırakan olayları sözlü ve bazen de yazılı olarak gelecek nesillere aktarırlar. Bu olayların bazıları o derece önemlidir ki, insanlık tarihi açısından milat olarak kabul edilir. Bu nedenle toplumda dramatik etkiler bırakan bu olayın önemine sürekli dikkat çekilir ve anlaşılabilmesi sosyal bilimlerin konusu haline gelir.

Ben de annemi (Kıymet İslamoğlu) dinlerken böyle bir olayın farkına vardım. Tüm tarihleri, yaşam öyküsünü "hareket" diye ifade ettiği bir olaya olan uzaklığı ile dile getirmekteydi. Annem hareket dediği olaydan üç yıl sonra dünyaya gelmiş. Annem "hareket"ten kastettiği şeyin ne olduğunu anlatmamış olmasına rağmen diğer tüm olayları bu olayın tarihine olan uzaklığına göre anlattığına göre oldukça önemli bir olay olduğu izlenimine kapılmıştım. Olayın meydana geldiği tarihi hesapladığımda 1939 yılına denk geldiğini gördüm. Başta bu tarihin İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı tarih olduğunu düşünmüştüm

Bu tezi yazarken bu tarihin 1939 Erzincan depremine karşılık gelebileceği aklıma geldi. Anneme "hareket"ten kastının 1939 Erzincan Depremi olup olmadığını sordum. Annemin cevabı evet oldu. O dönemde neler yaşandığını sordum. Bana iki adet bilgi kırıntısı verdi. İlk bilgi kırıntısı, deprem sonrasında ailenin bir süre dışarıda kaldığıydı. Deprem kışın ortasında meydana geldiği için bu olayın aile üzerindeki etkisi büyük olmuş. İkinci bilgi kırıntısı ise İpsile'nin batmış olmasıydı. İpsile, Sivas'ın Doğanşar ilçesinin eski adıdır. Annemin "hareket" derken kastettiği şey ise depremin eski dildeki ifadesinin kısaltılmış hali olduğunu keşfettim. *"Hareket-i arz: zelzele, deprem, yer sarsıntısı"* (Yeğin v.d, 1993; s. 335). Olayın derinine inmek için köyün en yaşlılarından olan Hatice Çiçek'i ziyaret ettim. Ona "hareket"te neler yaşandığını sordum. İlk iki bilgiye ek olarak İpsile'de akrabaları olduğu, aile büyüklerinden birinin bunların durumunu öğrenmek için İpsile'ye gittiği, akrabaların iyi durumda olduğu fakat

İpsile'nin battığı (çok fazla insanın hayatını kaybettiği) bilgisi ile geri döndüğünü belirtti. Kendisi ile bu görüşmeyi yaptıktan kısa zaman sonra bu olayın en eski tanıklarından biri olan Hatice Çiçek hayatını kaybetti.

Doğumlar, ölümler sadece halkın değil, iktisatçıların da üzerinde oldukça düşündekileri olgulardır. Bu alanda okuduğum eserler bazı sorulara cevap vermek ile birlikte birçok yeni soru ortaya çıkardı. Bu konuyu ilk kez ayrıntılı bir şekilde tartıştığım Prof. Dr. Fuat Ercan bana Cıpolla'nun *Tarih Boyunca Ekonomi Ve Nüfus (The Economic History of World Population),* kitabını ve Kösemen ve Karaağaç'ın *The Window of Oppurtunity Awaiting Turkey; Demographics, Education and New Perspectives Towards 2025, (Türkiye'yi Bekleyen Fırsat Penceresi; Nüfus Eğitim ve 2025'e Doğru Yeni Perspektifler)* makalesini okumamı tavsiye etti. Yine onun dersinde makale yazar iken Semiz'in *Bekârlık Vergisi* makalesine ulaştım. Yrd. Doç. Dr. Atilla Özsever'in *Tekelci Medyada Örgütsüz Gazeteci* adlı kitabını okudum ve kendisinden Türkiye'de işçi sınıfı hakkında geniş bilgi edindim. Prof. Dr. Ergül Han ile Türkiye Ekonomisi dersini işledik. Doç. Dr. Serkan Çiçek ile Williamson'ın *Macroeconomics (Makro Ekonomi)* kitabını ders kitabı olarak işledik. Doç. Dr. Serkan Çiçek ile nüfus üzerine bazı düşüncelerimi tartıştım. Bu tartışmalardan tezde ne yapmamam gerektiğini ortaya çıkardım. Prof. Dr. A. Dinç Alada'nın tavsiyesi ile okuduğum Boratav'ın *Türkiye İktisat Tarihi*'ni, Yrd. Doç. Dr. Y. Serhat Yaşgül ile Gilpin'in *Uluslararası İlişkilerin Ekonomik Politiği'ni (The Political Economy of International Relation),* Doç. Dr. Murat Birdal ile Klein'in *Şok Devrimi'ni (The Shock Doctrine)* kendileri ile yorumladık. Prof. Dr. Ercan Eren ile *Modern Makroekonomi, Temelleri Gelişimi ve Bugünü* (*Modern Macroeconomics)* kitabını ders kitabı olarak işledik.

Tezin ilk aşamasında danışmanım Yrd. Doç. Dr. İdris Akkuzu'nun tavsiyesi ile bir makale taraması yaptım. İlk başta on adet makaleye ulaşabilmem için yüzlerce makaleyi okumam gerekti. Bu araştırma sırasında bulduğum Kristinsson'un makalesinde Boserup'tan bahsedildiğini gördüm. Sonrasında Boserup'un makalelerini bulup okudum. Bu aşamadan sonra bulduğum birçok makale diğer makalelerde yapılan alıntılarda

rastladığım böylece ulaştığım makaleler oldu. Gallup ve Sachs ve Eberstadt'ın makalelerine bu yöntemle ulaştım. Simon'u okurken Smith'den ilham aldığını fark ettim. Bu nedenle Smith'in *Ulusların Zenginliği'ni (The Wealth of Nation)* yeniden okuma ihtiyacı duydum. Bu yöntemler ile bu alanda araştırmaları derinleştirdim.

Tez aşamasının ikinci döneminde Erasmus öğrenci değişim programı ile Polonya'ya gittim. Burada kaldığım sürede Katowice Ekonomi Üniversitesi kütüphanesinden Polonya, Doğu Avrupa tarihi ve Polonya dış politikası üzerine okumalar yaptım. Dr. Monika Szudy ile işlediğimiz Development Economics dersinde uluslararası yardımlar hakkında bir makale yazdım. Dr. Dominika Bochańczyk-Kupka ile işlediğimiz Economic System dersinde İsveç'in ekonomik sistemi üzerine bir sunum yaptım. İngilizce öğretmenim Ilona Zawartka ile de Polonya tarihi hakkında konuştuk.

Doğu Avrupa ülkeleri komünist dönemde önemli bir ekonomik büyüme yaşadılar. Fakat liberal ekonomiye geçmelerini takiben büyük bir durgunluk yaşadılar. Hatta birçok Doğu Avrupa ülkesinin ekonomisi daraldı. Bu komünist dönemde ekonomik büyüme rakamlarının gerçek rakamlar mı olduğu yoksa olduğundan daha yüksek mi gösterildiği sorusunu akla getirmekte.

Polonya'da bulunduğum sürede komünist dönemde yaşanan ciddi bir ekonomik büyümenin izlerini her yanda gördüm. Okul binaları, yurtlar, büyük kamu binaları, konutlar ve demiryollarının tamamına yakını komünist dönemde inşa edilmişti. Polonya için hiçbir şekilde komünist dönemi kayıp yıllar olarak nitelendirmemiz mümkün değil. Bunun ötesinde Polonya yumuşak bir dönüşüm gerçekleştirerek önceki dönemdeki sahip olduğu altyapıyı koruyarak ve modernleştirerek ekonomik seviyesini bir üst aşamaya taşımayı başardı.

Kurulduğu zaman komünist Rusya ile kapitalist Avrupa ülkeleri arasında yer alan Türkiye 1930 yılından itibaren bu iki sistemden bir sentez yaparak bir orta ekonomik model oluşturmaya çalıştı. Dördüncü bölümde bu sentezde Türkiye'nin her iki sistemden aldığı parçaların doğru parçalar olup olmadığını ayrıntılı bir şekilde tartıştım.

Teorik çerçeveyi oluşturduktan sonra Osmanlı ve Türkiye tarihi konusunda Maltepe Üniversitesi Kütüphanesi, İSAM (İslam Araştırmaları Merkezi) Kütüphanesi ve Sultanbeyli Belediyesi Aydos Kütüphanesi'nden faydalandım. Bir miktar kitabı da satın aldım. Ulaşamadığım birkaç eseri bulmamda ise yeğenlerim Yasir ve Mahmut İslamoğlu bana yardımcı oldu. Osmanlı ve Türkiye tarihi oldukça geniş bir konu ve bu konulardaki eserlerin oldukça küçük bir parçasının bile yüksek lisans tezi süresinde okunması hatta gözden geçirilmesi bile oldukça zor. Bu aşamada ilerleyebilmemi sağlayan ekonomi, coğrafya, tarih, uluslararası ilişkiler ve köy edebiyatı alanında alıntı yaptığım birçok kitabı tez sürecine başlamadan önce okumuş olmamdı.

Tezde var olan birçok açıklamayı ve yorumu danışmanım Yrd. Doç. Dr. İdris Akkuzu'nun tezle ilgili sorduğu sorulara cevaplandırmak için genişlettim. Tez bu eleştiriler sonucu olgunlaştı. Bundan sonraki süreçte daha geniş saha gözlemleri, okumalar ve araştırmalar ile bu alanda çalışmaya devam etmeyi umuyorum. Tüm bu aşamalarda bana desteklerini esirgemeyen aileme ve öğretmenlerime ve kütüphane çalışanlarına sağlık ve mutluluklar diliyorum.

ÖZET

Ölüm oranlarındaki azalış ekonomik büyümeyi hızlandıran temel faktörlerden biridir. Malthusyen, Klasik ve Neo-klasik yaklaşımların Afrika'ya dair güncel yorumları, soruna tümüyle farklı açılardan yaklaşmalarına rağmen ölüm oranlarındaki azalmanın ekonomik büyümeyi hızlandıracağı konusunda ortak bir sonuca ulaşmaktadırlar.

Osmanlı ve Türkiye tarihine baktığımızda da bu olguyu gözlemliyoruz. Ölüm oranlarının düştüğü barış dönemlerinde ekonomik büyüme hızlanmış, ölüm oranlarının yükseldiği savaş dönemlerde ise ekonomi daralmıştır. Bunun ötesinde Türkiye ile komşularını karşılaştırdığımızda da ölüm oranlarını düşürmede daha başarılı olan ülkelerin daha hızlı bir ekonomik büyüme sağladığını görmekteyiz. Son olarak Türkiye sınırları içinde ölüm oranları yüksek olan bölgelerde ciddi bir ekonomik daralma gözlemliyoruz.

Ölüm oranlarının yükselmesinin birinci nedeni savaşlardır. İkinci nedeni ise salgın hastalıklardır. Özellikle bebek ve çocuklar salgın hastalıklara karşı dirençleri yetişkinlere oranla daha zayıftır. Ölüm oranlarının düşürülebilmesi için ilk olarak savaşların önlenmesi, ikinci olarak salgın hastalıklara karşı mücadelenin kazanılması için tüm vatandaşların sağlık hizmetlerine ulaşabilmesi gerekmektedir.

ABSTRACT

Decrease in death rates is one of the key factors in fostering economic growth. Current comments through Malthusian, Classical and Neo-classical approaches made about Africa, despite addressing the issue from different perspectives, come to the common conclusion that decrease in death rates will foster an economic boost.

Accordingly, this phenomenon is observed when the history of the Ottoman Empire and Turkey is examined. At the time of peace, when death rates dropped, economic growth increased. On the other hand, at the time of war when death rates increased, the economy recessed. Moreover, when Turkey and its neighboring countries are compared, we can see that countries which are more successful in decreasing their death rates have a more rapid economic growth. Finally, we observe a serious economic recession in some regions in Turkey, where death rates are high.

The main reason for the increase in death rate is war. The second reason is epidemics. Compared with adults, particularly infants and children are susceptible to epidemics. To be able to decrease the death rate, the first thing that should be done is to prevent the outbreak of wars. Secondly, in order to win the struggle against epidemics, a country should make health care accessible to all its citizens.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....iii
ÖZET……..….....vii
ABSTRACT……..……...……..…….viii
İÇİNDEKİLER.....ix
SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ ….....xii
TABLOLAR LİSTESİ xiv
ŞEKİLLER LİSTESİ.....xvi
GİRİŞ…….....1

BİRİNCİ BÖLÜM

NÜFUS VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİYE KURAMSAL YAKLAŞIMLAR.....3

1.1. Giriş……...……..3
1.2. Smith ve Malthus'un İngiltere ve ABD'de Nüfus Artışına Yönelik Görüşleri……...4
1.3. Maltus, Boserup ve Kremer'in Zenginlik ve Teknolojik Gelişmeye Dair Görüşleri…..……...……...……..…10
1.4. Meadows ve Simon'un Kıtlık, Teknolojik Gelişme ve Çevre Kirliliği Görüşleri…….……..14
1.5. Keynes'in Bakış Açısı İle Gelişmiş Ülkelerin Yaşadığı Ekonomik Problemler..….17
1.6. Eberstadt ve Garrett'in Gelişmekte Olan Ülkelere Dair Argümanları……...……..20
1.7. Değerlendirme……...……...…….23

İKİNCİ BÖLÜM

NÜFUS ARTIŞINI BELİRLEYEN DEĞİŞKENLER….....25

2.1. Giriş……..……..…25

2.2. Doğum Oranlarındaki Artış ve Ekonomik Büyüme…….……26

2.3. Doğum Oranlarındaki Azalış ve Ekonomik Büyüme……27

2.4. Ölüm Oranlarındaki Artış ve Ekonomik Büyüme ……...……..…30

2.5. Ölüm Oranlarındaki Azalış ve Ekonomik Büyüme ……....…….36

2.5.1. Ailelerin Sahip Olmak İstediği Çocuk Sayısı……...…..….36

2.5.2. Ekonomik Büyüme……...…..……39

2.5.3. Preston Eğrisi…….……..43

2.5.4. Sanayi Devrimi ve Ekonomik Büyüme……...……48

2.5.5. Doğrudan Yabancı Sermaye ve Ekonomik Büyüme……..…….52

2.5.6. Eğitim ve Ekonomik Büyüme……..……..….53

2.5.7. Göç ve Ekonomik Büyüme…….....……..55

2.6. Değerlendirme……..…...…….57

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1800-1923 YILLARI ARASI OSMANLI'DA NUFÜS DİNAMİKLERİ VE EKONOMİ

……..……..……..….……59

3.1. Giriş……..…….59

3.2. Osmanlı'da Nüfusun Sanayileşme Sürecindeki Rolü……...……..…62

3.2.1. Sanayileşme Sürecinde Dış Borçlar ……...……62

3.2.2. Kömür Üretimi……...…….…….....63

3.2.3. Demiryolları ……...……...…….……67

3.3. Nüfusun Gelişimi…….……...……..…….73

3.4. Değerlendirme……..…..……..…….……81

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1923-1960 TÜRKİYE EKONOMİSİ'NDE NÜFUS DİNAMİKLERİ VE EKONOMİ…….……...……...82

4.1. Giriş…….……..……82

4.2. Borçlar, Kömür Üretimi ve Demiryolları ……...……..……83

4.2.1. Osmanlı'dan Kalan Borçlar……..……...……..…..83

4.2.2. Türkiye'de Kömür Üretimi……...……..…….84

4.2.3. Türkiye'de Demiryolları……...……...……87

4.3. Güvenlik Problemi……...……..……89

4.4. İşgücünü Arttırma Çabaları……..……94

4.5. Türkiye'nin Sağlık Politikası……...……..…..101

4.6. Türkiye ve Komşularının Karşılaştırılması……...……..……105

4.7. Tunceli, Erzincan ve İstanbul'un Nüfus Dinamikleri Açısından Karşılaştırılması……...……...108

4.8. Değerlendirme……..……...……114

SONUÇ…….…..……116

EKLER……..…….……118

KAYNAKÇA……..……..…..124

SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ

age	Adı Geçen Eser
AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ADNKS	Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
CERN	Conseil Européen pour la Recherche Nucléaire (Avrupa Nükleer Araştırma Merkezi)
CIA	Central Intelligence Agency (Merkezî İstihbarat Teşkilatı)
DİE	Devlet İstatistik Enstitüsü
DOE	Department of Energy (Amerika Birleşik Devletleri Enerji Bakanlığı)
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
IMF	International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
K.E.B.	Kümülatif Ekonomik Büyüme
KBMG	Kişi başı milli gelir
LSE	London School of Economics (Londra Ekonomi Okulu)
NASA	National Aeronautics and Space Administration (Ulusal

Havacılık ve Uzay Dairesi, ABD)

NATO North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)

NISRA Northern Ireland Statistics and Research Agency (Kuzey İrlanda İstatistik ve Araştırma Dairesi)

O.Y.B. Ortalama Yaşam Beklentisi

OECD Organisation for Economic Co-operation and Development (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü)

TMH Türkiye Mühendislik Haberleri

TTK Türkiye Taşkömürü Kurumu Genel Müdürlüğü

TUİK Türkiye İstatistik Kurumu

UN United Nations (Birleşmiş Milletler)

UNPD United Nations Population Division (Birleşmiş Milletler Nüfus Departmanı)

v.d. Ve Diğerleri

TABLOLAR LİSTESİ

Sayfa No

1. *"Tablo 1.1" İngiltere'de Nüfus Artışı 1681-1821……..…….9*
2. *"Tablo 1.2" 1500 Yılında Nüfus ve Nüfus Yoğunluğu……..…..12*
3. *"Tablo 1.3" Toplam Kömür Tüketimi, Milyon Ton, Petrol Karşılığı ……..…..19*
4. *"Tablo 2.1" Küresel Kişi Başına Milli Gelirdeki Artış (1990 Dolar)……..… 50*
5. "Tablo 2.2" Doğumda Yaşam Beklentisi ve Kişi Başına Milli Gelir. 1820, 1992.……..……..……..……51
6. *"Tablo 2.3" 1990 İle 2010 Yılları Arasında Ortalama Yaşam Beklentisi Azalan Ülkeler……..……..…….54*
7. *"Tablo 3.1" Osmanlı Diğer Avrupa Devletleri 1851-1901 Nüfusları……..75*
8. *"Tablo 3.2" Dünya'nın ve Temel Bölgelerinin Nüfusu 1750-2150……..…….76*
9. *"Tablo 4.1" Japonya Almanya ve Türkiye 1950 Nüfus Yoğunluğu ……..…….87*
10. *"Tablo 4.2" Türkiye ve Komşularının Nüfusları 1923 (Bin)……..……..89*
11. *"Tablo 4.3" Türkiye ve Komşuları 1945-1960 Bebek ve Çocuk Ölüm Oranları……..…….106*
12. *"Tablo 4.4" Türkiye ve Komşuları 1945-1960 Ortalama Yaşam Süresi……107*
13. *"Tablo 4.5" Türkiye, Tunceli ve Erzincan Nüfusları 1970-2014……...110*
14. *"Tablo 4.6" İstanbul, Tunceli ve Erzincan'da 2014 Yılı Şubat Ayı İller Bazında Merkezi Yönetim Bütçe Gelir ve Giderlerinin Karşılaştırması ……..…..112*

15. *"Tablo Ek.1" 1950-2015 Türkiye ve Komşuları, Almanya ve Polonya Ortalama Yaşam Beklentisi……..…….118*

16. *"Tablo Ek.2" 1950-2014 Türkiye ve Komşuları, Almanya ve Polonya Bebek Ölüm Oranları……..……..……119*

17. *"Tablo Ek.3 " 1950-2000 Türkiye ve Komşuları, Almanya ve Polonya Kişi Başına Milli Gelir. Maddison……..……120*

18. *"Tablo Ek.4" Türkiye Nüfusu, Nüfus artış hızı……..……121*

19. *"Tablo Ek.5" 1820 Yılından Bu Yana Ortadoğu'da Ekonomik Büyüme. Pamuk……..……122*

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa No

1. *"Şekil 1.1" İngiltere'de Ölüm ve Doğum Oranları 1681-1821……..……8*
2. *"Şekil 2.1" Nijerya, Meksika, ABD, İsviçre ve Sırbistan. Doğurganlık Oranı……..…….28*
3. *"Şekil 2.2" Keynes'in Tüketim Fonksiyonu……..……32*
4. *"Şekil 2.3" İrlanda Nüfusu 1841-2011……..…….35*
5. *"Şekil 2.4" Preston Eğrisi……..44*
6. *"Şekil 3.1" ABD'de Enerji Tüketimi Bileşenleri 1800-2000……..…..65*
7. *"Şekil 4.1" Türkiye'de Doğurganlık Oranları 1923-2008……..…….98*
8. *"Şekil 4.2" Kaba Doğum, Kaba Ölüm ve Doğal Nüfus Artışlarının Değişimi, 1935-2023……..……100*

GİRİŞ

Bu araştırmada Osmanlı'nın geç dönemi (1800-1923 yılları) ile 1923-1960 dönemi Türkiye'sinde nüfus dinamiklerinde meydana gelen değişiklerin ekonomik büyümeye olan etkisi incelenmekte, bu anlamda 1800-1960 yılları arasında nüfus konusunda uygulanan politikaların başarısı tartışılmaktadır. Böylece günümüzdeki nüfus dinamikleri üzerine yapılan tartışmalara bir tarihsel arka plan oluşturma amacı güdülmektedir.

1950 yılı öncesine ilişkin olarak ölüm oranları ve kişi başına milli gelir hakkında oldukça sınırlı verilere sahibiz. Bu döneme ait elimizde olan bilgiler çeşitli gözlemler ve sınırlı verilere (tarımsal üretim ve ihracat rakamları) dayanan tahminlerdir. *Maddison* kişi başına milli gelir verilerini, *Birleşmiş Milletler Nüfus Departmanı* ortalama yaşam süresi ile bebek ve çocuk ölüm oranları verilerini 1950 yılından itibaren tüm ülkeler için sunmaktadır. Bu çalışmada, adı geçen kaynaklardan temin edilen veriler kullanılmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümü Adam Smith ve Thomas Robert Malthus'un kapitalistleşme ve sanayileşme sürecinin başladığı 18. Yüzyıl İngiltere'sinde nüfus ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki hakkındaki düşünceleri ile başlamaktadır. Smith ve Malthus'un düşüncelerini incelediğimizde en çok dikkati çeken konu her iki iktisatçının da görüşlerini konuya dair ulaşabildikleri sınırlı ekonomik verilerle ileri sürmüş olmalarıdır. Bunun sonucunda yorumlarını ve varsayımlarını büyük oranda gözlemlerine dayandırmışlardır. Bilimsel düşünce ve teknolojinin uygulama alanı geliştikçe, veri toplama teknik ve imkânları yaygınlaştıkça ekonomik faaliyetler hakkında iktisatçılar yeni ve gelişmiş verileri kullanarak daha güncel ve daha tutarlı yorumlar yapma olanağına sahip olmuşlardır. Nitekim bu bölümde, Smith ve Malthus'un düşüncelerine yönelen eleştirilere ve bu görüşlerin güncel yorumlarına değinilmektedir.

İkinci bölümde ekonomik faaliyetleri etkileyen nüfus dinamikleri dört ana kategoride özetlenmekte ve herbirinde meydana gelen değişmenin, artış ya da

azalışların, ekonomik büyümeye olan etkisi incelenmektedir. Bu dört kategori, doğum oranlarında artış, doğum oranlarında azalış, ölüm oranlarında artış ve ölüm oranlarında azalış olarak ifade edilmektedir. Çalışmada odaklanılan ana kategori ise ölüm oranlarındaki azalış değişkenidir. Bu değişkene odaklanılmasındaki temel neden tümüyle farklı perspektiflerden bakıldığında dahi ölüm oranlarındaki azalışın ekonomik büyümeyi hızlandırdığının görülmesidir.

Üçüncü bölümde, 1800-1923 yılların arasında, Osmanlı'nın geç döneminde yaşanan ölüm oranlarındaki azalma eğiliminin ekonomik büyümeye olan etkisi mercek altına alınmıştır. Bu bölümde *Eric-Jan Zürcher* ve *Şevket Pamuk*'un konu hakkındaki çalışmaları yol gösterici olmuştur. Yapılan incelemeler sonrasında Osmanlı'da ölüm oranlarının yüksek olmasının yol açtığı nüfus yetersizliği sorununun demiryollarının yaygınlaştırılması ve kömür üretiminin arttırılması sürecinde zorluklara yol açtığı; Osmanlı'nın sanayisini Almanya ve Japonya ölçüsünde geliştirmesi önündeki etkenlerden biri olduğu tespitine varılmıştır.

Dördüncü ve son bölümde ise 1923 ile 1960 yılları arası döneme ve bu dönemde yaşanan olayların günümüze olan etkisine odaklanılmıştır. Türkiye'de Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve büyük göçler sonucu 1912-1924 yılları arasında çok sayıda insan kayıpları yaşanmıştır. Öyle ki, Türkiye'nin savaş öncesi nüfusuna yeniden ulaşması 1939 yılını bulmuştur (Pamuk 2006, aktaran Pamuk, 2007; s. 275); (TUİK, 2012; s. 5). 1939 yılı ise İkinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesidir. Birinci Dünya Savaşında verilen insan kayıplarına yenilerinin eklenme riski ile karşı karşıya kalınmıştır. Buna rağmen Türkiye bu dönemi nüfus bakımından kayıpsız atlatmayı başarmış ve dahası işgücü stokunda artış kaydetmiştir. Tüm bu dönem boyunca nüfusunu arttırmaya çalışan Türkiye birçok zorluklarla karşılaşmıştır. Bu zorlukların aşılması ancak 1945 yılından sonra ölüm oranlarındaki hızlı azalma sayesinde gerçekleşmiştir. Ölüm oranlarındaki bu azalma eğilimi Türkiye'de dönemler ve bölgelerarası karşılaştırmalarda, ayrıca Türkiye ile komşuları arasında yapılan kıyaslamalarda ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkileyen bir değişken olarak kendini göstermektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM NÜFUS VE EKOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİYE KURAMSAL YAKLAŞIMLAR

1.1. Giriş

İktisat teorisinde nüfus ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye yönelik ilk ve önemli yaklaşımlar Thomas Malthus ve Adam Smith tarafından ortaya atılmıştır. Malthus nüfus konusundaki görüşleri ile büyük bir üne sahiptir. Malthus, düşüncelerinde büyük oranda Smith'in yaklaşımından etkilenmiştir ve sanayileşmenin başladığı dönemdeki nüfus dinamiklerini açıklamaya çalışmıştır. Fakat aradan geçen yüzyılda Malthus'un geleceğe yönelik öngörülerinin gerçekleşmemesini takiben Boserup ve Kremer, Malthus'un düşüncelerine yönelik eleştiriler yöneltmişlerdir.

Bu eleştiriler Malthusyen tartışmayı sona erdirmemiştir. 1970'li yıllarda Meadows v.d., Malthus'un düşüncelerini yeniden yorumlayarak Malthusyen tartışmaları yeniden gündeme getirmiştir. Meadows v.d.'in, geleceğe yönelik endişelerini ise Simon cevaplandırmaya çalışmıştır. Bu ikinci dalga tartışmalarda Smith ve Malthus'un odaklandığı İngiltere ve ABD'nin aksine gelişmekte olan ülkelere odaklanılmıştır.

Gelişmiş ülkelerde gerçekleşen devasa sermaye birikimi nüfus artışını bir tartışma konusu olmaktan çıkarmıştır. Bununla birlikte Keynes bu sermayenin yatırımlara yönlendirilememesi dolayısıyla oluşan büyük bir eksik kapasiteye ve işsizliğe dikkat çekmektedir. Keynesyen tartışmalardan itibaren gelişmiş ülkelerde tartışılan konu devasa miktarlara ulaşan sermaye birikimini yatırımlara yönlendirmek olagelmiştir.

Gelişmekte olan ülkeler için ise temel önerme Malthus ve Meadows v.d.'nin de vurguladığı gibi hızlı nüfus artışının ekonomik büyümeyi yavaşlattığıdır. Bu anlamda birçok gelişmekte olan ülkede ekonomik büyümeyi hızlandırmak için nüfus planlaması politikaları uygulanmıştır. Günümüzde birçok gelişmekte olan ülkede aile başına düşen çocuk sayısı gelişmiş ülkelerle benzer düzeydedir fakat aradaki devasa

gelir farkı varlığını korumaktadır. Bu gerçek, gelişmekte olan ülkelere olan bakış açımızı yeniden gözden geçirmemizi gerektirmektedir.

Bu bölümde Smith ve Malthus'tan günümüze dek nüfus ve ekonomik büyüme ilişkisine ilikin tartışmalara değinilmekte ve bu tartışmalar gelişmiş ve gelişmekte olan ülke farklılıkları da dikkate alınarak değerlendirilmektedir.

1.2. Smith ve Malthus'un İngiltere ve ABD'de Nüfus Artışına Yönelik Görüşleri

Smith'e göre bir ülkenin zenginliğinin en önemli işareti ülkede yaşayanların sayısının artmasıdır. Nüfus artışını ise yüksek ücretler sağlayacaktır (1776; s. 70, 80). Ona göre ulusların zenginliğinin temelinde işbölümü yatmaktadır. Smith, Ulusların Zenginliği kitabının ilk paragrafına işbölümüne değinerek başlamakta ve işbölümünü bir iğne fabrikasından örnek vererek açıklamaktadır. *İğne üretimi 18 farklı operasyona bölünmüştür. Böylece 10 kişinin çalıştığı bir fabrikada günlük 48.000 iğne üretmek mümkündür. Eğer bunlardan her biri ayrı ayrı çalışsaydı, her biri ancak günlük 20 iğne üretebilirdi (1776; s. 3-5).* Böylece Smith işbölümü ile üretim kapasitesini arttırmanın mümkün olduğunu göstermiştir.

İşbölümünün gelişiminde bir başka önemli faktör nüfus yoğunluğudur. İğne üretimi sürecini 18 parçaya bölmek teknolojik olarak mümkün olsa bile böyle bir fabrika ancak nüfus yoğunluğunun yüksek ve ürünlere talep olduğu bölgelerde inşa edilebilir.

İşbölümü ulusal bir zenginlik yaratmaktadır. İşçilerin bu zenginlikten ne derece pay alabileceğine ilişkin ise Smith, iyimser bir bakış açısına sahiptir. Ürün fiyatlarının yıldan yıla, bölgeden bölgeye değişkenlik gösterdiğini belirten Smith evrensel ve gerçek değeri gösteren elimizdeki tek değişkenin işgücü olduğunu belirtmektedir (1776; s. 36).

Bu analiz ile ücretlerin yüksekliğini belirleyen gerçek ölçü, ücretlerin seviyesi değil ücretlerin satın alma gücüdür. İğne fabrikasında çalışan işçilerin maaşı yükselmese bile iğne fiyatları düştükçe, halkın satın alma gücü yükselecektir.

Smith yaşadığı dönemde birçok gıda fiyatının büyük oranda ucuzladığını örneğin ülkenin birçok yerinde patates fiyatlarının 30-40 yıl öncesine göre %50 düşüş sergilediğini tespit etmiştir (1776; s. 78). Smith İngiltere'nin kolonilerinin ürün fazlasını sadece İngiltere ile ticaret yapmasının, İngiltere'de bu ürünlerin fiyatını düşürdüğünü belirtmektedir. Diğer Avrupa ülkeleri ise bu ürünleri İngiltere'den almaktadır. O nedenle diğer Avrupa ülkelerinde bu ürünlerin fiyatları daha yüksek olmuştur. Bu durum İngiltere'nin sanayileşmesini hızlandırmıştır (1776, s. 560).

Dolayısıyla işbölümünün artması ücretlerin satın alma gücünü yükseltmekte, yükselen ücretler nüfusu arttırmakta ve nüfus artışı ise yeniden işbölümünün artmasına imkân tanımaktadır. Bu döngünün sadece bir zayıf noktası vardır. İngiltere'de nüfus, ülkenin tarımsal üretim kapasitesinin üzerine çıkmış, İngiltere ithal ettiği gıda ürünlerine bağımlı hale gelmiştir. Ancak bu durum Smith'in analizi bakımından bir problem oluşturmamaktadır. Çünkü uluslararası işbölümü bu sorunun üstesinden gelebilirdi ve dünyanın belirli bölgelerindeki nüfus yoğunlaşması uluslararası işbölümünü arttırabilirdi.

Malthus, Smith'ten bir nesil sonra yaşamıştır. Her iki iktisatçının da dikkatini çeken bir olgu, ABD nüfusundaki hızlı artıştı. Her iki iktisatçı da hızlı nüfus artışını ücretlerin yüksekliğine bağlamaktadır (Smith, 1776; s. 81); (Malthus, 1798; s. 11).

Smith (1776), ABD'de nüfus artışının nasıl gerçekleştiğine de ayrıntılı olarak değinmektedir:

> *Her bir çiftçi ekebileceğinden çok fazla tarım arazisi almaktadır. Kira ödemek zorunda değildir ve vergiler azdır. (...) Ürettiğinin tamamı kendisinin olacağı için çiftçi, üretimi arttırmak için her türlü motivasyona sahip.(...) Çiftçi tüm gayretine rağmen üretim kapasitesinin ancak onda birini kullanma imkanına sahip. Bu nedenle her bölgeden işçi bulmaya ve onlara yüksek maaşlar ödemeye istekli. Fakat yüksek maaşlar ve ucuz arazi, yanında çalışan işçilerin bir dönem sonra onu kendileri arazi sahibi olmak için onu terk etmesine yol açmakta. (...) Yüksek ücretler evliliği de teşvik etmekte. Çocuklar iyi beslenmekte. Büyüdüğünde ise yüksek ücretler ve düşük arazi fiyatları sayesinde, kendi arazi sahibi olmak için babasının yolunu takip etmekte (s. 532).*

Smith ABD yerlilerinin ve Afrika'dan getirilen kölelerin ekonomik durumuna değinmemektedir. Bununla birlikte Smith ABD'nin Avrupa'dan gelen göçmenler için bir fırsatlar ülkesi olduğunu belirtmekte. Avrupa'dan gelen göçmenler hiç sermaye sahibi olmasalar bile çok rahat bir şekilde ABD'de sınıf atlamaları, toprak sahibi olmaları mümkündür. Bu olgu ABD'nin niçin Avrupa'dan büyük bir göç çektiğini de açıklamakta.

İngiltere hakkında ise Malthus ile Smith tümüyle farklı düşüncelere sahiptir. Smith İngiltere'de nüfus artış hızının niçin yavaş olduğunu açıklarken ilk olarak toplumun üst kesimlerine odaklanmaktadır. Mesela ona göre *lüks içinde yaşayan bir (...) hanımefendi, bazen bir çocuk bile dünyaya getirmemekte, çoğu zaman ise iki ya da üç çocuk dünyaya getirdikten sonra yorgun düşmektedir. (...) Evlilik hayatında lüks, hayattan lezzet alma tutkusunu ateşlerken, nesillerin gücünü çoğu zaman zayıflatmakta, bazen ise tümüyle yok etmektedir* (1776; s. 79).

Smith işçi sınıfı arasında yüksek nüfus artışının olmamasını yüksek ölüm oranlarına bağlamaktadır. İskoçya'nın kırsalında bir kadının yirmi çocuk dünyaya getirmesine rağmen iki tanesinin bile hayatta kalmadığını belirtmektedir. İngiltere'nin bazı bölgelerinde çocukların yarısının dört yaşına gelmeden ülkenin neredeyse tamamında ise çocukların yarısının on yaşına gelmeden hayatını kaybettiğini ileri sürmektedir (1776; s. 79).

Smith'in tanımladığı işçi sınıfı, çalışan maddi geliri olan bir sınıf. Eğer bu sınıf sağlık hizmetlerinden faydalanamıyorsa bir sosyal devlet anlayışının olmayışı, sağlık sistemindeki yetersizlikler; hastane ve doktor sayısının yetersiz olması da neden olarak gösterilebilir.

Smith bu durumdan işçi sınıfını sorumlu tutmaktadır. Smith'e göre işçi sınıfı çok çocuk sahibi olmaktadır. Bunun sonucu çocuklarına ekonomik durumu daha iyi ailelerin gösterdiği bakımı ve itinayı gösterememektedirler (1776; s. 79).

Smith'e benzer bir yaklaşıma sahip olan Malthus işçi sınıfının yaşadığı ekonomik problemleri çok çocuk sahibi olmalarına bağlamaktadır. Malthus nüfus artışının iki önemli etkisi olacağına değinmektedir. Birincisi yoksullar giderek daha kötü koşullarda yaşamaya başlayacaklar. İkinci olarak işçi ücretleri giderek düşecektir (1798; s. 9).

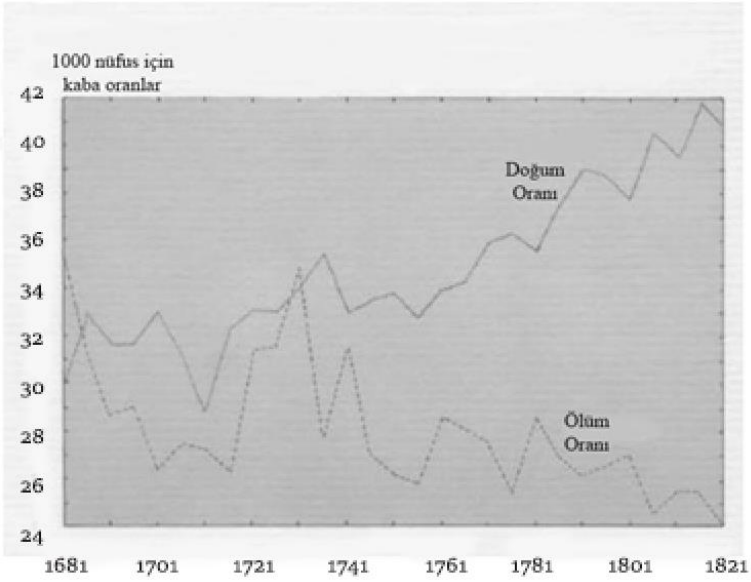
Smith'in yaşadığı dönemde ölüm oranlarının yüksekliğinden dolayı nüfus artışı yaşanmaz iken Malthus hızlı nüfus artışına dikkat çekmektedir. Malthus'a göre *nüfusun gücü* dünyanın *insanoğlu için geçimlik vasıtası üretmesine kıyasla limitsiz bir şekilde güçlüdür. (...) Nüfus artışı sınırlanmadığı zaman geometrik (1-2-4-8) bir şekilde artar. Geçimlik vasıtalar ise sadece aritmetik (1-2-3-4) bir şekilde artar* (1798; s. 4, 8). Malthus nüfusun çok kısa bir zamanda kendini ikiye katlayabileceğini ifade etmektedir.

Aynı soruya cevap arayan Smith yaptığı hesaplamalarda İngiltere nüfusunun 500 daha kısa bir sürede yılda ikiye katlanmayacağını ileri sürmektedir (1776; s. 70). Smith bu tahminini daha önce yapılan diğer hesaplamalara dayandırmaktadır. [1]

Smith nüfustaki bu yavaş artışın nedeninin ise yüksek ölüm oranları olduğunu belirtmektedir (1776, s. 79). Smith'ten Malthus'a uzanan sadece bir nesillik bir zaman dilimi içerisinde nüfus dinamikleri açısından devasa bir değişiklik yaşanması gerçekten tahmin edilmesi zor bir durumdur. Ancak bir sonraki tabloda da görüleceği gibi bu dönemden elimizde olan veriler ve ölüm oranlarının azalmasına neden olan olaylar her iki iktisatçının da gözlemlerini doğrulamaktadır.

[1] *"Petty, Political Arithmetic 1699, s18, İngiltere için bu sürenin 360 yıl olduğunu belirtmektedir. Gregory King, Davenant tarafından yapılan alıntıda, Works, ed. Witworth, 1771, vol.. ii., s. 176, bunun geçmişte 435 yıl olduğunu ve gelecekte de muhtemelen 600 yıl olacağını ifade etmektedir"* (Smith, 1776; s. 70).

“Şekil 1.1” İngiltere’de Ölüm ve Doğum Oranları 1681-1821

Kaynak: Population Growth: England, 1680-1821, Refresh 1 (Autumn 1985) Prof. E. A. Wrigley, of the LSE.S.2.

Bir ülkede ölüm ve doğum oranları birbirine yakın olduğu zaman nüfus artış hızı oldukça yavaş olacaktır. Ölüm oranları doğum oranlarından daha yüksek olduğu zaman o ülkenin nüfusu azalacaktır.

Smith’in yaşadığı dönemin (1723-1790), doğum ve ölüm oranlarını incelediğimizde Smith’in nüfusun 500 yılda ikiye katlanabileceği yönündeki varsayımın nedenlerini görebiliyoruz. Smith’in yaşadığı dönem içerisinde doğum ve ölüm oranlarının birbirine yakın olduğu, hatta ölüm oranlarının iki kez doğum oranlarını geçtiği gözlemlenmektedir.

Diğer yandan Malthus’un yaşadığı dönemde (1766-1834), ise doğum oranları ve ölüm oranları arasındaki fark giderek açılmaktadır. Bu doğum ve ölüm oranlarındaki farkın hızla açılması Malthus’un yaşam süresi içerisinde İngiltere nüfusunun ikiye katlanmasına olanak tanımaktadır.

"Tablo 1.1" İngiltere'de Nüfus Artışı 1681-1821

Yıllar	Toplam Nüfus 1.000	Geçen on yılda nüfusun toplam büyüme hızı	Yıllar	Toplam Nüfus 1.000	Geçen on yılda nüfusun toplam büyüme hızı
1681	4930		1761	6147	0.6
1691	4931	0.0	1771	6448	0.5
1701	5058	0.3	1781	7042	0.9
1711	5230	0.3	1791	7740	0.9
1721	5350	0.2	1801	8664	1.1
1731	5263	-0.2	1811	9886	1.3
1741	5576	0.6	1821	11492	1.5
1751	5772	0.3			
Kaynak: Wrigley ve Schofield, İngiltere'nin nüfus tarihi, Tablo A3.1 Sayfa 528-529					

Kaynak: Population Growth: England, 1680-182, Refresh 1 (Autumn 1985) Prof. E. A. Wrigley, of the LSE.s.2.

Tabloya göre Smith'in yaşadığı dönem içerisinde İngiltere nüfusu 1721 yılında 5,3 milyon iken 1791 yılında 7,7 milyona yükselmektedir. Malthus'un yaşadığı dönem içerisinde ise İngiltere nüfusu 1761 yılında 6,1 milyon iken 1821 yılında 11,4 milyona çıkmıştır. Ayrıca 1751 yılında 0,3 olan nüfusun büyüme hızı 1821 yılında 1,5'e yükselerek, 5 kat bir artış sağlamıştır. Bu dönemde İngiltere'de ortalama yaşam süresinin uzamasına paralel olarak hızlı bir ekonomik büyüme gerçekleşmiştir.

Ölüm oranlarındaki bu düşüş süreci ile İngiltere hızlı bir nüfus artışı dönemine girmiştir. Bebek ve çocuk ölüm oranlarının azalması, insanların daha uzun yaşaması toplumun refahının arttığının en önemli göstergelerindendir. Malthus bu gelişmeleri olumlu olarak karşılaması gerekirken tümüyle kötümser bir gelecek resmi ortaya koymaktadır.

Bu sonuca ulaşmasının nedeni Malthus ve Smith'in hemfikir olduğu ücretlerdeki artışın nüfus artışını hızlandıracağı varsayımıdır (Smith, 1776; s. 81) ; (Malthus, 1798; s. 11). Zengin sınıf büyük maddi imkânlarına rağmen az çocuk sahibi olurken, işçi sınıfı sınırlı maddi imkânlarını mümkün olduğunca çok çocuk

sahibi olmak için kullanıyordu. Bu olgu Smith'in döneminde ölüm oranlarının yüksekliğinden dolayı nüfus artışının yükselmesine neden olmaz iken, Malthus'un döneminde ölüm oranlarının azalması hızlı bir nüfus artışı dönemini başlatmıştır.

Bu durum karşısında iki yorum yapılabilir; birincisi ailelerin sahip olmak istedikleri çocuk sayısı ile gelirleri arasında bir bağlantı olmadığını, hızlı nüfus artışının nedenini başka bir alanda aramamız gerektiğini belirtebiliriz. Malthus'un benimsediği ikinci yorum ise işçi sınıfının rasyonel davranmadığı, yaşadığı ekonomik problemlerin nedeninin çok çocuk sahibi olmak istemelerindeki ısrarı olduğudur.

1.3. Malthus, Boserup ve Kremer'in Zenginlik ve Teknolojik Gelişmeye Dair Görüşleri

Malthus Amerika kıtasındaki 13 koloni gibi nüfusun dünya üzerine yayılmasının bir ekonomik canlılık getireceğini belirtmekle birlikte bu durumun nüfus artışını hızlandıracağını, nihayetinde nüfus artışının sefaletler ile sınırlanacağını öngörmektedir (1798; s. 33-34). Malthus'un öngördüğü gibi, ABD ve Kanada'da hızlı bir nüfus artışı yaşandı. ABD ve Kanada'nın nüfusu 1750 yılında 2 milyon iken, 1950 yılında 172 milyona yükseldi (UN Report, Erişim Tarihi: 12.25.2014;http://www.un.org/esa/population/publications/sixbillion/sixbilpart1.pdf).

ABD ve Kanada'daki hızlı nüfus artışının sefaletlerle sınırlanmadığını biliyoruz. Bu hızlı nüfus artışı ile eş zamanlı olarak ABD ve Kanada kişi başına milli gelirinde hızlı artışlar sağlamayı sürdürdü. Malthus'un geleceğe yönelik bu varsayımlarının gerçekleşmemesi Malthus'un öngörüleri ile çelişen tezlerin ortaya atılmasına yol açmıştır. Malthus'un düşüncelerinin aksini savunan iktisatçılardan birisi Boserup'tur.

"Ester Boserup en rağbette olan ekonomik gelişme teorilerine meydan okumuş gerçekten kendine özgün bir bilim kadını ve uluslararası gelişme faaliyetlerinin ve kadınların rehberi olmuştur. Zirvelerde olan bu âlim okunduğundan çok alıntılarda bahsedilmiştir" (Tinker, 2003; s.1).

Boserup nüfus ile teknolojik gelişme arasındaki ilişkinin karmaşık olduğunu belirtmektedir. Boserup'a göre artan nüfus yaşamı kolaylaştırabilir çünkü ortak yatırımların yükünü paylaşacak artık daha çok kişi vardır; fakat diğer yandan yaşamı zorlaştırabilir de çünkü doğal kaynakların nüfusa oranı azalabilir (1981; s. 5).

Modern ekonomide ürünler pazara ulaştırılabildiği ölçüde değer kazanmaktadır. Üretim yapılmayan tarım arazileri, işletilmeyen maden yatakları, ormanlar ve turistlerin ziyaret etmediği doğal güzellikler ekonomik açıdan bir anlam ifade etmemektedir. Bu üretim kapasitesini kullanabilmek için limanlar, yollar ve su kanalları inşa edilmelidir. Bu ortak yatırımların birçoğu nüfus yoğunluğundan bağımsız bir maliyete sahiptir. Nüfus yoğunluğu arttığı sürece ortak yatırımların birey başına düşen maliyeti azaltmaktadır. Ortak yatırımlar yapıldıkça da ülkenin üretim kapasitesi üst aşamalara taşınmaktadır.

Malthus nüfusun geçimlik imkânlarının olanak tanıdığı miktarda artma eğilimi gösterdiğini öngörmektedir (1798; s. 11). Bu görüşe de karşı çıkan Boserup bir teknolojinin icat edilmesi ile yaygınlaşmasının eş zamanlı olarak gerçekleşmediğini ve tarımsal araziyi daha yoğun şekilde kullanan tarımsal metotların nüfus yoğunluğu belirli bir seviyeye ulaşan bölgelerde yayıldığını ifade etmektedir (1965; s. 33).

Günümüzde baş döndürücü bir hızda gözlemlediğimiz teknolojik gelişmeler, Malthus'un nüfus artışının teknolojik gelişmelerle sınırlandığı düşüncesini büyük oranda zayıflatmıştır. Hatta bunun tersi argümanlar savunulmaktadır.

"Arrow (1962) ve Romer (1990), teknolojik gelişmenin maliyetinin onu kullanan insan sayısından bağımsız olduğunu, böylece araştırmaya harcanması gereken kaynak miktarını sabit tuttuğumuzda, nüfustaki artışın teknolojik gelişmeye yol açacağını belirtmektedir" (aktaran Kremer, 1993; s. 681).

Artan nüfusun teknolojik gelişmeyi hızlandıracağını tezini Kremer tarihsel veriler ile desteklemektedir: *"10.000 yıl önce kutuplarındaki buzulların erimesi buz devrini sona erdirdi. Bunun sonucu kara köprüleri su altında kaldı. Doğal bir deney için, Eski Dünya, Avustralya anakarası, Tazmanya ve Flinders adaları arasındaki*

tüm iletişimi sona erdirdi"(1993; s. 709). [2]

Bu bölgeler arasında ilk iletişim coğrafi keşifler ile sağlandı. Eğer Malthusyen varsayımın öngörüleri gerçekleşseydi, bu bölgelerin her birinin aynı nüfus yoğunluğuna sahip olduğunu veya bu bölgeler içinde nüfus yoğunluğu en az olan bölgenin en yüksek yaşam standartlarına sahip olduğunu, nüfus yoğunluğunun en yüksek olduğu bölgede ise kitlelerin sefalet içerisinde yaşadığını gözlemlememiz gerekirdi. Diğer yandan yüksek nüfusun teknolojik gelişmeyi hızlandırdığı tezi doğru ise bu bölgelerden en geniş alana ve en yüksek nüfusa sahip bölgenin en yüksek teknolojik gelişmeye sahip olduğunu gözlemleyeceğiz. Bu yüksek teknolojik gelişme seviyesinde nüfus artışını daha da hızlanacaktır. Böylece bu bölgenin en yüksek nüfus yoğunluğuna sahip olduğunu gözlemlememiz gerekmektedir.

"Tablo 1.2" 1500 Yılında Nüfus Ve Nüfus Yoğunluğu

	Arazi Genişliği.	**Nüfus 1500**	**Nüfus**
Eski Dünya[a]	83.98	407	4.85
Kuzey ve Güney Amerika[b]	38.43	14	0.36
Avustralya[c]	7,69	0.2	0.026
Tasmanya	0,068	0.0012-0.005	0.018-0.074
Flinders Adası	0,0068	0.0	0.0

a-Sahra altı Afrikası Eski Dünya'ya dâhil edilmiştir. Çünkü Sahra ötesi ile bir miktar iletişim mevcuttur.
b-Avrupalıların gelmesinden önce Kuzey ve Güney Amerika ve Avustralya için geniş bir tahmin aralığı vardır. McEvedy ve Jones'un tahminleri düşük taraftadır. Bununla birlikte yüksek tahminler sıralamayı değiştirmemektedir.
c-Tasmanya için tahminler Britannica Ansiklopedisi'ne dayanmaktadır.
Kaynak: Kremer, M. (1993). Population growth and technological change (One million B.C. to 1990), The quarterly journal of economics, Vol. 108, No. 3., s. 710.

1500 yılını gösteren bu tablo en gelişmiş teknolojiye sahip olan Eski Dünya'nın en yüksek nüfus miktarına ve yoğunluğuna sahip olduğunu da göstermektedir. Eski Dünya'nın yüksek nüfusu teknolojik gelişmeye, teknolojik gelişme ise nüfusun daha hızlı artmasına imkân tanıyarak birbirini tetikleyen bir

[2] "*Farklı kara köprüleri farklı zamanlarda su altında kaldı. Flinders adası muhtemelen 8700 yıl önce* (diğer kara parçalarından) *ayrıldı"* (Kremer, 1993; s. 709).

süreç oluşturmuştur (Kremer, 1993; s. 709). Bu gelişmeler sonucu Eski Dünya'nın **nüfus yoğunluğu** kendisine, nüfus ve teknolojik gelişme açısından en yakın rakibi olan Kuzey ve Güney Amerika'dan on üç kat daha yüksektir.

Kremer (1993), birbiri ile etkileşim halinde olmayan bölgelerin teknolojik gelişmişlik seviyesini şöyle açıklamaktadır:

> *Modelin tahmin ettiği gibi, 1500 yılında, Kristof Kolomb'un teknolojik iletişimi kurmasından sonra, en büyük karasal alana sahip bölge, Eski Dünya, en yüksek teknolojik seviyeye sahipti. Kuzey ve Güney Amerika peşinden takip etti. Tarım, Şehirler, Aztek takvimi ve Maya uygarlığı, Avustralya ana karası, toplayıcı ve avcı bir nüfus ile üçüncü sıradaydı. Tazmanya, İrlanda'dan biraz daha küçük bir ada, Avustralya anakarasının teknolojilerine bile, Bumerang, ateş yakma, mızrak fırlatma, cilalanmış taş aletler, kollu taş aletler ve iğne gibi kemikten aletlere bile sahip değildi*[3]*. Flinders adası, Tazmanya'nın yanında, sadece 680 km kare bir ada. Radyo karbon delillerine göre son sakinleri 4000 yıl önce yükselen deniz tarafından hapis olduktan sonra muhtemelen teknolojik gerilemeden dolayı öldüler (s. 709).*[4]

Günümüzden baktığımızda da İngiltere'deki nüfus yoğunlaşmasının sanayi devrimine yol açtığını belirtmemiz mümkündür. Teknolojik gelişmeler ihtiyaçlardan doğmaktadır. Artan nüfus toplumun taleplerini arttırmakta bu talepleri karşılama çabası ise teknolojik gelişmeyi hızlandırmaktadır. Artan kömür talebini karşılamak için ilk olarak su kanallarının ikinci olarak demiryollarının inşa edilmesi ile taşıma maliyetleri düşürülerek kömürün pazara ulaştırılması kolaylaştırılmıştır. Bunun ötesinde sanayi devrimi ile icat edilen yeni teknolojiler, örneğin salgın hastalıklara karşı korunmak için yapılan aşı uygulaması, ölüm oranlarını azaltmış, böylece nüfus artışının daha da hızlanmasına olanak tanımıştır (Stearns v.d., 2008; s. 16); (Riley, 2008; s. 23); (Booth, 2009; s. 4).

Malthus'un argümanlarına karşı güçlü eleştiriler yöneltilmiştir. Ancak bu eleştirilerin Malthusyen tartışmaları sona erdirdiğini söyleyemeyiz. Sanayileşmenin

---

[3] *"Diamond (1993), Tasmanya adasının düşük teknolojik seviyesini açık bir şekilde düşük nüfusuna bağlamaktadır"* (Kremer, 1993; s. 709).

[4] *"Tasmanya adasının teknolojik birikimi aslında azaldı. Örneğin arkeolojik deliller daha önce sahip olduklarını gösterdiği kemikten alet yapma yeteneğini bile kaybettiklerini göstermekte (...)"* (Kremer, 1993; s. 709).

sınırlarına ve yan etkilerine dikkat çeken Meadows v.d. (1972), Malthus'un düşüncelerini yorumlayarak nüfus ve refah arasındaki tartışmayı, 20. yüzyılın gerçekleri ve kavramları ile gündeme getirmiştir.

1.4. Meadows ve Simon'un Kıtlık, Teknolojik Gelişme ve Çevre Kirliliğine İlişkin Görüşleri

1970'li yıllardan itibaren nüfus artışı ve ekonomik büyüme ile çevre kirliliğinin bağlantısı tartışılmaya başlandı. Tüketiciler kömür ve petrol gibi fosil yakıtların maliyetini ödemekte zorluk çekmemektedirler. Ancak fosil yakıtların en büyük maliyeti neden oldukları negatif dışsallıklardır. Bu negatif dışsallıkların bedeli ise çevre kirliliği biçiminde gelecek nesillere aktarılmaktadır. Küresel ısınma ya da iklim değişikliği üzerine tartışmalar genellikle bu negatif dışsallıklara odaklanmaktadır.

Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası tarım sektörlerinin ekonomi içerisindeki payının hızla azalması, sanayi sektörünün hızla büyümesi, sanayi sektörünün neden olduğu çevre kirliliğinin daha da odak noktasına oturmasına neden olmuştur (Soubbotina ve Sheram, 2000; s. 50-52).

Roma Kulübü düşünürleri (Meadows D. H. & Meadows D. L. & Randers J. & Behrens W. W. III), *Ekonomik Büyümenin Sınırları (The Limits to Growth)* kitabında ekonomik büyüme ve nüfus ilişkisini Malthus'un kıtlık beklentilerine yeniden değinerek ele almaktadırlar. Meadows, v.d., nüfusun verimlilikten daha hızlı artmasının kaçınılmaz olarak insanlığı bir kriz noktasına sürükleyeceğini belirtmektedir. Bu krizin belirtileri kriz noktasına ulaşılmada çok önce görülmeye başlanacak. Gıda fiyatlarının hızla artışı sonucu birçok insan açlıktan ölecektir (1972; s. 52).

Bu kıtlık beklentisi Malthusyen düşüncenin bir uzantısıdır. Malthus İngiltere ve ABD'deki hızlı nüfus artışının kıtlıklara yol açacağını öngörmüştür. Bu beklentiler gerçekleşmemiştir. Meadows v.d., ise az gelişmiş ülkelerde yaşanan hızlı nüfus artışının bu ülkelerde yaşanacak büyük kıtlıklar ile sınırlanacağı öngörüsünde

bulunmaktadırlar (1972; s.27, 127).

Doğurganlık oranı dünya ortalaması 2014'te 2.43'e geriledi (CIA The World Fact Book, 2014a, Erişim tarihi: 12.13.2014; https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/xx.html). Aileler ortalama iki çocuktan daha az çocuk sahibi olursalar toplam nüfus azalacaktır. Küresel doğurganlık ortalaması ikiye yaklaşmıştır. Doğurganlıktaki azalmanın devam etmesi halinde dünya nüfusunun azalması olgusu ile karşılaşacağız.

Bu yeni durum Malthusyen nüfus planlaması politikalarının başarısı olarak görülebileceği gibi, Malthusyen kıtlık teorilerinin boşa çıkması olarak da okunabilir. Hangi açıdan bakarsak bakalım, ulaştığımız teknolojik seviye ve nüfus artışının yavaşlaması ile 2000'li yıllardan itibaren dünya nüfusunu beslemekte artık bir problem yaşamayacağımızı belirtmemiz mümkündür.

Roma Kulübü düşünürleri, Malthus'un kıtlık beklentilerine ek olarak Dünya'nın yenilenemeyen doğal kaynaklarının da tükenme riski ile karşı karşıya olduğunu belirtmektedirler. Meadows v. d., şimdiki tüketim oranlarımız devam ederse 2050 yılına kadar birkaç madenin daha tükenebileceğini belirtmektedir (1972, s. 55).

Simon, Roma Klübü düşünürlerinin bu düşüncelerini *Devasa Kaynak 2 (The Ultimate Resource 2)*, kitabında tartışmakta ve Roma Kulübü'nün argümanlarının aksini savunmaktadır. Simon madenlerin tükenmesi riskinin olmadığını piyasa mekanizmasının bu problemi çözeceğini ileri sürmektedir; Yenilemeyen doğal kaynakların azalması fiyatlarını yükseltecektir. Böylece mucitler bu kaynakları daha verimli kullanmaya veya alternatiflerini üretmeye çalışacaklardır (1996; s. 39).

Simon nüfus artışının ortaya çıkarttığı zorlukları rahatlıkla aşabileceğimize olan inancının ötesinde nüfus artışının oluşturduğu döngü tamamlandığında tüm insanlığın yaşam kalitesinin yükseldiğini ifade etmektedir. Simon'a göre bir grupta görülen yüksek doğurganlık oranları; ilk olarak grubun hayatta kalma ihtimali arttırmaktadır.[5] İkinci olarak nüfus artışı kaynakların paylaşımı problemlerine yol

[5] Simon Hindistan'daki Parsilerin bireysel olarak ekonomik açıdan başarılı olmalarına rağmen evliliklerdeki sınırlamalar ve düşük doğum oranları dolayısıyla uzun vadede yok olmaya mahkûm olduklarını belirtmektedir (1996; s. 47).

açmaktadır. Ancak sonrasında insanlar bu probleme bir çözüm buluyor. Bu süreç grubu problemin ortaya çıkmasından önceki konumdan çok daha ileri bir konuma yükseltmektedir. Ayrıca artan nüfus hem talebi hem de toplumdaki zeki insanları arttırarak verimliliği de yükseltmektedir (1996; s. 47-48).

Simon bu analizinde nüfus artışının kısa vadeli problemlere neden olabileceğini kabul etmektedir. Bunun ötesinde ortaya çıkabilecek sorunların çözümü için insanoğlunun özgür iradesine, sağduyusuna olan güvencini ortaya koymaktadır. Bu düşünceyi Smith'in Görünmez El'ine ve piyasa ekonomisine olan inancının bir uzantısı olarak görebiliriz.

Küresel açlık sorunu çözülür ve sanayinin ürettiği katma değer yenilenemeyen doğal kaynakların tükenmesi sonucu durmaz ise nüfus ve ekonomik büyüme meselesine ilişkin insanlığın karşı karşıya kalacağı en büyük tehlike çevre kirliliğidir. Bu konuda en bilinen örnek fosil kaynakların yakılması sonucu atmosfere yayılan karbondioksit salınımıdır. Meadows v.d., karbondioksit salınımının kirliliğe ek olarak atmosferin ısınmasına yol açarak küresel ısınmaya ve buna bağlı iklim değişikliğine neden olacağını belirmektedirler. Ayrıca nükleer enerjinin de tam bir çözüm sunamayacağını, nihayetinde nükleer enerjinin de radyoaktif atık üretmekte olduğunu ifade etmektedirler. Çevre kirliliğindeki artış ölüm oranlarını hızlı bir şekilde yükseltecek, bunun sonucunda kitlesel ölümler ile insanlık nüfusu azalacaktır (1972; s. 71-74, 127).

Meadows'un en güçlü argümanı ekonomik gelişme ve kirlilik ilişkisi üzerinedir. Simon geçmişte ABD ve İngiltere'nin de ciddi kirlilik problemleri yaşadığını ancak ekonomik gelişme ile bu ülkelerin doğal ortamlarını korumayı başardıklarını böylece günümüzde on yıllar öncesine kıyas ile çok daha temiz bir doğal ortama sahip olduklarını belirtmektedir (1996; s. 147).

Simon, Londra'nın havasının yüzyıl öncesine kıyas ile daha temiz görüş mesafesinin daha iyi olduğunu belirterek bu düşüncesini desteklemektedir. Simon, sanayileşmenin başlangıcındaki süreçte çevre kirliliğinin büyük bir risk unsuru olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte sanayileşme ile başlayan zenginleşme süreci sanayileşmenin yan etkilerinden çevre kirliliği ile etkin bir mücadeleye imkân tanımaktadır (1996; s. 139).

Romer de *Ekonomik Büyümenin Sınırları* kitabında bahsedilen çevre kirliliği sorunlarının önemine değinmek ile birlikte gelişmiş ülkelerde hızla gelişen yeni teknolojilerin, gelişen ülkelere yayılması süreci sonrasında tüm insanların hayat seviyesinin yükselmeye devam edeceğini belirtmektedir (1998; s. 608-609).

Çevre kirliliği ve hızlı teknolojik gelişme reddedilmesi mümkün olmayan gerçeklerdir. Teknolojinin imkânlarından yararlanarak çevre kirliliği problemlerini büyük ölçüde aşmakta olan gelişmiş ülkeler 1929 krizinde önceden öngörülemeyen bir problem ile karşılaşmışlardır.

1.5. Keynes'in Bakış Açısı İle Gelişmiş Ülkelerin Yaşadığı Ekonomik Problemler

Malthusyen yaklaşım üretim kapasitesinin sınırlı olduğunu belirterek, analizini bunun üzerine kurgularken, ondan yüzyıl sonra yaşayan Keynes tümüyle farklı bir ekonomik soruna; %25'lere yükselen işsizliğe çözüm bulmaya çalışıyordu (Farmer, 2008; s. 15).

Bu daha önce yaşanmamış beklenmedik bir durumdu. Keynes işgücünün minimum ücret taleplerinde bir artış ve verimlilikte bir azalma olmamasına rağmen var olan devasa işsizliğe dikkat çekmekteydi (1936; s. 9).

Yine bu dönemde ABD'nin tarımsal üretim seviyesi oldukça yüksekti. Gıda yetersizliğinden dolayı bir kıtlık yaşanması söz konusu bile değildi. Ancak üretim kapasitenin yüksek olmasına rağmen hükümetler tam istihdam sağlamakta başarısız olmaktaydı.

Keynes bu probleme çözümü, tarihte oldukça geriye giderek bulmuştur. Keynes antik Mısır'da inşa edilen piramitlerin, ortaçağda inşa edilen katedrallerin inşasının istihdamı arttırdığını, bunların tüketilmediği için birden fazla üretilmesinin değerini azaltmadığını ileri sürmektedir. Londra ile York arasında inşa edilen iki demiryolunun ekonomik değerinin ancak bir tanesi kadar iyi olduğunu, diğer yandan inşa edilen iki piramidin ekonomik açıdan iki kat iyi olduğunu belirtmektedir (1936; s. 131).

Keynes'in tanımladığı toplum, tüm vatandaşlarının temel ihtiyaçlarını karşılayabilmenin çok ötesinde yüzlerce yıl sonra bile insanları hayrete düşürecek piramitleri ve katedralleri yapabilecek ekonomik güce sahiptir. Yaşanan ekonomik kriz bu devasa ekonomik kapasitenin kullanılmamasından kaynaklanmaktadır.

AB'de Avrupa Nükleer Araştırma Merkezi (CERN), ABD'de Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi (NASA) projeleri için harcanan devasa para kamuoyunun dikkatini çekmektedir. Her iki kurumun da tartışılan yanı kısa vadede ortalama vatandaşın yaşam standartlarına bir katkı sağlamamasıdır.[6]

Keynes'in analizine göre ise Avrupa ve ABD'de negatif faiz oranlarının görülmesine yol açacak bir sermaye birikimine rağmen yüksek işsizliğin görülmesinin nedeni NASA ve CERN gibi projelerin yetersizliğinden kaynaklanmaktadır (Anderson ve Liu, 2013; s. 12). Keynes bu düşüncesini bir adım ileri götürmekte tam istihdamı sağlamak için gerekirse çukur kazdırılmasının bile faydalı olacağını ifade etmektedir (1936; s. 220).

Gelişmiş ülkeler ortalama yaşam süresi yüksek ve nitelikli bir işgücüne sahiplerdir. Ulaştıkları ekonomik zenginlik sayesinde nüfuslarının gıda yetersizliğinden dolayı açlıktan ölmesi gibi bir problem ile karşı karşıya değillerdir. Fakat gelişmiş ülkeler ekonomik çevrimler, hızlı teknolojik gelişme ile yaşanan ekonomik dönüşümler ve makineleşme sonucunda dönemsel olarak işsizlik problemi ile karşılaşmaktadır.

Çevre kirliliği gelişmiş olan ülkeler için de sorundur. Bununla birlikte gelişmiş ülkeler devasa maddi imkânlara sahiplerdir. Çevre kirliliğini azaltacak projelerin finansman bulma zorluğu yoktur. Ayrıca tam istihdamı sağlamak için sürekli yeni projelere ve yatırımlara ihtiyaçları vardır. Böylece gelişmiş ülkeler sanayileşmenin neden olduğu çevre kirliliği problemleri ile etkin bir şekilde mücadele edebilmektedirler.

Sanayileşmenin başlangıcında en büyük çevre kirliliğine kömür tüketimi neden olmaktaydı. İngiltere'de Birinci Dünya Savaşı'nın başında, kömür madenleri

[6] (DeGroot, 2009; Erişim tarihi: 23.07.2015; http://www.telegraph.co.uk/comment/personal-view/4807506/The-space-race-is-a-pointless-waste-of-money.html); (Aidrus 2009; Erişim tarihi: 23.07.2015. http://www.eurekamagazine.co.uk/design-engineering-blogs/is-the-lhc-a-waste-of-money/18515/)

bir milyon kişiyi istihdam etmekte iken bu miktar günümüzde üç binin altına düşmüştür (Booth, 2009; s. 4).

Gelişmiş ülkeler kömürü petrol, doğalgaz, nükleer enerji ve yenilebilir enerji kaynakları ile ikame ederek kömür kullanımını azalttılar. Gelişmiş ülkelerde kömür kullanımının azalması ile kömürün neden olduğu çevre kirliliği problemleri de azaldı. Günümüzde ise kömür tüketiminde gelişmekte olan ülkeler dikkati çekmektedir.

"Tablo 1.3" Toplam Kömür Tüketimi, Milyon Ton, Petrol Karşılığı.

	2010	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2014 %**
Çin	1740	1896	1922	1961	1962	50.6
Hindistan	260	270	302	324	360	9.3
Güney Afrika	92	90	88	88	89	2.3
Rusya	90	94	98	90	85	2.2
Polonya	56	56	54	55	52	1.4
Dünya	3611	3777	3798	3867	3881	100

Kaynak: Tablo yazar tarafından aşağıdaki kaynaktan alınan veriler ile oluşturulmuştur.

BP Statistical Review of World Energy June 2015, Coal; Reserves and prices, Production and consumption. S.33.

Gelişmekte olan ülkeler arasında Çin tek başına dünya kömür tüketiminin yarısını gerçekleştirmektedir. Ayrıca Çin'e 2012 yılı itibariyle Hindistan, Güney Afrika, Rusya ve Polonya'yı eklediğimizde bu beş ülke dünya kömürünün %65'inden fazlasını tüketmektedir. Güney Afrika, Rusya ve Polonya'nın kömür tüketimi son yıllarda az da olsa azalmıştır. Bunu olumlu bir gelişme olarak görebiliriz. Fakat Hindistan ve Çin, İngiltere'nin 19. yüzyılda sanayileşmenin başlangıcında yüksek kömür kullanımını andırır bir şekilde kömür tüketim miktarlarını hızla arttırmaktadırlar.

Gelişmiş ülkelerin sanayi devriminin başından bu yana küresel çevre

kirliliğine yaptığı katkıya ek olarak gelişmekte olan ülkelerde de hızlı bir şekilde çevre kirliliği problemleri artmaktadır. Devasa boyutlara ulaşmış çevre kirliliği sadece gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri değil az gelişmiş olan ülkeleri de içine alan tüm küresel toplumun yüzleşmek zorunda olduğu problemlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Çevreye daha duyarlı alternatifler mevcut olmasına rağmen bu ülkelerde yaygın olarak kömür kullanımın nedeni kömürün ucuz olmasıdır. Eğer bu ülkeler hızlı bir ekonomik gelişme gösteremez iseler, kömür kullanımını azaltmaları da mümkün olmayacak görünmektedir. Dünya kömür tüketiminin %65'ini yapan bu ülkeler kömür tüketimlerini azaltmadıkları takdirde, küresel karbondioksit salınımının azaltılmasında bir ilerleme kaydedilmesi mümkün olmayacaktır. Kömürün yaygın olarak kullanıldığı ülkelerde hava kirliliği çıplak gözle dahi görülebilmekte, hatta birçok gelişmekte olan ülkedeki şehirlerde nefes almayı zorlaştırmaktadır (Soubbotina ve Sheram, 2000; s. 55-59).

Eğer gelişmekte olan ülkeler, ekonomik büyümelerini sürdürebilirlerse bu çevre kirliliği ile bağlantılı problemleri çözebilecek ekonomik güce sahip olacaklardır. İşte problem bu noktada düğümlenmektedir. Ya gelişmekte olan ülkeler ekonomik büyümelerini sürdüremez iseler? O zaman çevre kirliliği ile ilgili problemleri de çözemeyeceklerdir. Bu konuda birbiri ile bağlantılı iki temel şüphe dile getirilmiştir. Bunlardan birincisi 'orta gelir tuzağı' ikincisi ise 'zenginleşmeden yaşlanmak 'tır.

1.6. Eberstadt ve Garrett'in Gelişmekte Olan Ülkelere Dair Argümanları

1950 yılından sonra birçok güney ülkesi siyasi bağımsızlığını kazanmış ve ekonomik bağımsızlıklarını da kazanmak için iddialı kalkınma politikaları uygulamışlardır. Ne yazık ki son on yıllarda gelişmekte olan ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasındaki ekonomik fark küçülmemiş aksine büyümüştür. Bu olgunun nedenlerini açıklamaya yönelik kavramlardan ilki orta gelir tuzağıdır.

Orta gelir tuzağı; gelişmekte olan ülkelerin belirli bir gelir seviyesine ulaştıktan sonra duraklamaları, gelişmiş ülkeler ekonomileri ile aralarındaki kişi başına milli gelir farkını kapatamamalarıdır (Aiyar v.d., 2013; s. 3). Gelişmekte olan ülkelerin orta gelir tuzağına yakalanmalarının ilk nedeni olarak uluslararası ticarette rekabet güçlerini kaybetmeleri gösterilmektedir.

Garrett (2004), küreselleşme sürecinin niçin orta gelire sahip ülkeleri hayal kırıklığına uğrattığı sorusunu sormaktadır (s. 5):

> *Gelişmekte olan ülkeler kendilerine özgü bir küresel market bulamamaktadırlar. Gelişmekte olan ülkeler zengin ülkeler tarafından kontrol edilen ürünlere yüksek değerler eklenen pazarlarda rekabet edememektedirler çünkü işgücü, gerekli yeteneğe, banka ve hukuk sistemleri ise böyle bir rekabeti destekleyecek gelişmişlik derecesine sahip değildir. Bunun sonucu, Çin gibi diğer düşük gelire sahip ülkelerle her yerde bulunan ve göreceli olarak eski teknolojiler ile üretilebilen standardize edilmiş ürünler ile rekabet etmek dışında bir seçeneğe sahip değillerdir. Fakat işçi ücretlerinin yüksek olması nedeniyle gelişmekte olan ülkeler bu savaşı kaybetmeye mahkûmlardır (s. 5).*

Teknolojik gelişmelerin birçok sektörde, çok daha az işgücü ile üretimi arttırma imkânı tanıması küresel rekabeti arttıran bir diğer faktör olmuştur. Buna ek olarak, Çin ve Hindistan gibi devasa nüfusa sahip iki ülkenin uluslararası ticaret ağına eklemlenmesi uluslararası ticarette rekabeti en üst seviyeye taşımıştır. Uluslararası ticarette artan rekabet ortamında rekabet gücünü koruyamayan gelişmekte olan ülkeler ancak mütevazı ekonomik büyüme oranlarını başarabilmektedirler. Bunun sonucunda bu ülkeler bir üst gelir grubuna yükselmeyi başaramamaktadırlar.

Aiyar v.d., gelişmekte olan ülkelerin niçin orta gelir tuzağına yakalandıkları ile ciddi bir literatür çalışmasının varlığına değinmektedirler. Bu tartışmalarda gelişmekte olan ülkelerin niçin orta gelir tuzağına yakalandıkları ile ilgili yedi kategori altında 42 farklı açıklama yapılmıştır: Bu kategoriler (i) Kurumlar; (ii) Nüfus; (iii) Altyapı; (iv) Makroekonomik Çevre ve Politikalar; (v) Ekonomik yapı; (vi) Ticaret yapısı ve (vii) diğerleridir (2013; s. 13).

Bu derecede farklı açıklamanın olması, gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki farkın oldukça derin olduğu, yapısal ve köklü nedenlerinin bulunduğunu göstermektedir. Yapısal ve köklü problemleri olan gelişmekte olan ülkeler mucizevi bir çözüm önerisi ile ekonomik problemlerini çözmeleri mümkün olmayacaktır. Gelişmekte olan ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasında ekonomik farkın kapanmasının en iyimser koşullar altında bile belirli bir zaman alacağını ifade edebiliriz.

Bu derin farkı kapatabilmek için, uygulanacak ekonomik politikanın kısa vadeli problemlere çözüm getirebilmesinin yanında uzun vadede sürdürülebilir olması gerekmektedir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki ekonomik farkın büyümesinin nedenlerinden bir diğeri de gelişmekte olan ülkelerin hızla yaşlanan nüfuslarıdır. Genel kabul gören varsayımın aksine nüfusu hızla yaşlanan tek ülke grubu gelişmiş ülkeler değildir.

Son on yıllarda uygulanan nüfus politikaları sonucu birçok gelişmekte olan ve azgelişmiş ülkenin nüfusu da hızla yaşlanmaktadır (Zubrin, 2012; s. 33-36). Bu duruma dikkat çeken Eberstadt birçok ulusun zenginleşmeden yaşlandığını belirtmektedir (2004; s. 676).

Nüfus konusunda üzerinde tartıştığımız birinci konu ailelerin sahip oldukları çocuk sayısıdır. Genç nüfusun eğitilmesi, iş hayatına atılması, evlenmesi ve daha geniş özgürlük talepleri siyasetçilerin karşılaştıkları en büyük problem olagelmiştir. Ailelerin az çocuk sahibi olması yüksek genç nüfusun oluşturduğu zorlukları azaltacaktır. Fakat genç nüfusun azalması yaşlı nüfusun toplam nüfusa oranını arttırmaktadır. Yaşlı nüfusun toplam nüfusa oranının artması ise tümüyle farklı bir problemler dizisi ortaya çıkartmaktadır (Tragaki, 2011; s. 439).

Tragaki, nüfusun yaşlanmasının hayatın her yönünü etkileyecek ekonomik, sosyal, sağlık ve politik sonuçları olacağını belirtmektedir. *Zenginleşmeden yaşlanan gelişmekte olan ülkeler nüfusun yaşlanması ile mücadele etmekte iki kat daha çok zorlanacaktır* (2011; s. 439).

Gelişmekte olan ülkelerde bir zenginleşme yaşanmadan uygulanan yoğun nüfus planlaması politikaları ile aile başına düşen çocuk sayısı hızla azalmaktadır

(Zubrin, 2012; s. 33-36). ‘Zenginleşmeden yaşlanmak’ kavramı bu durumun ortaya çıkarabileceği yıkıcı sonuçları ifade etmektedir.

Boserup bazı ülkelerin az nüfusa ve petrol gibi oldukça kârlı bir sektöre sahip olduklarına değinmektedir (1981; s. 12). Bu ülkelerde nüfusun hızla yaşlanması ciddi bir problem oluşturmayabilir. Yaşlanan nüfusun ortaya çıkardığı fazladan maliyetler petrol geliri ile kapatılabilir. Böyle bir sınıflandırma içine giren devasa petrol rezervlerine sahip Kuveyt’te zenginlik otun bile yetişmediği çölün ortasından fışkırmaktadır (Pulsipher ve Pulsipher, 2008; s. 336, 342-344).

Ne yazık ki birçok ülke bu sınıflandırma içine girmemektedir. Bulgaristan, Tayland ve Çin gibi ülkeler çok kârlı bir sektöre sahip olmamalarına rağmen nüfusları hızla yaşlanmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin en büyük rekabet gücü genç nüfusları idi. Ancak birçok gelişmekte olan ülke bu rekabet güçlerini de kaybetmektedirler.

1.7. Değerlendirme

Gelişmiş olan ülkeler de zaman zaman ekonomik güçlükler ile karşılaşmaktadır. Bu güçlükler devasa bir boyuta ulaşmış olan sermaye birikimini ve verimliliği yüksek işgüçlerini yönlendirecek projelerin eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Bu durumda gelişmiş ülkeler kendilerine daha yüksek hedefler belirlemektedir. Yüksek sermaye birikimleri ve verimliliği yüksek işgüçleri sayesinde bu yeni hedeflere ulaşmak için planlı bir şekilde ilerler iken ekonomileri de bu süreçte büyümektedir.

Bu gelişmelerin çevresel yönden de olumlu etkileri olmaktadır. Gelişmiş ülkeler doğalgaz, petrol ve nükleer enerji sayesinde kömür kullanımını azaltmakta, yenilebilir enerji kaynakları sayesinde ise enerji tüketimlerinin doğaya olan etkilerini daha da sınırlamaktadırlar (Grosskopf, 2011; s. 34). Gelişmiş ülkelerde sanayi sektörünün ekonomik payının azalması hizmet sektörünün hızla büyümesi çevre kirliliği ile mücadele açısından olumlu bir diğer gelişmedir. Böylece ekonominin enerji tüketim miktarı da hızla azalmaktadır (Soubbotina ve Sheram, 2000; s. 50-52).

Gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülkelerin yaşadığı bu dönüşümü gerçekleştirecek ekonomik imkânlara ve verimliliği yüksek bir işgücüne sahip değildirler. Eğer gelişmekte olan ülkeler ekonomik açıdan zenginleşebilirse bu dönüşümleri sağlayabileceklerdir. Diğer yandan gelişmekte olan ülkelerin orta gelir tuzağına yakalanmaları ve zenginleşmeden yaşlanmaları gelişmiş ülkeler ile aralarındaki farkı kapatmaları bir yana gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler aradaki uçurumun daha da büyümesine neden olmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM NÜFUS ARTIŞINI BELİRLEYEN DEĞİŞKENLER

2.1. Giriş

Günümüzde gelişmekte olan ülkelerde yaşanan çevre kirliliği, salgın hastalıklar ve düşük yoğunluklu çatışmaların oluşturduğu riskler sadece gelişmekte olan ülkeleri değil tüm küresel toplumu tehdit etmektedir. Bu sorunları iktisatçılar farklı bakış açıları ile yorumlamaktadırlar.

Ekonomik büyümeye kurumlar çerçevesinden yaklaşan Acemoğlu ve Robinson gelişmekte olan ülkelerdeki anti demokratik yönetim biçimlerinin sadece siyasetçi ve çevrelerindeki dar bir elitin çıkarlarını koruyan politikalarının bu ülkelerin gelişmelerine engel olduğunu belirtmektedir (2013, s.3, 368-369). Klein tümüyle tersi bir argümanı savunarak, gelişmekte olan ülkelere dayatılan batı tarzı kurumların, bu ülkelerdeki eşitsizliği arttırdığını ve özelleştirmeler ile zenginliğin ulus devletlerden, çok uluslu şirketlere aktarıldığını belirtmektedir (2007; s. 85, 93).

Nüfus artış hızı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye yönelik yapılan yorumlar ise ilk olarak doğum oranlarındaki artış ve azalışa odaklanmıştır. Ancak nüfus artışını belirleyen tek faktör doğum oranları değildir. Ölüm oranlarındaki artış ve azalışta nüfus artışını etkilemektedir. Ayrıca doğumlar ile artan nüfusun işgücü piyasasına katılması uzun yıllar alırken, yüksek ölüm oranları işgücü miktarında ani değişimlere yol açmaktadır. Bu nedenle nüfus artışının ekonomik büyümeye etkisini tartışırken ölüm oranlarına da değinmemiz gerekmektedir. Nüfus dinamiklerinin ekonomik büyüme arasındaki faktörleri dört ana katagoride inceleyebiliriz.

1. Doğum oranlarındaki artış
2. Doğum oranlarındaki azalış
3. Ölüm oranlarındaki artış
4. Ölüm oranlarındaki azalış

Bu dört faktörden her birisindeki değişmenin ekonomik büyümeyi hızlandıracağını savunan iktisatçılar olmuştur. Bu aşamada bu faktörlerin ana özelliklerine değinilerek nüfus ve ekonomik büyüme arasındaki tartışmalar gözden geçirilecektir.

2.2. Doğum Oranlarındaki Artış ve Ekonomik Büyüme

Nüfus artışının olumlu etkileri olacağını savunan düşüncenin ilk argümanı nüfus artışının teknolojik gelişmeleri hızlandıracağı yönündedir. *"Arrow (1962) ve Romer (1990) teknolojik gelişmenin maliyetinin onu kullanan insan sayısından bağımsız olduğunu, böylece araştırmaya harcanması gereken kaynak miktarını sabit tuttuğumuzda, nüfustaki artışın teknolojik gelişmeye yol açacağını belirtmektedir"* (aktaran Kremer, 1993; s. 681).

Teknolojideki artış da toplumun yaşam standartlarını yükseltecektir. Ayrıca Boserup nüfus artışının birçok teknolojinin yaygınlaşmasını kolaylaştıracağını ve bazı teknolojilerin ancak belirli bir nüfus yoğunluğuna ulaşıldığı takdirde kullanılmaya başlanacağını belirtmektedir (1981, s. 4).

Demiryolları ve nükleer enerji bunlara örnek gösterilebilir. Her iki sektörün de işletim maliyetleri düşük olmasına rağmen başlangıç yatırım maliyetleri yüksektir. Ayrıca her iki teknoloji de büyük ölçekli yatırımlar gerektirdiği için nüfus yoğunluğu seyrek olan bölgelerde inşa edilmeleri mümkün değildir.

Simon, nüfus artışının ekonomik etkisinin pozitif olduğunu savunmaktadır. Bununla birlikte Simon aileye yeni bir çocuk eklenmesinin maliyetlerinin olacağını, ayrıca bunun hükümete dolaylı olarak da vergi mükelleflerine maliyet yükleyeceğini belirtmektedir. Ancak uzun vadede birey yetişkinliğe ulaştığında, toplumun ona harcadığı miktardan daha fazlasını topluma kazandıracaktır (1996; s. 10).

Tarımsal ve sanayi öncesi toplumlarda bireyler on yaşında işgücüne katılabilmekteydiler. Böylece çok kısa zaman içerisinde kendilerine yapılan yatırımı topluma geri ödemeye başlayabilmekteydiler. Diğer yandan sanayileşmiş

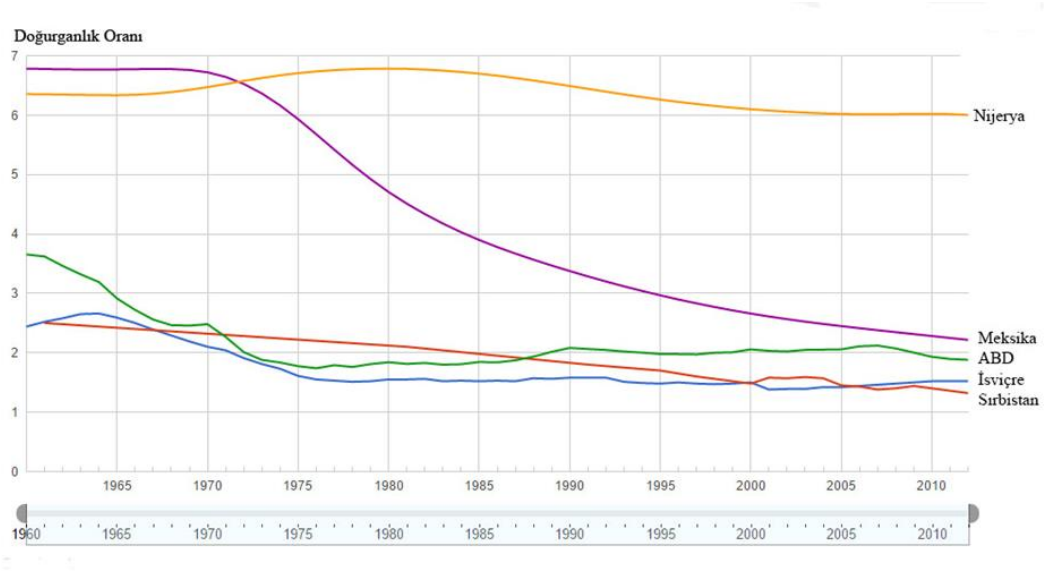
toplumlarda bireyin eğitimini tamamlayıp çalışma hayatına atılması 25 yılı bulabilmektedir. Nüfus artışının ekonomik büyümeyi hızlandıracağı varsayımının doğru olduğunu öngörsek bile bireylerin çalışma hayatına atıldıklarında yaşlarının ortalama 25 olduğunu göz önüne aldığımızda nüfus artışına yönelik bir politikanın olumlu etkilerinin görülmesi 50 ile 100 yıllık bir zaman alacaktır. Bu nedenlerle nüfus artışı politikalarının kısa vadeli problemlere çözüm bulması mümkün olmayacaktır.

2.3. Doğum Oranlarındaki Azalış ve Ekonomik Büyüme

Malthusyen düşünceye göre yoksulların sefaleti ile çok çocuk sahibi olmaları arasında bağlantı vardır ve nüfus planlaması bu anlamda zorunlu bir araç olarak görülmektedir. Bu fikirler 1960'lı yıllardan itibaren gelişmekte olan ülkelere tavsiye edilmektedir. Bu politikanın küresel olarak hayata geçirilebilmesi amacı ile ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı ve Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu'nda toplanan fonlar gelişmekte olan ülkelere nüfus planlaması ön şartını yerine getirdikleri takdirde aktarılmakta idi (Zubrin, 2012; s. 33-38).

Böylece gelişmiş ülkelerde geniş çaplı nüfus planlaması uygulamaları hayata geçirildi. Son elli yılda uygulanan yoğun nüfus planlaması politikalarının da etkisiyle, dünyanın birçok yerinde doğurganlık oranları düştü. Eğer gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasına engel olan problem ailelerin çok çocuk sahibi olması olsaydı, nüfus planlaması uygulayan ülkelerin hızlı bir ekonomik kalkınma gösterdiğini gözlemlememiz gerekirdi.

“Şekil 2.1” Nijerya, Meksika, ABD, İsviçre ve Sırbistan. Doğurganlık Oranı

Kaynak: Şekil, yazar tarafından aşağıdaki kaynak kullanılarak oluşturulmuştur. World Bank (2014a), Fertility rate The average number of births per woman, 1960-2010. Erişim tarihi: 12.14.2014. https://www.google.com.tr/publicdata/explore?ds=d5bncppjof8f9_&met_y=sp_dyn_tfrt_in&idim=country:NGA:KEN:NER&hl=en&dl=en#!ctype=l&strail=false&bcs=d&nselm=h&met_y=sp_dyn_tfrt_in&scale_y=lin&ind_y=false&rdim=region&idim=country:NGA:CHE:SRB:USA:MEX&ifdim=region&hl=en_US&dl=en&ind=false

Günümüzde azgelişmiş ve doğurganlık oranı yüksek olan Nijerya gibi ülkeler bulunmaktadır. Diğer yandan doğurganlık oranı birbirine oldukça yakın olan ABD ve Meksika, İsviçre ve Sırbistan gibi ülkeler arasında ciddi ekonomik gelişmişlik farklılıkları varlığını korumaktadır. Bu birbirine zıt örneklerin varlığı herhangi bir genelleme yapmamızı olanaksız kılmaktadır.

Bu verileri yorumladığımızda ortaya çıkan bir gerçek var ki nüfus planlaması politikaları ile gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkeler ile aralarındaki farkı kapatacağını varsaymamız mümkün değildir.

Bloom v.d., benzer bir görüşü savunmaktadır. Birçok ülke ile ilgili elimizde nüfus artışı ve ekonomik büyüme ile ilgili veriler olduğunu ancak diğer faktörleri kontrol altına aldığımızda nüfus artışının ekonomik büyümeyi hızlandırdığı ya da yavaşlattığı konusunda çok az delil sunduğunu belirtmektedir (2003; s. 17).

Bloom v.d.’ne göre ekonomik büyümeyi hızlandıran unsur, nüfus planlaması

değil, çalışan nüfusun toplam nüfusa oranının artmasıdır. Nüfus planlaması çabaları ilk aşamada bağımlı nüfusu azaltmaktadır. Bu dönemde ekonomi hızlı bir büyüme performansı yakalayabilir, ancak bir sonraki nesilde yaşlı nüfusun artması ile toplumdaki bağımlı nüfus oranı yeniden artmaktadır. Nüfus alanında yaşanan bu dönüşüm; bir dönem boyunca hızlı bir ekonomik büyümeyi olanaklı kılmaktadır (2003; s. 39-42).

Bu fikirleri Türkiye üzerine uyarlayan Kösemen ve Karaağaç, Türkiye için fırsat penceresinin 2000 ile 2025 yılları arasında açıldığını, bu dönemde çalışma dönemindeki nüfus oranının tarihi zirvesinde olduğunu belirtmektedir. 2025 yılından itibaren yaşlı nüfus oranı artmaya başlayacaktır. Eğer Türkiye bu dönemde hızlı bir ekonomik büyüme sağlayabilirse gelişmiş ülkelerle arasındaki farkı kapatabilecektir. Ancak bunu başaramaz ise 2025 yılından itibaren yaşlı nüfusun artmasıyla birlikte bu fırsat penceresi kapanacaktır. Bu fırsat penceresinden yararlanabilmek için genç nüfusun eğitilmesi ve işgücü piyasasına adapte edilmesi gerektiği belirtilmektedir (2007; s 50-51).

Nüfus planlamasının sadece bağımlı nüfusu azaltmakta etkili olduğu teorisini kabul ettiğimiz takdirde, nüfus planlamasının sadece kısa vadeli problemlere çözüm üretebilecek bir politika olduğunu görmekteyiz. Gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki ekonomik uçurum devasa bir boyuta ulaşmıştır. Açılacak bir fırsat penceresi bu devasa farkı kapatmaya yetmeyecektir. Uygulanacak ekonomik politikanın uzun vadeli sürdürülebilir olması gerekmektedir.

Bunun ötesinde bağımlı nüfusun azalmasının ekonomik büyümeyi hızlandıracağı varsayımı, nüfusun sadece çalışan kesiminin ekonomi için faydalı olacağını öngörmektedir. Bağımlı nüfus, üretici olarak olmasa bile tüketici olarak ekonominin bir parçasıdır. Tüketimin de ekonominin yapıtaşlarından biri olduğunu belirten Keynes inşa edilen piramitlerin bile istihdamı arttırmak açısından faydalı olacağını belirtmektedir (1936; s. 131). Bu bakış açısı ile yaşlı ve çocukları içeren bağımlı nüfusu aile ve devlet bütçesi için yük olarak değil, ekonomik işleyişin bir parçası olarak görebiliriz.

Ayrıca bağımlı nüfusun artışının ekonomik büyümeyi yavaşlatacağı varsayımı elimizdeki ekonomik veri ile uyuşmamaktadır. Eberstadt'ın da belirttiği

gibi İsrail dışında tüm gelişmiş ülkelerde ve Çin, İran, Cezayir ve Tayland gibi birçok gelişmekte olan ülkede doğurganlık oranları nüfusun kendini yenileme oranı olan 2,1 çocuğun altına düşmüştür (2004; s. 674-675).

Küresel olarak yaşlı nüfusun hızla artıyor olmasına rağmen birkaç istisnanın dışında yaşlanan ülkeler ekonomik büyümelerini sürdürmektedirler. Böyle bir duruma Japonya örnek gösterilebilir. Bağımlı nüfus teorisine göre Japonya'da ailelerin daha az çocuk sahibi ilk aşamada bağımlı çocuk nüfusunu azaltarak ekonomik büyümeyi hızlandırmıştır. İkinci aşamada ise yaşlı nüfusun artması bağımlı nüfusu yeniden arttırmış bu nedenle ekonomik büyüme yavaşlamıştır (Bloom, v.d., 2003; s. 46-47). Fakat doğurganlık oranını düşen birçok ülkede ekonomik büyüme devam etmektedir. Bu durum Japonya'nın kendine özgü bir sorun ile karşılaştığı izlenimini uyandırmaktadır.

Ülkeler arası yaptığımız karşılaştırmalarda doğum oranlarındaki azalışın ekonomik büyümeyi hızlandırmadığını gözlemlediğimiz gibi, bağımlı nüfustaki artışın da ekonomik büyümeyi yavaşlattığına dair kapsayıcı bir delil bulamamaktayız.

2.4. Ölüm Oranlarındaki Artış ve Ekonomik Büyüme

Malthusyen düşüncenin bir diğer yorumlaması ölümlerdeki artışın ekonomik büyümeyi hızlandıracağını öngörmektedir (Ashraf ve Galor, 2008); (Gráda, 2004). Buna göre kitlelerin yoksulluğunun ve sefaletinin temelinde dünyada üretim kapasitesine oranla çok fazla insan olması yatmaktadır. Herkes için yeterli kaynak yoktur. Sefaletin sona ermesi ancak büyük ölümlerle nüfusun azalması ile mümkündür. Ancak modern zamanlarda bu varsayımı destekleyecek örnekler bulmakta zorlanmaktayız. Savaşlarla birlikte andığımız ülkeleri, yani ölüm oranlarının yükseldiği ülkeleri, aynı zamanda yoksulluk ve geri kalmışlıkla birlikte anmaktayız.

Oysa birçok iktisatçının paylaştığı görüş İsveç[7] ve İsviçre'nin[8] zenginliğini, hızlı ekonomik büyümesini her iki ülkenin dünya savaşlarında tarafsız kalabilmelerine bağlamaktadır (Boillat v.d. 1999; s. 261); (Bergh, 2011; s. 3).

20. ve 21. yüzyıldaki topyekûn savaşlar sadece insanları öldürmekle kalmamakta konutları, fabrikaları ve altyapıyı da harap etmektedir. Bunlara ek olarak ülkeleri savaş maliyetlerini karşılamak için borçlanmaya zorlamakta böylece insani maliyetlerinin ötesinde çok ağır ekonomik maliyetleri olmaktadır. Savaşlar bir yandan bir bölgenin üretim kapasitesini paylaşacak insan sayısını azaltırken diğer yandan bölgenin üretim kapasitesine büyük zarar vermektedir.

Ölüm oranlarının yükselmesinin ekonomik büyümeyi hızlandıracağı tezini savunanların aradığı örnek bölgenin üretim kapasitesine zarar vermeyen sadece bölgedeki işçi sayısını azaltan bir olgudur. 14. yüzyılda Kara Veba ise bu yönüyle ilginç bir örnektir. Kara Veba üretim kapasitesine zarar vermemiş sadece bu üretim kapasitesini paylaşacak insan sayısını azaltmıştır. Ashraf ve Galor'a göre 1348-1349 yıllarında Kara Veba ile İngiltere'nin nüfusu 6 milyondan 3,5 milyona düşmüştü, önemli bir miktarda arazi-işçi oranını arttırmıştı. Bunun sonucunda maaşlar 150 yıllık bir dönemde üç kata kadar yükselmiştir. 1560 yılına kadarki dönemde nüfusun yeniden artması ile maaşlar eski seviyesine düşmüştür (2008; s. 8).[9]

Talep-arz analiziyle bu denklem tümüyle doğru gibi gözükebilir. Bir ürünün üretim miktarı azaldığında fiyatı artmaktadır. Aynı durum niçin emek piyasası için de geçerli olmasın?

Malthusyen düşüncenin ekonomiye bakış açısı üretim kapasitesine odaklanarak belirlenmekteydi. Ancak Keynesyen analiz, tüketimi de ekonomik analizine eklemektedir.

"Keynes'e göre bireylerin yaşamlarını sürdürebilmeleri için belirli bir

---

[7] "*1870 yılında İsveç Avrupa'nın en fakir ülkelerinden biri iken yüz yıl içerisinde, 1970 yılında Dünya'nın en zengin dördüncü ülkesi oldu. (...) İsveç'in zenginliği genel olarak sahip olduğu doğal kaynaklara; (orman ve demir cevheri gibi) ve İsveç'in bir savaşa girmemesine bağlanmaktadır"* (Bergh, 2011; s. 3).

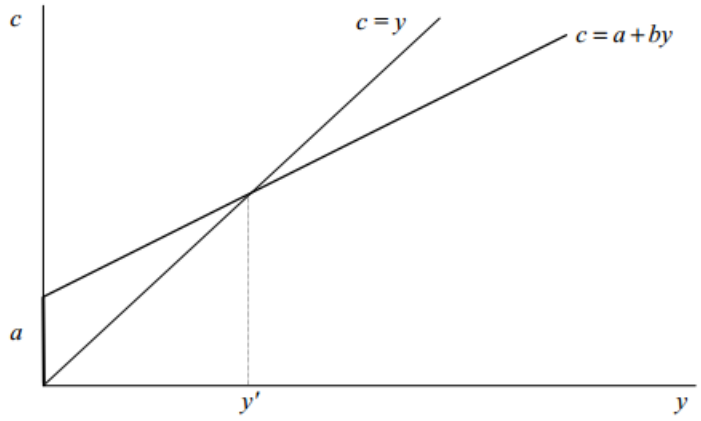
[8] *"1914 ile 1945 yılları arası dönem İsviçre için bir ekonomik büyüme ve finansal bir merkez olarak konumunu sağlamlaştırdığı bir dönem olmuştur"* (Boillat v.d., 1999; s. 261).

[9] *"Bu dönemle ilgili sağlıklı nüfus verileri mevcut değildir. 1405-1525 Şekil 5* (Yorumlanan şekil) *Clark (2005)'ten alınan nüfusun tüm bu dönem boyunca sabit olduğu varsayımı üzerine çizilmiştir"*(Ashraf ve Galor, 2008; s. 8).

miktarda tüketim yapmaları zorunludur. Bu tüketim gıda, ısınma ve konut gibi harcamalardan oluşmaktadır (Miller, 1996; s. 3, Erişim tarihi: 12.10.2014; http://www.economic-truth.co.uk/content-essays/bsc/keynesconsumption.pdf).

Malthusyen analize göre işçiler aynı iş için birbiriyle rekabet halinde birbirine karşı daha ucuza çalışmayı teklif eden, böylece ücretleri aşağı çeken bir kitledir. Keynes'e göre ise işgücü iş ve ücret talep etmesine ek olarak üretilen ürünleri de talep etmektedir. Böylece işgücü sadece kendi işgücünü satarak değil, aynı zamanda elde ettiği geliri de harcayarak ekonomik döngünün bir parçası olmaktadır.

"Şekil 2.2" Keynes'in Tüketim Fonksiyonu

Kaynak: Miller T. (1996), Explaining Keynes, Theory Consumption and Weaknesses, s3. Erişim tarihi: 12.10.2014; http://www.economic-truth.co.uk/content-essays/bsc/keynesconsumption.pdf.

Birey geliri sıfır olsa şekildeki a miktarı kadar tüketimde bulunur. Geliri y' seviyesine ulaşana kadar gelirinin tamamını ve tasarruflarından bir kısmını tüketime ayırmayı sürdürür. Geliri y' noktasında iken gelirinin tamamını tüketime ayırır. Bu seviyeden sonra ise gelirinin bir kısmını tasarrufa ayırır (Miller, 1996; s. 3, age).

Keynes'in analizinde, bir toplumdaki üretim miktarı ancak tüketicilerin talep ettikleri miktarda olabilirdi. Tüketiciler sadece gelirlerini değil, tasarruflarını da gerektiğinde tüketim için kullanmaktaydı.

"1929 krizinde ABD'de borsa bir günde %13 değer kaybetti. Bunu takiben

yeni üretim malları harcamaları 1929'da GSYH'nin %16'sından 1933'te %6'sına geriledi. İşsizlik 1929'da %8 iken 1933'te %25'e kadar yükseldi. Ekonomi, 1942 yılına, ABD İkinci Dünya Savaşı'na girene kadar toparlanamadı. Keynesyen açıklamaya göre yatırımcılar borsaya olan güvenlerini kaybetmeleri ile başlayan ve kendini besleyen süreç hisse fiyatlarını düşürdü ve yatırım harcamalarını azalttı. Bunu çarpan etkisiyle tüketimdeki düşüş takip etti" (Farmer, 2008; s. 14-15).

Üretim kapasitesi oldukça yüksek olan bir ekonomi yatırımcıların borsaya güvenini kaybetmesinin başlattığı döngünün oluşturduğu tüketim eksikliğinden dolayı büyük bir kriz yaşamaktaydı. Bu açıdan 1350 yılının İngiltere'sine bakıp nüfusun %40 azalmasının ekonomi üzerinde ne gibi yıkıcı etkiler oluşturduğunu tahmin etmek zor değil.

Buğday tüketimini, Keynes'in zorunlu tüketimine bir örnek olarak gösterebiliriz. İngiltere'de buğday tarlasında çalışacak işgücünün azalmasına paralel olarak, buğday talebi de azalmıştı. Böylece buğday tarlasında çalışacak işçi talebinde de azalma yaşanmıştı.

Boserup'ta (1965), üretim kapasitesinin işgücü miktarından bağımsız olmadığını belirtmektedir.

> *Nüfus yoğunluğu savaşlar ve diğer felaketler ile azaldığı zaman daha yoğun tarımsal aktivitelerde bir azalma görmekteyiz. Orta Çağ Avrupası'nda savaşlar ve salgın hastalıklar ile terk edilen bazı tarımsal araziler yüzyıllar boyunca boş bırakılmıştı. Yoğun işgücüne ihtiyaç duyan gübreleme gibi metotlar Fransa'da yüzyıllar boyunca terk edilmişti ve yeniden nüfus yoğunluğu belirli bir seviyeye ulaşınca görülmeye başlamıştı* (s. 51-52).[10]

İşgücü azalmasını izleyen süreçte, üretim kapasitesi de daralmıştır. İşgücünün artmasına paralel olarak da üretim kapasitesi yükselmiştir. Bu nedenle nüfusun azalması bireylerin yaşam standartlarının artmasına dikkate değer bir katkıda bulunmadığını ifade edebiliriz.

[10] *" Bakınız: İngiltere ve Fransa için (...) B. H. Slicher van Bath, 1963, s. 205, Kuzey Almanya için (...) s. 245, Batı Avrupa (...) s. 244"* (Boserup, 1965; s. 52).

Çok daha az sayıda işçi ile aynı üretim miktarını sürdürmek ancak teknolojik gelişmeler ile mümkündür. İngiltere'de bu dönemde büyük bir teknolojik gelişme yaşanmadığını dikkate almasak bile buğday fazlasını ihraç etmek İngiltere'yi etkileyen Kara Veba'nın tüm Avrupa'yı da etkilemiş olmasından dolayı mümkün değildi (Hirsheleifer, 1966; s. 27).

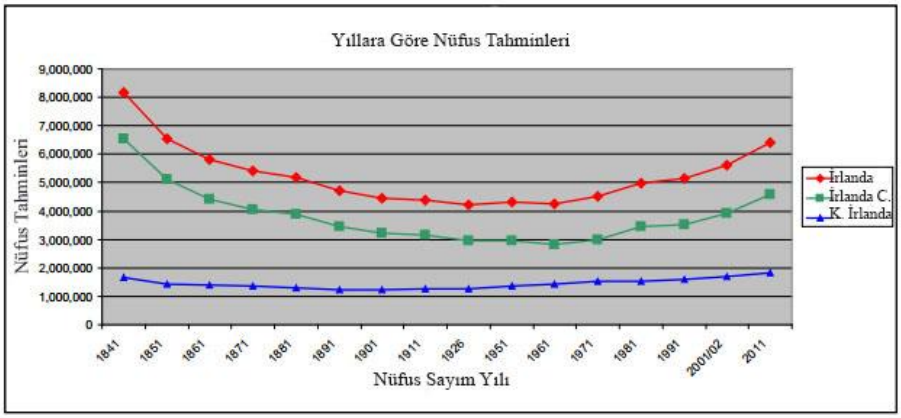
Benzer bir yorum 1846-1852 İrlanda kıtlığı ve sonrasında bir milyon insanın açlıktan ölmesi ve milyonlarca insanın ABD'ye göç etmesi sonrası nüfusun azaldığı İrlanda için yapılmaktadır (Gráda, 2004; s. 1, 13, 15). *"Kıtlık işgücünün pazarlık gücünü yükselttiği için hayatta kalanların yaşam standartlarını yükseltmiştir"* (Gráda, 2004; s. 20).

Bu varsayımla ilgili iki sorun vardır. Bunlardan birincisi nüfusun azalmasının ülkede talebi de azaltmasıdır. İkinci sorun ise ülkeyi terk etmenin ekonomik maliyetine ilişkindir. Gráda, fakirlerin göç edecek maddi imkâna sahip olmadığını göç edenlerin büyük kısmının göçün bedelini kendi kaynakları ile karşıladıklarını belirtmektedir (2004; s. 15).

İrlanda'da geriye en dar gelirli kısım ile en üst gelir grubu kalmıştı. İrlanda'nın orta sınıfı büyük oranda ABD'ye göç etmişti. Üretim fazlasını ihraç etmek mümkün ise de bu gelir az sayıda toprak sahibine gitmekteydi. Kara vebanın etkisini Avrupa'nın atlatması yüzyıllar aldı. İrlanda ise büyük kıtlığın etkilerini silmeyi başaramadı. Bunun en önemli nedeni, İrlandalıların ABD'ye göç etme olanaklarının olmasıydı. Orta sınıf İrlanda'da kalıp ekonomik problemleri aşmaya çalışmak yerine ABD'ye göç etmeyi tercih etmişti.

Orta sınıfın gücünü kaybetmesi ülkenin iç talebini büyük oranda zayıflatacaktır. Zengin sınıf tüketim harcamaları yapsa bile bu tüketim harcamaları ithal edilen lüks ürünlere harcanacaktır. Ülkede iç talep düşük olduğu için ise yatırımlar sadece tarım ve maden ihracatına yönelik sektörlere yapılacaktır. İç talebin düşük olduğu bu ülke ekonomisi, ihraç ettiği tarım ve maden ürünlerinin fiyatları ile bağlantılı bir seyir izleyecektir, ihraç ettiği ürünlerin uluslararası fiyatı artarsa ekonomisi büyüyecek, fiyatı azalırsa ülke ekonomisi daralacaktır. Özellikle Latin Amerika ülkeleri bu tarz ekonomilere örnek gösterilebilir (Stearns, v.d., 2008; s. 680, 806).

“Şekil 2.3” İrlanda Nüfusu 1841-2011.

Kaynak: Nisra (2012), Historic Population Trends (1841 to 2011) – Northern Ireland and Republic of Ireland, Erişim tarihi: 12.14.2014; http://www.nisra.gov.uk/Census/Historic_Population_Trends_(1841-2011)_NI_and_RoI.pdf.

Dünya nüfusunun 5 kat arttığı 150 yıllık bir dönemde, İrlanda nüfusu azaldı (UN Report, 2014; age). Bunun en önemli etkisi İrlanda ekonomisinin diğer Avrupa ülkelerine oranla göreceli olarak zayıflamasıdır. 1840 yılında 2,8 milyon olan Hollanda nüfusu 2010 yılında 16,6 milyona yükselmiştir (Wintle, 2000; s. 9); (World Bank, 2015, Erişim tarihi: 30.8.2015; http://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL/countries/NL?display=graph). İrlanda nüfusu son yıllardaki yükselişine rağmen, 1840 yılından önce, 8 milyon olan nüfusu, 4,2 milyon olarak dibe vurduktan sonra 2010 yılında ancak 6,3 milyona yükselmiştir.

Ölüm oranlarının kısa veya uzun vadede bireylerin yaşam standartlarını arttıracağı varsayımı elimizdeki ekonomik veri ile uyuşmamaktadır. Aksine ölüm oranlarını arttıran olayları bir ekonomik daralma takip etmektedir. Bu varsayımı savunanların örnek gösterdiği İrlanda kıtlığı ise İrlanda’nın diğer Avrupa ülkelerine göre göreceli olarak zayıflamasına neden olmuştur.

2.5. Ölüm Oranlarındaki Azalış ve Ekonomik Büyüme

2.5.1. Ailelerin sahip olmak istediği çocuk sayısı

Daha önce de bahsedildiği üzere nüfus artışı konusunda yaygın olan görüş; Smith (1776; s. 81), Malthus (1798; s. 11), ücretler arttıkça ailelerin daha çok çocuk sahibi olmak isteyecekleri ve bunun da nüfusun daha hızlı artmasına yol açacağı yönündeydi.

Notestein (1945), bu durumu ilk defa farklı bir açıdan yorumladı ve ölüm oranlarındaki düşüşün nüfus artışı dönemini başlattığını ifade etti:

> *Avrupa'da barış dönemi (...) ve sağlık hizmetlerindeki gelişmeler ölüm oranlarını azalttı. (...) Doğum oranları bir dönem daha yüksek kalmaya devam etti. (...) Çünkü ölüm oranlarının yüksek olduğu toplumlarda dini ve ahlaki öğretiler, yasalar, eğitim sistemi, toplumsal gelenekler, evlenme alışkanlıkları ve aile sisteminin hepsi yüksek doğurganlık oranını korumaya odaklanmıştır. Bu gelenekler bir süreç içerisinde değişecektir. Böylece ölüm oranlarının azalması fakat doğurganlık oranın yüksek kalması sonucu bir dönem boyunca hızlı bir nüfus artışı gerçekleşecektir (s. 39-40).*

Smith bazı istisnai durumlarda ücretlerin artmasının ailelerin daha az çocuk sahibi olmaları ile sonuçlanabileceğini belirtmektedir. *Evlilik hayatında lüks, hayattan lezzet alma tutkusunu ateşlerken, nesillerin gücünü çoğu zaman zayıflatmakta, bazen ise tümüyle yok etmektedir* (1776; s. 79).

Notestein, ise bunun istisnai bir durum olmadığını belirtmektedir. Gebelikten korunma uygulamalarının yüzyıllardan bu yana bilindiğini fakat bu uygulamaların toplumdaki sosyal ve ekonomik değişmeler sonucu aileleri arzu ettikleri çocuk

sayısının değişmesi sonucu yaygınlaştığını belirtmektedir *(1945; s. 40).*[11]

Notestein'in demografik dönüşümüne göre ilk aşamada ölüm ve doğum oranları yüksektir. Bu aşamada aileler mümkün olduğunca çok çocuk sahip olmasına karşın ölüm oranlarının yüksek olması sonucu nüfus artışı oldukça yavaş olacaktır. Hatta zaman zaman savaşlar ve salgın hastalıklar sonucu nüfusun azalması olgusunu gözlemlediğimiz bir dönemdir.

İkinci aşamada ölüm oranları azalmaya başlamıştır. Bu aşamada hızlı bir nüfus artışı olacaktır. Bu aşamayı İngiltere'de ve ABD'de gözlemleyen Malthus (1798; s.4-5, 8), gelişmekte olan ülkelerde gözlemleyen Meadows v.d. (1972; s. 27), nüfus patlaması yaşanabileceğine dair bir endişeye kapılmıştır. Fakat Notestein'in analizine göre bu aşama bir sonraki aşamaya geçilmesi için muhakkak yaşanması gereken bir süreçtir. Çünkü ölüm oranlarının yüksek olduğu döneme yönelik inşa edilmiş olan toplumun değerler dizisinin değişmesi bir miktar zaman alacaktır.

Üçüncü aşamada ise toplumda yaşanan sosyal ve ekonomik değişmeler sonucu doğum oranları düşmeye başlayacaktır. Ölüm oranlarının düşmesini takip eden doğum oranlarındaki azalma ile hızlı nüfus artışı dönemi sona erecektir. Bu analize göre nüfus artışını başlatan ve hızlandıran süreç ölüm oranlarındaki azalma ve sonlandıran süreç ise doğum oranlarındaki azalmadır.

Ölüm oranlarındaki azalmanın en önemli göstergesi ortalama yaşam süresinin artmasıdır. *"ABD'de 1850 ile 1950 yılları arası ortalama yaşam beklentisi 40'tan 68'e yükselerek ortalama %75 arttı"*(Abstract of the United States, 1995, aktaran Blackburn ve Cipriani, 2002; s. 2). Ortalama yaşam süresi 40 yıl iken aileler anne baba ve çocuklardan oluşurken ortalama yaşam süresi 60'ın üzerine çıktığı zaman, büyük anne, büyük baba, anne, baba ve çocuklardan oluşan üç nesil bir arada yaşayacaktır.

Aileler sadece ikişer çocuk sahibi olsalar bile ortalama yaşam süresi, 40'tan 60'a yükseldiği zaman iki nesil yerine üç neslin bir arada yaşaması ile ülke nüfusu %50 artacaktır. Ölüm oranlarının düşüşü ile ülke nüfusunun artmasını tümüyle

[11] *"Bakınız Norman E. Himes, Medical History of Contraception (Baltimore: Willliams & Wilkins Co., 1936); ve Regine K. Stix ve Frank W. Notestein, Controlled Fertility (Baltimore: Williams & Wilkins Co., 1940), bölüm xv."* (Notestein, 1945; s. 40)

olumlu bir olgu olarak karşılamamız gerekiyor. Bu veriler bize ülke insanlarının daha sağlıklı daha huzurlu ve daha güvende yaşadıklarının göstergesi olmalıdır.

Avrupa ve sonrasında Asya ve Amerika'da gerçekleşen bu dönüşüm Afrika'yı kapsamamıştır. 2012 yılında Sahra Altı Afrika'sında ortalama yaşam beklentisi 56 yıl, Dünya ortalaması 71 yıldır (World Bank (2014b), 12.13.2014; http://data.worldbank.org/topic/health , http://data.worldbank.org/region/SSA). Günümüzde ekonomik kalkınma açısından en geride kalan bölge Sahra Altı Afrika'sıdır ve bu bölgenin nüfus dinamikleri açısından en belirgin özelliği ise ölüm oranlarının yüksek olmasıdır. Sahra Altı Afrika'sındaki yüksek ölüm oranlarının en önemli nedenlerinden birisi sıtma hastalığıdır.

Gallup ve Sachs, sıtma hastalığının belirli coğrafi bölgelerde yoğunlaştığını, benzer şekilde yoksulluğun da belirli bölgelerde yoğunlaştığını; sıtma hastalığının yaygınlığı yoksulluğun sonucu değil, büyük oranda iklim ve coğrafyanın sonucu olduğunu ve yaygın yoksulluğun en önemli nedeninin sıtma hastalığı olduğunu belirtmektedirler (1998; s. 1-2).

Ölüm oranlarındaki azalma kaçınılmaz olarak nüfusu arttıracaktır. Sonrasında yaşanan ekonomik ve sosyal dönüşüm ile aile başına düşen çocuk sayısının azalması ile hızlı nüfus artışı dönemi sonlanacaktır. Bunlara ek olarak Eberstadt aile başına düşen çocuk sayısındaki azalmanın Notestein'in varsayımında öngördüğü gibi dengelenmediğini Japonya, Güney Kore ve Avrupa ülkelerinde bir çocuğa yaklaştığını bunun sonucunda bu ülkelerde hızlı bir şekilde nüfusun azalması olgusuyla karşılaştığımızı belirtmektedir (2004; s. 674).

Notestein (1945), Gallup ve Sachs (1998) ve Eberstadt'ın (2004), analizleri bizi iki noktaya ulaştırmaktadır. Bunlardan birincisi ölüm oranlarındaki azalmanın küresel bir nüfus patlamasına yol açacağından endişe etmemize gerek yoktur. İkincisi ise Sahra Altı Afrika'sındaki gözlemlerimizin doğruladığı gibi, ölüm oranlarında bir azalma olmadan bir ülkenin, bir bölgenin uzun vadeli bir ekonomik büyüme süreci başlatması mümkün değildir.

2.5.2. Ekonomik Büyüme

Neoklasik iktisat, Klasik iktisat ve Malthusyen iktisatın ekonomik büyümeye bakış açıları farklı olmasına rağmen, bu üç farklı düşünce örgüsü üzerinden Afrika üzerine yapılan güncel yorumlar ölüm oranlarının yüksekliğinin ekonomik büyümeyi yavaşlattığı konusunda ortak bir noktada birleşmektedirler.

Malthus'un ekonomik analizinde uzun vadeli bir ekonomik büyüme mümkün değildir. Malthusyen analiz arazi ve üretim kapasitesindeki sınırlara dikkat çekmektedir. Ücretlerin artışı nüfusu arttıracaktır. Üretim kapasitesi arttırılamadığı için nüfus artışı kitlelerin sefaleti ile sonuçlanacaktır (1798; s. 4-5, 8-9). Malthusyen bir analiz ile Afrika yorumlandığında, bu kıtadaki ekonomik geri kalmışlık ailelerin çok çocuk sahibi olmaları ile ilişkilendirilmektedir.

Rosling, Malthusyen bir bakış açısını Notestien'in demografik dönüşüm kavramı ile birleştirmektedir. Rosling ailelerin çok çocuk sahip olmak istemelerini bir azgelişmişlik ölçütü olarak görmek ile birlikte bunun azgelişmiş ülkelerin yaptığı hatalardan kaynaklanmadığını belirtmektedir. Rosling, demografik dönüşümün Sahra Altı Afrika'sı dışında tüm ülkelerde yaşandığını, Sahra Altı Afrika'sını etkileyen salgın hastalıkların ise bu bölgede bu dönüşümün yaşanmasına imkân tanımadığını belirtmektedir (Ted, 2007, Erişim Tarihi: 4,28,2015; http://www.ted.com/talks/hans_rosling_reveals_new_insights_on_poverty?language=en#t-246935).

Neoklasik iktisadın temelini oluşturan Solow analizi geleceğe daha iyimser bir şekilde yaklaşmaktadır. Bu analiz ile uzun vadede kişi başına milli gelirdeki artışlar verimlilik ve sermayedeki artışlar ile olanaklıdır.

Y= F (K, L); Y toplam üretim miktarını, K sermayeyi, L işgücünü temsil etmektedir (Solow, 1956; s. 66-67).

Üretim faktörleri iki kısımdan; işgücü ve sermayeden oluşmaktadır. Bu üretim kapasitesini sınırlı olarak gören Malthusyen analizden farklıdır. İlk olarak sermaye zamanla artmaktadır. İkinci olarak verimlilik artışları işgücü ve sermayenin daha etkin kullanımına olanak tanımaktadır.

Solow analizine göre sermaye ve verimlilikteki artış nüfus artışından hızlı olduğu sürece kişi başına gelir artacak; nüfus artışı sermaye ve verimlilikteki artıştan hızlı olursa bu durumda kişi başına milli gelir azalacaktır. Solow analizi ile Avrupa ve ABD'nin verimlilikte ve sermayede yaşadığı hızlı artışlar sayesinde büyük bir nüfus artışına rağmen Malthusyen bir kıtlık ile karşılaşmadığı yorumu yapılabilir

Chakraborty, yüksek ölüm oranlarını Solow analizi çerçevesinden yorumlamaktadır. Azgelişmiş toplumlarda, ortalama yaşam beklentisi düşükken, bireylerin gelecek beklentileri önemini kaybetmekte, daha az tasarruf ve yatırım yapmaktadırlar. Gelirleri az olduğu için de sağlık hizmetlerine de daha fazla yatırım yapamazlar. Kısa yaşam süresi eğitim yatırımlarını da azaltmaktadır (2003; s. 120-123).

Rosling'in Malthusyen analiz ve Chakraborty'nin Neoklasik iktisadi yaklaşım ile Afrika'ya yönelik yaptığı yorumlar, Afrika'nın öncelikli problemi olarak ölüm oranlarının yüksek olmasını belirtmektedir. Rosling analizindeki temel amaç ailelerin az çocuk sahip olması, Chakraborty'nin analizinde ise tasarrufların artmasıdır. Her ikisi de bu hedefe ölüm oranlarının azalması ile ulaşabileceğimizi belirtmektedir. Her iki analiz de Afrika'da hızlı büyüme süreci başlaması için önce sağlık hizmetlerinde bir gelişme yaşanması gerektiğini belirtmektedir.

Ekonominin büyümesi sermaye birikiminin artması ile eşzamanlı olarak gerçekleşmektedir. Fakat hangisindeki artışın diğerini arttırdığını belirlemek oldukça zor bir iştir. Genç (2000), bu zorluğa dikkat çekmektedir.

> *"(…) Sermaye birikimi, iktisadî büyüme bakımından bir başlangıç olsa da içtimaî bakımdan bir sonuç, hem de gelir ve tasarrufla alakalı kalmayan bir sonuçtur. Bu itibarla sermaye birikimini, büyümeyi izah etmek üzere, sebep olarak ileri sürmek, en azından totolojidir. Yahut, izah edilmesi gereken bir olguyu, yani büyümeyi aynı derecede meçhul bir başka olgu ile açıklamak gibi anlamsız bir söz oyunundan ibâret kalabilir"(s. 338).*

Solow sermaye birikimini analizinin merkezine koymaktadır. Bu analiz tasarruf oranları yüksek olan Çin gibi ülkelerin hızlı ekonomik büyümelerini

açıklamaktadır. Fakat Solow analizi günümüzde devasa sermaye birikimine sahip Japonya ve AB'nin ekonomik büyüme hızlarının yavaşlamasına ya da durgunluğa yakalanmalarına açıklık getirememektedir. Benzer şekilde İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD'nin Batı Avrupa'ya sermaye aktarması ile eş zamanlı olarak Batı Avrupa'da hızlı bir ekonomik büyüme süreci başlamıştır. Fakat Irak ve Afganistan savaşları sonrasında bu ülkelere aktarılan sermaye bu ülkelerde hızlı bir ekonomik büyüme süreci başlatamamıştır. Bu gerçekler farklı bir ekonomik büyüme tanımına ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.

Klasik bir ekonomik büyüme analizinin temellerini atan Smith (1776; s. 3), ekonomik büyümeyi işbölümündeki artış ile açıklamaktadır. Smith'e göre zengin toplum daha çok altın rezervine, daha geniş arazilere ya da daha büyük hayvan sürüsüne sahip olan toplum değil, işbölümü düzeyi en gelişmiş olan toplumdur. Nüfus yoğunluğu oldukça az olan; geniş arazilere sahip olan birçok Afrika ülkesi fakirlikten kurtulamamaktadır. Bunlara ek olarak denize ulaşımı olmayan birçok ülkenin ve bölgenin sahip olduğu tarım, hayvancılık ve maden kapasitesini ürünlerini pazara ulaştırmanın maliyetinin yüksekliğinden dolayı kullanamamaktadır. Bu gibi gerçekler Smith'in ekonomik büyüme tanımı yaşadığı dönemin İngiltere'sindeki ekonomik büyük olgusunu açıklamasının ötesinde günümüzdeki ekonomik büyüme olgusuna bir ışık tuttuğunu göstermektedir.

Smith'e göre ekonominin doğal gelişim sürecinde büyüyen bir toplumda sermaye ilk olarak tarıma yöneltilmekte, sonrasında üretime ve son olarak uluslararası ticarete yönlendirilmektedir (1776; s. 360).

Bu perspektiften işbölümü ile bir ulusun zenginleşmesi üç aşamada meydana gelmektedir.

1- Ulaşım imkânlarının artması ile tarımsal üretimin artışı

2- Şehirde işbölümünün artması ile sanayileşme

3- Uluslararası ticaret

Smith zengin adamın yoksul komşusundan daha fazla yiyecek tüketmediğini, her kişinin yiyecek talebinin midesi ile sınırlı olduğunu buna karşın hayatı

kolaylaştıran; ev süslemelerine, elbiselere, ekipmanlara ve ev eşyalarına olan talebin bir sınırı olmadığını belirtmektedir (1776; s. 164).

Kırsal bölgedeki tarımsal üretim ulaşım imkânlarının sınırlı olduğu durumlarda yakın bölgelerin gıda talebi ile sınırlı kalacaktır. *"Yollar, kanallar ve deniz ticaretine müsait sular taşıma maliyetlerini düşürerek ülkenin uzak parçalarını yakın kasabalarının seviyesine yükseltmektedir"* (Smith, 1776; s. 147). Ulaşım imkânlarının artması ekonomik büyüme döngüsünün ilk aşamasını oluşturacaktır. Kırsal bölgedeki üretim artışı ve zenginleşme ile birlikte kırsal bölgenin şehirde üretilen ürünlerine olan talebi artacaktır. Böylece kırsal bölge ile şehirler arasında işbölümü artacaktır.

Smith bir iğne fabrikasından örnek vererek şehirdeki zanaatkârların kendi aralarında yaptıkları işbölümü ile aynı miktarda işçi kullanılarak daha yüksek sayıda üretim yaptıklarını belirtmektedir (1776; s. 4-5). Böylece şehirde kırsal bölgenin artan talebini karşılamak için işbölümünü arttıran zanaatkârlar ekonomik büyüme döngüsünün ikinci aşamasını oluşturmaktadır.

Uluslararası ticaretin işbölümüne katkısını da belirten Smith Amerika'nın ve Doğu Hindistan ticaret yolunun keşfinin, Avrupa'da işbölümünü artmasına, sanatın gelişmesine katkısı olduğunu belirtmektedir (1776; s. 416).

Uluslararası işbölümü ekonomik büyüme döngüsünün üçüncü aşamasını oluşturacaktır. Böylece nüfus yoğunluğu az olan ülkeler, tarımsal ve maden ürünlerini ihraç ederek, nüfus yoğunluğu fazla olan ülkeler ise sanayi ürünleri üreterek, küresel zenginliğe katkıda bulunabileceklerdir.

Elbette bu analiz ekonomik büyümenin nihai bir amaç olduğunu savunmamaktadır. Bireyler, ülkeler farklı öncelikleri amaç edinerek, diğer bireyler ve diğer ülkeler ile etkileşimi minimum seviyede tutmak isteyebilirler. Nitekim günümüzde birçok kabile dış dünya ile etkileşimde bulunmadan ve birçok ülke de dış dünya ile oldukça sınırlı etkileşimde bulunarak varlığını sürdürmektedir.

Bu ekonomik büyüme tanımında para sadece alım satımı kolaylaştırıcı bir işleve sahiptir. Teknoloji ise işbölümü kavramının içine dâhildir. Ekonomik büyüme sırasıyla kırsal bölge ile şehir arasında, şehrin içinde ve ülkeler arasında etkileşimin artması ile işgücünün verimliliğinin artması böylece toplam ve işçi başına üretim

düzeyinin artmasıdır. Üretimin artması, ürünlerin fiyatlarını düşürmekte böylece ücretlerin alım gücünü yükseltmektedir (Smith, 1776; s. 78, 360). Bu döngünün sonucunda toplumun tüm kesimlerinin yaşam standartları yükselmektedir.

Doğurganlıktaki artış ile artan nüfusun işgücüne katılması yirmi yıllık bir süre alacaktır. Nüfus artışının bireyler arasındaki etkileşimi arttırması ise uzun vadeli bir süreçte gerçekleşecektir. Diğer yandan bir bölgede yaşanan bir felaket sonrası yaşanan büyük insan kayıpları etkileşimde bulunabilecek insan sayısını aniden azaltmaktadır.

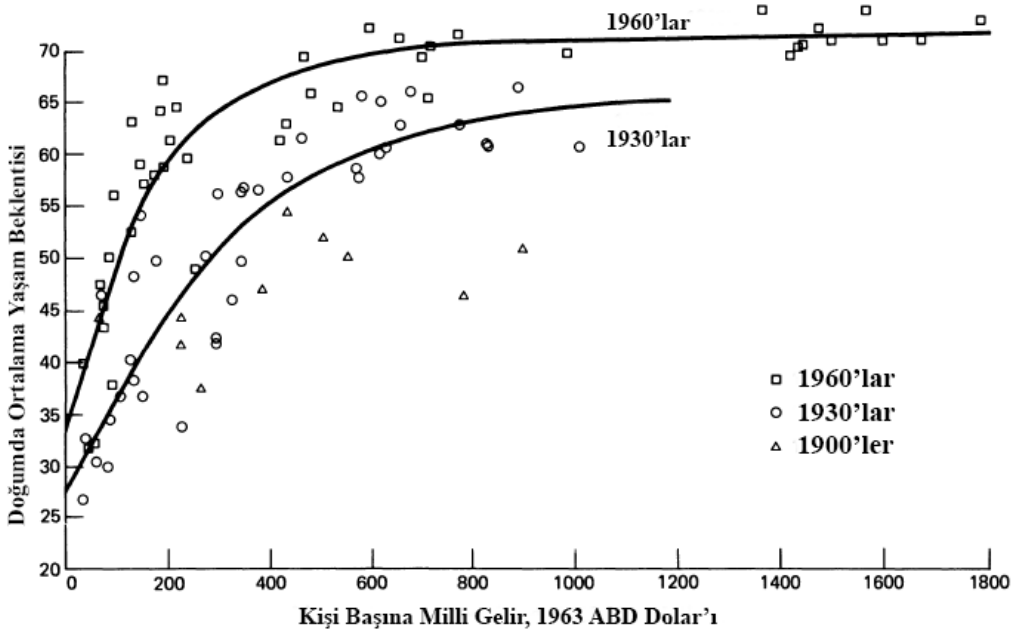
Ölüm oranlarında azalma, bölgede güvenliğin artması etkileşimde bulunabilecek insan sayısını ve etkileşimin yoğunluğunu arttırmaktadır. Bunun sonucu bölgeler arasındaki ölüm oranlarındaki farklılıklar, bölgeler arası gelir farklılıklarının nedenini açıklamakta kullanabileceğimiz en temel belirleyici değişken olmaktadır.

Ekonomik büyüme ile ortalama yaşam süresi arasındaki ilişkiye tersinden yaklaşarak gelirdeki artışın ortalama yaşam süresini arttırıp arttırmadığı tartışılabilir. Preston (1975) ve Husain (2011), ortalama yaşam süresindeki artış ile kişi başına milli gelir arasındaki artışın birbirini etkileme sürecini ve bu iki veriden hangisinin diğerindeki artışı hızlandırdığını makalelerinde incelemektedirler. Ortalama yaşam süresi ile kişi başına milli gelir arasındaki ilişkiye Preston Eğrisi adı verilmiştir.

2.5.3. Preston Eğrisi

Preston, 1900, 1930 ve 1960 yılında ülkeler arasında yaptığı karşılaştırmada kişi başına milli gelir ile ortalama yaşam süresi arasında pozitif bir ilişki olduğunu belirtmektedir (1975, s. 235).

"Şekil 2.4" Preston Eğrisi

Kaynak: Preston S. H. (1975), The Changing Relation between Mortality and Level of Economic Development, Population Studies, Vol. 29, No. 2 (Jul., 1975), pp. 231-248, Population Investigation Committee, s.235.

Husain, aynı araştırmayı tekrarlayarak 1930 yılından on yıllık dilimler ile 2000 yılına kadar ortalama yaşam süresi ile kişi başına milli gelir arasında ülkeler arasındaki ilişkileri göstermiştir (2011, s. 9).

Preston ve Husain, ölüm oranlarındaki düşüşü sadece kişi başına milli gelirdeki artış ile açıklayamayacağımızı, birçok faktörün ülkeler arasında ölüm oranları arasındaki farklılıkların oluşmasına neden olduğunu belirtmektedir (1975, s. 240); (2011, s. 20).

Örneğin 1980'li yıllarda İran ve Irak arasında yaşanan savaş her iki ülkede de ölüm oranlarını yükseltirken aynı dönemde Türkiye ve Yunanistan arasında yaşanan gerginlik topyekûn bir savaşa dönüşmemiştir (Armaoğlu, 1987; s. 773-780, 833-843). Değinebileceğimiz diğer bir neden ise Gallup ve Sachs'in belirttiği gibi sıtma gibi bazı salgın hastalıkların tropik bölgelere odaklanmış olmasıdır (1998; s. 1-2). Preston, kişi başına milli gelirdeki artışın ölüm oranlarındaki düşmenin ancak %10 ile %25 arasındaki kısmını açıkladığını ileri sürmektedir (1975; s. 237).

Preston gelir dağılımındaki eşitsizliğin yüksek olduğu ülkelerde halkın büyük kısmının sağlık hizmetlerine ulaşamaması dolayısıyla ölüm oranlarının benzer kişi başı gelire sahip ülkelere oranla çok daha yüksek olabileceğini belirtmektedir. Gelir dağılımı adaletsizliğinin yüksek olduğu Meksika ve Kolombiya kendi gelir grubuna ait ülkelere oranla 6,7 ve 2,1 yıl daha kısa yaşam süresine sahiptirler (1975; s. 241-242).

Teknolojik gelişmelerin ölüm oranlarının düşmesindeki önemine değinen Preston, sağlık alanında A ülkesinde yaşanan bir teknolojik gelişmenin, teknolojik gelişmenin yaşandığı A ülkesinde ortalama yaşam süresini arttırdığı gibi diğer ülkelerde de bu teknolojinin yayılması ile küresel olarak ortalama yaşam süresinde bir artışın yaşanacağını belirtmektedir (1975; s. 239).

Husain, gelişmiş ülkelerin ise farklı kişi başına milli gelir miktarına sahip olmak ile birlikte benzer ortalama yaşam süresi düzeyine sahip olduklarını savunmaktadır. Gelişmiş ülkeler arasında kişi başına milli gelir miktarlarında farklılıklar olmak ile birlikte sağlık alanında yaşanan gelişmeleri kısa zamanda kendilerine adapte edebilmektedirler (2011; s. 10).

Husain, kişi başına gelirin az olduğu ülkelerde ise kişi başına milli gelirdeki ufak bir değişimin ortalama yaşam süresinde büyük bir değişim ile birlikte görüldüğünü ifade etmektedir (2011; s. 9).

Azgelişmiş ülkelerin ölüm oranlarını düşürememe nedenlerinden birisi de gelişmiş ülkelerde var olan sağlık alanındaki teknolojileri transfer edebilecek bir ekonomik güce dahi sahip olmamalarıdır. Tek ihtiyaç duyulan sağlık alanında var olan bu teknolojilerin az gelişmiş ülkelerde de yaygınlaşmasıdır. Küreselleşme ile küçülen dünyamızda Afrika'nın uzak bir noktasında çıkan bir salgın hastalığın tüm dünyaya yayılma riski vardır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde sağlık alanında çabaların başarıya ulaşması için küresel sağlık sisteminin en zayıf halkası olan azgelişmiş ülkelerde temel sağlık standartlarına ulaşılması gerekmektedir. Bunun için azgelişmiş ülkelere sağlık alanında verilebilecek destek azgelişmiş ülkelerin yaşam standartlarını artıracağı gibi tüm ülkelerin yaşam standartlarının artmasına ve sağlık ile ilgili küresel risklerin düşürülmesine katkıda bulunacaktır.

Verem hastalığından örnek veren Doç. Dr. Şeref Özkara, hastalığın tedavisi

olmasına rağmen milyonlarca insanın hayatına mal olmaya devam ettiğini belirtmektedir (Tüberküloz (Verem) hastalığı, Erişim Tarihi: 5.30.2015.,http://mebk12.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/34/20/962992/dosyalar/2015_02/06040026_tberkloz.pdf).

"Bütün kıtalarda, bütün ülkelerde tüberküloz (verem) *vardır. Günümüzde hala tek mikrobun yaptığı en çok öldüren bulaşıcı hastalıktır. Yılda 9,2 milyon insan bu hastalığa yakalanırken 1,6 milyonu ölmektedir. Dünyadaki bütün hastalıkların yüzde 2,5'unu ve önlenebilir ölümlerin yüzde 26'sını oluşturmaktadır"*(Özkara, 2015; age).

Günümüzde tedavisi olan birçok hastalığın insanlığın geniş bir kesiminin sağlık hizmetlerine ulaşamaması sonucu yüksek ölümlere neden oluyor olması içinde yaşadığımız yüzyılın en acı gerçeklerinden birisidir. Bu konuya öncelik verildiği zaman bunun çözülebilir bir problem olduğunu belirten Husain, Dünya'nın en az gelişmiş ve uzak noktalarında bile sağlık alanında yapılan uluslararası müdahalelerin, bu bölgelerde aşırı fakirlik ve zayıf bir sağlık sistemi ile yüzleşmesine rağmen başarılı olduğunu ifade etmektedir (2011; s. 18).

Ayrıca *"(Caldwelll, 1986), (Riley, 2007), bazı ekonomik olarak fakir bölgeleri;* (Hindistan'ın) *Kerala eyaletini, Sri Lanka ve Kosta Rika'yı vurgulayarak birçok gelişmekte olan ülkede ekonomik büyümeden ziyade sosyal adalete ve sağlık yatırımlarına dikkat çekilerek ölüm oranlarının düşürülmesinde büyük bir ilerleme sağlandığını belirtmektedir"* (aktaran Husain, 2011; s. 18).

Hindistan ve Çin'in hızlı bir şekilde gelir basamaklarında üst sıralara yükseldiğini göz önüne aldığımızda rahatlıkla belirtebiliriz ki insanlık nüfusunun büyük kısmı gelişmekte olan ülkelerde yaşamaktadır (Maddison, 2006; s. 562). Tedavi edilebilir hastalıklardan dolayı insanların ölmesi oldukça trajik bir durumdur. Bununla birlikte gelişmekte olan ülkeler toplumun tüm kesimlerinin sağlık hizmetlerine ulaşmasına gerekli önceliği verirlerse sağlık alanında yaşanan bu teknolojik gelişmeleri takip edebilecekler ve bu trajik durumun sona ermesine katkıda bulunabileceklerdir.

Ekonomik büyüme ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişki oldukça tartışılan bir konudur. (Kuznets, 1955) ve (Burtless ve Jencks, 2002) bu iki olgu arasında bir ilişki olup olmadığını birçok farklı açıdan yorumlamışlardır.

Nüfus dinamiklerinin ekonomik büyüme ile bağlantısına işaret ettiğimizde gelir adaletsizliği açısından en temel problem toplumun bir kesiminin hatta bazı durumlarda iş sahibi bir kitlenin bile sağlık hizmetlerinden faydalanamadığı bir durumdur (Smith,1776; s. 79); (Notestein, 1945; s. 39-40).

Sadece zenginlerin ya da zengin ülkelerin sağlık hizmetlerine ulaşabildiği toplumlarda, dünyada salgın hastalıkların yayılmasını önlemek mümkün olmayacaktır. Verem hastalığı bu konuda açıklayıcı bir örnektir. *"Tedavi ile tümüyle şifa sağlanabilir. Erken ve uygun tedavi başlanır, yeterli süre tedavi edilirse hastalar yüzde yüz iyileştirilir. İyileşme kalıcıdır, şifa sağlar. (...) Eğer kullanılan ilaçlar etkili ise 2-3 haftada bulaşıcılık büyük oranda yok olur"* (Özkara, 2015; age).

Hastaların bir kısmı bu hastalığın tedavisi için gerekli ilaçları satın alacak maddi imkâna sahip olmayabilir. Ancak bu hastaların tedavi edilmemesi sadece kendilerini değil tüm toplumun sağlığını büyük bir tehlikeye atacaktır. Salgın hastalıklar kontrolden çıktığı zaman ise bundan sadece fakirler ve azgelişmiş ülkeler değil tüm küresel toplum negatif bir şekilde etkilenecektir (Özkara, 2015; age).[12]

Bu açıdan bazı bireylerin ve ulusların temel yaşam standartlarına bile sahip olmamasının küresel sağlık problemlerimizi çözmek ve ortalama yaşam süresini arttırmamızın önündeki en büyük engel olduğunu belirtebiliriz.

Gelir eşitsizliğinin oldukça yüksek olduğu ülkelerde ve azgelişmiş ülkelerde görülen sağlık hizmetlerindeki yetersizlikler, gelişmiş ülkelerde de sanayi devrimi öncesi dönemde görülmekteydi. Gelişmiş ülkelerde sağlık hizmetlerinin geliştirilmesine paralel olarak ekonomik büyüme süreci hızlanmıştır.

[12] *"Tüberküloz* (Verem) *(...) Dünyanın bütün uluslarından insanlarda, zengin-yoksul, genç yaşlı, herkeste hastalık yapabilir"* (Özkara, 2015; a.g.e).

2.5.4. Sanayi Devrimi ve Ekonomik Büyüme

Ölüm oranlarının azalmasında en önemli etken salgın hastalıkların nüfusu azaltıcı etkisinin ortadan kaldırılmasıdır. Salgın hastalıkların önlenmesi için etkin çözümlerin bulunamaması nedeniyle tarımsal devrim insanların ortalama yaşam süresinde belirgin bir artış görülmesini sağlayamamıştır.

"Tarımsal devriminin (...) toplumlara pozitif etkisi, bitkilerle yapılan hastalıklara ve yaralanmalara (...) karşı yapılan tedaviler için toplumsal bir bilgi birikimi oluşturuldu. (...) Negatif etkisi ise topluklar birbirleriyle ticaret yapmaya başladıkları (...) için salgın hastalıklar daha hızlı yayılmaya başladı" (Riley, 2008; s. 21).

Hayvanların evcilleştirilmesi de salgın hastalıkların yayılmasında kritik bir rol oynadı. *"Hayvanların evcilleştirilmesi salgın hastalıkların sıklığını arttırdı. Uzmanlar hastalıkların %80'inin hayvanlardan insanlara geçtiğini belirtmektedirler"* (Stearns v.d., 2008; s. 16).

Gıda üretimin arttırılmasının en olumlu etkisi daha geniş bir işbölümüne olanak tanımasıdır. *"Tarım öncesinde Dünya'da muhtemelen sekiz milyonun altında insan yaşıyordu. (...) Tarım bir miktar fazla oluşturarak işçilerin uzmanlaşmasını destekledi. M.Ö. 7000 yılında ticarete bağımlı şehirler ve esnaflar Orta Doğu'da belirmeye başladı. Bu erken yerleşimlerin iki tanesi Filistin'deki Eriha (Jericho) ve Türkiye'deki Çatalhöyük'tür"* (Stearns v.d., 2008; s. 15, 20).

Tarımsal devrimin burada değindiğimiz en büyük dezavantajı salgın hastalıkların yayılmasının kolaylaşması ile ölüm oranlarını arttırmasıdır. Nüfus yoğunluğunun yüksek olduğu yerlerde insanların tercih seçeneği yoktu. Dezavantajları olmasına rağmen artan nüfusu beslemek için gıda üretimini arttırmak zorunda idiler. Fakat nüfus miktarının az olduğu bölgelerde avcılık ve toplayıcılık uzun yüzyıllar boyunca yaygınlığını korumuştur.

Günümüzde ABD'yi oluşturan bölgenin 1500 yılı öncesinde nüfusunun bir milyonun altında olduğu tahmini yapılmaktadır. Tarımsal teknikler Amerika yerlileri

tarafından bilinmesine rağmen avcılık ve toplayıcılık tarımsal üretimden daha yaygın bir şekilde varlığını korudu (Brooks, 1956; s. 20-26).

Dünya'nın nüfus artışının sürmesi daha yoğun işbölümünü gerekli kıldı. Daha yoğun bir işbölümü ise sanayi devrimi ile mümkün olmuştur (Smith, 1776; s. 4-5). Sanayi devrimi dendiğinde isminin yanıltıcılığından dolayı büyük fabrikalar, arabalar ve trafikten tıkanmış yollar akla gelmektedir. Fakat sanayi devriminin insanlığının yaşam kalitesini artmasına sağladığı katkı sadece araba üretiminin arttırılması değildir. Örneğin bisikletin icadı bile insanlığın yaşam standartlarının artmasına büyük katkısı olmuştur. Kalabalık bir şehir merkezinde en hızlı ve en temiz ulaşım aracı bisiklettir. Gelişmiş ülkeleri[13] azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerden ayıran farklılardan birisi de bisiklet kullanımının yaygın olması ve bisiklet yollarının varlığıdır. Diğer önemli bir icat ise aşı uygulamasıdır. Aşı uygulaması ile salgın hastalıklarla mücadelede büyük bir ilerleme kaydedildi.

"18. yüzyılda kuzey batı Avrupa'da ve muhtemelen aynı dönemde Dünya'nın geri kalanında en önemli ölüm nedeni çiçek hastalığı idi. (...) Çiçek hastalığına karşı ilk aşı 1796 yılında İngiltere'de Edward Jenner tarafından üretildi" (Riley, 2008; s. 23).

Salgın hastalıklarla mücadelede görülen gelişmeler tarımsal devrim ile mümkün olmayan ortalama yaşam süresindeki artışın sanayi devrimi ile başarılmasına olanak tanımıştır. Böylece yazının icadı, tekerleğin bulunması veya tarımsal devrim gibi teknolojik gelişmelerle kıyaslanamayacak bir şekilde, daha önce görülmemiş bir hızda bir ekonomik büyüme süreci başlamıştır.

Sanayi devrimi öncesinin özelliklerini belirten Williamson, sanayi devrimi öncesinde 1800'li yıllarda bölgeler ve zamanlar arasındaki yaşam standartlarında çok az farklılıklar olduğunu belirtmektedir (2014; s. 240).

Bir sonraki tablo milattan önce bir milyon yıldan, 1800 yılına kadar kişi

[13] *"Londra'da her gün etrafına baktığında her geçen gün daha çok insanın bisiklet sürdüğünü göreceksin. 2000 yılından bu yana başkent şehrinin yollarında bisikletçiler iki kattan fazla arttı. (...) Bisiklet sürmek sosyal, çevresel sağlık ve ekonomik yönleri ile geleceğin başkentinde önemli bir rolü olacaktır. Şehrin etrafında dolanmak için en iyi seçenek, muhtemelen Londra'yı dünyanın en iyi büyük şehri yapmak için kullanılabilecek kendi başına en önemli yol"* (-Mayoral Foreword, Boris Johnson-, Ranger, 2010; s. 3).

başına milli gelirde çok az değişmeler olduğunu göstermektedir.

“Tablo 2.1” Küresel Kişi Başına Milli Gelirdeki Artış (1990 Dolar)

Yıllar	Ex-Nordhaus	Delong
-1 000 000	340	92
-10 000	344	93
-800	530	143
1	404	109
350	350	94
1000	494	133
1500	512	138
1800	722	195
1900	1263	679
1950	2138	1622
2000	6103	6539

Kaynak: Tønnessen M., The Statistician’s Guide To Utopia: The Future Of Growth, Trames, 2008, 12(62/57), 2, 115–126. s. 119

1800 yılında insanların yaşam standartları yüzyıllar önce yaşayan atalarından çok da farklı değildi. Ancak sanayi devriminin yaşandığı 1800 yılından itibaren ise daha önce görülmemiş düzeyde kişi başına milli gelirde hızlı bir artış sağladı.

Kişi başına milli gelirdeki hızlı artışlara neden olarak teknolojik gelişmeler ya da üretimdeki hızlı artışlar gösterilebilir. Fakat tarımsal devrim üretimde hızlı bir artış meydana getirmişti. Ayrıca insanlık yeryüzüne ayak bastığı ilk günden beri ateşin bulunması gibi ilkel buluşlardan başlayarak sürekli bir bilimsel gelişme süreci yaşamaktadır.

Ancak sanayi devriminde tüm bunlara ek olarak ortalama yaşam süresinde de hızlı artışlar yaşanmıştır. Sıradaki tablo bölgeler arasında ortalama yaşam süresi ile kişi başına milli gelirdeki artışları göstermektedir.

"Tablo 2.2" Doğumda Yaşam Beklentisi ve Kişi Başına Milli Gelir. 1820, 1992. (1990 Dolar)

	1820	1850	1870	1890	1910	1929	1950	1970	1992
	Yaşam Beklentisi								
Afrika	27.2	28	28.5	29	30.2	33.2	40.2	50.2	53.5
Asya	24.3	24.5	24.7	24.8	25.5	29.2	41.5	52.8	55.5
Japonya, Kore, Tayvan	34.0	36.4	37.9	39.5	40.8	43.3	55.5	69.0	69.5
Latin Amerika	29.0	30.7	31.9	33.0	36.0	40.0	49.4	60.1	63.5
Doğu Avrupa	27.3	29.7	31.4	33.0	36.6	44.5	59.3	66.9	68.5
Batı Avrupa ve uzantıları	34.8	37.8	39.8	41.8	49.2	57.6	66.5	71.0	72.6
	Kişi Başına Milli Gelir								
Afrika	546	608	650	692	854	932	1127	1720	2157
Asya	572	612	639	666	784	900	810	1346	2294
Japonya, Kore, Tayvan	685	761	811	862	1078	1551	1382	5913	14973
Latin Amerika	667	742	791	841	1104	1553	2259	3656	4549
Doğu Avrupa	730	861	948	1035	1239	1469	2021	4095	4567
Batı Avrupa ve uzantıları	1126	1742	2152	2563	3371	4339	5282	10181	15195

Kaynak: Husain J. M. (2011), Revisiting the Preston Curve: An Analysis of the Joint Evolution of Income and Life Expectancy in the 20th Century, Keele Working Papers Series 2011.1., s.3.

Sanayileşen ülkelerde ortalama yaşam süresindeki artışlar nüfus artışını hızlandırmıştır. *" (...) Bu hızlı artış ilkin kötümser görüşlerin ortaya çıkmasına yol açarken, sanayileşmenin hızlanmasıyla da etkileşime giren nüfus artışı, gelişmenin itici gücü sayılmıştır"* (Han ve Kaya, 2013; s. 38).

Sadece ilk sanayileşen İngiltere değil, bu dönemde sanayileşen diğer ülkeleri de incelediğimizde bu ülkelerin Dünya'nın geri kalan ülkeleri ile aralarındaki gelir farkını katlayarak arttırmaya başlamalarından önce ortalama yaşam süresinde belirgin bir artış yaşandığını gözlemlemekteyiz. 1820 yılında Japonya, Kore, Tayvan, Batı Avrupa ve Avrupa'nın uzantıları; ABD, Avustralya ve Kanada, Yeni Zelanda'da ortalama yaşam süresi uzundur. Japonya, Kore ve Tayvan'da kişi başı milli gelir diğer Asya ülkelerinden sadece %20 yüksektir. Ancak ortalama yaşam süresindeki 10 yıllık bir farklılık bu üç ülke ekonomilerinin devasa bir şekilde büyümesini sağlamıştır. 1992 yılında Japonya, Kore ve Tayvan diğer Asya ülkelerine oranla 6,5 kat yüksek kişi başı milli gelire sahip olmuştur.

1820 yılında, Avrupa ve uzantılarının kişi başı milli geliri Afrika'dan iki kat yüksek ve ortalama yaşam süresi 10 yıl uzunken 1992 yılında, Avrupa'nın kişi başı milli geliri Afrika'nın 7 katı büyüklüğüne ve ortalama yaşam süresindeki farklılık 19 yıla yükselmiştir. Bu tablo açıkça göstermektedir ki, ortalama yaşam beklentisi ve ekonomik büyüme arasında bir bağlantı vardır. 1820 yılında bölgeler arasında kişi başına gelir rakamları arasında büyük farklılıklar olmamasına rağmen, ortalama

yaşam beklentisinin bir bileşkesi olarak kişi başına milli gelirdeki farklılıklar katlanarak artmaktadır. Günümüzün gelişmiş ülkelerinin zenginleşmelerinin başlama sürecinde ölüm oranlarındaki hızlı bir düşüş dikkat çekmekte; bu durum ölüm oranlarındaki düşüşün ekonomik büyümeyi hızlandırdığı tezini desteklemektedir.

2.5.5. Doğrudan Yabancı Sermaye ve Ekonomik Büyüme

Neoklasik İktisat'a göre ekonomik büyümenin temelinde teknoloji ve sermaye miktarındaki artışlar vardır. Gelişmekte olan ülkelerin teknoloji transferini sağlamaları için de sermayeye ihtiyaçları vardır. Bu sermaye transferini sağlamanın en kolay yollarından birisi borçlanmadır. Ancak gelişmekte olan ülkelerin borçlanarak ekonomik sıkıntılarını aşma çabaları uygulamada arzu edilen etkiyi göstermemiştir.

Shabbir, ekonomik büyüme ile ülkenin borç stoku arasında ilişkiye yönelik yazılan makalelere ve yapılan deneysel araştırmalara değinmektedir. Bu araştırmaların büyük çoğunluğunun ülkelerin ekonomik büyümesi ile borç stoku arasında negatif bir ilişki bulduğunu belirtmektedir. Bunun nedenleri olarak özel yatırımların azalması ve ülkenin ticaret şoklarına karşı savunmasız hale gelmesi ve enflasyonun yükselmesi olduğunu belirtmektedir (2008; s. 6, 10-11, 16).

Gelişmekte olan ülke doğrudan yabancı sermaye yatırımları çekerek kamu borcunu arttırmadan ekonomik büyümeyi hızlandırabilir. Urata, doğrudan yabancı sermayenin, yeni istihdam alanları oluşturarak ekonomik büyümeyi hızlandırdığını, teknoloji transferi gerçekleştirdiğini ve sermaye alan ülkenin ihracatının artmasına destek olabileceğini belirtmektedir (1993; s. 274).

Teknoloji transferinin sağlanabilmesi için yatırım yapan şirket sadece sermayesini değil mühendislerini, işgücünü de yatırım yaptığı ülkeye göndermektedir. Bu nedenle doğrudan yabancı sermayenin ön şartı sermayenin yöneldiği ülkede güvenliğin ve istikrarın olmasıdır.

"DOE'nin (Amerika Birleşik Devletleri Enerji Bakanlığı) *hesaplamalarına göre Irak'ta varil başına petrol üretim maliyeti 3-5 Dolar ile Dünya'nın en düşüğüdür*" (aktaran Kumins, 2005; s. 2). Böyle bir gerçek petrol fiyatından bağımsız olarak Irak'a yatırım yapan firmaların devasa kârlar edebileceğini göstermektedir. Kumins, büyük bir sermaye yatırımı ve istikrarlı bir güvenlik ortamı sağlanabilirse birkaç yıl içerisinde Irak'ın petrol üretiminin Suudi Arabistan'ın üretim seviyesine yükselebileceğini ancak günümüzdeki zorlukları dikkate aldığımızda bunun gerçekleşmesinin oldukça uzak görüldüğünü belirtmektedir (2005; s. 2-5).

Günümüz medyasında en çok duyduğumuz haberler ölümlerle bağlantılı haberlerdir. Bir bölgeye yatırım yapmak isteyen bir yatırımcının en kolay ulaşabileceği bilgi o bölgedeki ölümlere yol açan felaketler, çatışmalar ya da salgın hastalıklardır. Azgelişmiş ülkelerin, bölgelerin karakteristik özelliklerinden birisi gelirin, tasarrufların ve yatırımların az olmasıdır. Bu bir kısır döngü oluşturmaktadır. Kısır döngüyü Nurkse, ‹‹*bir ülke fakir olduğu için fakirdir*›› şeklinde ifade etmektedir (Nurkse, 1964, 10). Bu kısır döngü bölgeye sermaye akımı ile çözülebilir. Ancak ölüm oranlarının yüksek olması bölgeye olan sermaye akımını da kısıtlamaktadır. Ülkeler arası sermaye transferleri günümüzde oldukça yaygın olmakla birlikte, bu sermaye akımından ancak ölüm oranları az olan ve istikrarı sağlayabilen ülkeler faydalanabilmektedir.

2.5.6. Eğitim ve Ekonomik Büyüme

Devlet okullarında verilen eğitimin kalitesi, bu eğitimin bireylerin daha iyi bir iş bulabilmesine ve verimliliklerinin artışına katkısı eğitim ile ekonomik büyüme arasında tartışmaların konu başlıklarından bazılarıdır. Politikacılardan eğitime yaptıkları yatırımların ekonomik büyümeyi hızlandıracağı söylemlerini sıkça duymamıza rağmen iktisatçılar ekonomik büyüme ile eğitim yatırımları arasında güçlü bir ilişki bulamamaktadırlar (Aghion v.d., 2009; s. 1).

Bireylerin daha iyi eğitim almalarını istemelerinin nedeni daha yüksek gelirler elde etme arzularıdır. Eğitim yatırımları ile bireylerin daha iyi gelirler elde ettiği varsayımını yapsak bile eğitim hiç de ucuz bir yatırım değildir. Çoğu zaman bunun maddi maliyetinin yüksekliğini tartışmamıza rağmen eğitimin asıl maliyeti bireylerin eğitim almak için harcadığı zamandır.

"Tablo 2,3" 1990 ile 2010 Yılları Arasında Ortalama Yaşam Beklentisi Azalan Ülkeler.

	1990	2000		1990	2000
Sahra altı Afrika'sı			**Latin Amerika ve Karayipler**		
Angola	37	35	Bahamalar	67	66
Benin	49	48	Barbados	73	71
Botsvana	64	27	Dominik Cumhuriyeti	70	67
Burkina Faso	47	44	Grenada	67	66
Kamerun	50	48	Guyana	65	57
Orta Afrika Cumhuriyeti	49	41	Honduras	68	62
Kongo Cumhuriyeti	53	47	Panama	73	72
Fildişi Sahili	47	42	Trinidad ve Tobago	70	65
Cibuti	44	43			
Eritre	52	49			
Etiyopya	46	40	**BDT**		
Gabon	58	53	Azerbaycan	68	66
Gana	56	55	Beyaz Rusya	71	70
Kenya	53	44	Rusya	69	68
Lesotho	45	37	Tacikistan	67	66
Malavi	43	37	Türkmenistan	65	64
Mozambik	45	32	Ukrayna	70	69
Namibya	61	34	Özbekistan	67	66
Nijerya	53	47			
Ruanda	47	39			
Güney Afrika	63	37	**Okyanusya**		
Svaziland	65	33	Nauru	67	65
Tanzanya	50	45			
Togo	57	51			
Zambiya	40	34			
Zimbabve	61	35			

Kaynak: U.S. Census Bureau, International Data Base, www.census.gov
Aktaran Eberstadt N., Four Suprises in Global Demography, Fall 2004, s.679, Elsevier Limited on behalf of Foreign Policy Research Institute.

1820 yılından önce Dünya'nın tüm bölgelerinde ortalama yaşam süresi 35 yılın altındadır (Husain, 2011; s. 3). Günümüzde ise bu durumu tümüyle geçmişte bırakabilmiş değiliz. Özellikle Afrika'ya yoğunlaşmış sıtma ve benzeri hastalıklar, Sovyetler Birliği'nin çöküşü sonrası yaşanan kargaşa dönemi birçok ülkede ortalama yaşam süresini düşürmüştür. Ortalama yaşam süresinin, 30-50 yıllar arasında olduğu ülkelerde bireyler eğitime yatırım yapmaktan kaçınacaktır. Eğitime yönlendirilen kamu yatırımları ise ekonomik açıdan beklenen etkiyi göstermeyecektir.

Chakraborty'nin de belirttiği gibi eğitim yatırımlarının getirisinin artması için ilk olarak ortalama yaşam süresinin artması gerekmektedir (2003; s. 128).

Ortalama yaşam süresinin artması eğitim yatırımlarının getirisini arttıracak böylece eğitim için yönlendirilen kamu yatırımlarına ek olarak bireyler gelirlerinin artan bir kısmını eğitim yatırımları için harcayacaklardır.

2.5.7. Göç ve Ekonomik Büyüme

İnsanlar niçin göç ediyor sorusunu sorduğumuzda, göç modelleri birçok neden sıralamaktadır. Bu nedenler bireyleri göç etmeye teşvik edecek derecede güçlüdürler. Fakat insanların büyük kısmı her nedense göç etmemeyi tercih etmektedirler. Bu olguya dikkat çeken Malmerg, itici ve çekici faktörlere, bölgeler arası gelir farklılıklara rağmen insanların büyük çoğunluğunun niçin göç etmediğini sormakta ve bu durumu 'hareketsizlik paradoksu' olarak adlandırmaktadır (1997; s. 21-22).

Ülkeler arasındaki ücretlerdeki farklılıklar büyük kitlelerin göç etmesine neden olmaz iken, bireylerin can güvenliğine yönelik tehditler Osmanlı'nın yıkılması sürecinde olduğu gibi milyonlarca insanın göç etmesine neden oldu.

Osmanlı İmparatorluğu çok uluslu bir yapıya sahipti. Ulus devletlerin kurulması sürecinde birçok etnik grup, bulundukları bölgede azınlıkta olduğu gerçeğiyle yüzleşti. Ayrımcılıklar ile yüzleşen, can güvenliklerine yönelik tehditler ile karşılaşan halkların seçenekleri oldukça sınırlıydı.

Waters böyle bir durumda kalan halkların yapabilecekleri en önemli hamlenin **ayakları ile oylamak** *(voting with their feet)* olduğunu belirtmektedir (1997; s. 4). Bireylerin sahip olduğu seçenekler, sadece A ya da B partisinden birini seçmekten ibaret değildir. Örneğin protestolar hatta oy kullanmamakta birer politik duruşu göstermektedir. Bunlara ek olarak bireylerin bir araç bulamasalar bile yürüyerek yakın ülkelere göç etmeleri yaşadıkları ülkenin yönetimine güvenmediklerinin güçlü bir göstergesidir. Hatta bu göç yolculuğunu uzatıp uzak ülkelere göç etmeleri bu problemlerin kısa zamanda çözülmeyeceğine dair inançlarını göstermektedir. Halkların göç ettikleri belirli bir ülke var ise; bu durumu

halkların güven duydukları hükümeti ayakları ile oylayarak seçtikleri şeklinde yorumlayabiliriz.

Ulus devletlerin oluşma sürecinde bireyler azınlıkta oldukları, diğer bir ifade ile can güvenliklerinin tehlikede olduğu bölgelerden kendilerini güvende hissedecekleri bölgelere doğru göç ettiler. Genel bir ifade ile bireyler, ölüm oranlarının yüksek olduğu yerden ölüm oranların düşük olduğu yerlere göç etmekteydiler.

Boserup (1981), bunun pozitif ve negatif sonuçları olabileceğini belirtmektedir.

> *Büyük göçler nüfus kaynak oranını ve ortak yatırım yapabilme imkânı üzerinde etkili olmaktadır. Göç alan bölge ortak yatırım yapabilme imkânını arttırmakta, buna karşın nüfus kaynak oranı yükselmektedir. Göç veren bölgenin ise nüfus kaynak oranı azalmakta fakat ortak yatırım yapma ve bu yatırımları sürdürme imkânını azalmaktadır. Böylece büyük göçler bu göçlerden etkilenen bölgelerde önemli teknolojik değişiklikleri etkileyecektir* (s. 6).

Boserup bir bölgenin ekonomik kapasitesinin statik bir konumda olmadığını ileri sürmektedir. Hızlı bir dönüşümü etkin bir şekilde sürdüren bölgeler yeni yatırımlar ve var olan teknolojilerin yaygınlaşması ile üretim kapasitelerini üst aşamalara taşıyacaklardır. Bu dönüşümü sağlayamayan bölgeler ise rekabet güçlerini kaybederek ekonomik yönden zayıflayacaklardır.

Smith işbölümünün işçi başına üretim miktarının artmasını sağladığını belirtmektedir (1776; s. 3). Bu analize göre göç veren; nüfus yoğunluğu azalan bölgenin değil, göç alan; ortak yatırım yapma olanakları ve işbölümü düzeyi artan bölgenin zenginleşeceğini belirtebiliriz. Bu düşünceleri destekleyen Simon, Hollanda'nın denize setler inşa ettiğini, Japonya'nın Tokyo körfezinde yapay adalar inşa ettiğini belirterek, nüfus kaynak oranının artmasının ekonomik büyümeyi sınırlamayacağını göstermektedir (1996; s. 80).

Ölüm oranlarındaki düşüş bölgeye olan göçü arttırmaktadır. Böylece bölgede Boserup'un belirttiği gibi ortak yatırımları ve Smith'in belirttiği gibi işbölümünü arttırmaktadır.

Ölüm oranlarındaki artış ile bölge dışına göçün artması ilk olarak işgücü ve tüketim miktarını azaltmakta bunun sonucu ortak yatırımları yapabilme imkânını ve işbölümünün yoğunluğunu azaltmaktadır. Simon bu durumun bölge ekonomisini daraltan bir süreci başlattığını ifade etmektedir. *Süreç kendini besleyerek hızlanmakta, bölgedeki insanlar azaldıkça Malthusyen varsayımın aksine bölgedeki ekonomik fırsatlar da kaybolmaktadır (1996; s. 190).*

2.6. Değerlendirme

Sanayi devrimi sonrasında dikkatimizi çeken konulardan birisi çok küçük bir azınlığın milyar dolarlık servetlere sahip olmasıdır. Fakat gözden kaçırılmaması gereken diğer bir konu ise ortalama yaşam süresindeki artışlardır.

Landes, 1836 yılında İngiltere'de yaşayan muhtemelen Dünya'nın en zengin insanlarından biri olan Nathan Rothschild'in günümüzde hastaneye, doktora ya da eczaneye ulaşabilen birinin tedavi olabileceği bir hastalıktan dolayı yaşamını kaybettiğini ifade etmektedir (1998; s. xvii, xviii). Simon da astım hastalığını on iki dolarlık bir ilaç ile kontrol altına alabildiğini ancak birkaç on yıl öncesinde bu hastalığın tedavisinin mümkün olmadığını belirtmektedir (1996; s. 15).

Sanayi devrimi öncesinde insanlar 30 yıl ortalama yaşam süresine sahipken şimdi ortalama 70 yıl yaşamaya başladı. Ortalama yaşam süresinin uzaması toplumun orta gelire sahip bir bireyinin bile seçeneklerini devasa bir şekilde arttırdı. Hayatının 30 yılını eğitime ayırabilir, bir banka hesabı açıp birikim yapabilir ya da kredi ile ev sahibi olabilir hale geldi. Emeklilik geliri ile dünyayı gezebilir veya sakin deniz kıyısındaki bir kasabadan bir ev alıp kafasını dinleyebilme imkânına sahip oldu.

Sanayi devrimi ile ortalama yaşam süresindeki sürekli artışlar, birkaç bölge dışında tüm dünyaya yayıldı. En önemli problem salgın hastalıkların kontrol altına

alınamadığı Sahra Altı Afrika'sı oldu. İkinci büyük problem olarak Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası yaşanan savaşlar ve sağlık sisteminin çöküşü bu bölgede ortalama yaşam süresinde azalmalara neden oldu. Üçüncü problem ise dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşanan savaşların ortalama yaşam süresinde azalmalara neden oldu. İran Irak savaşı sırasında her iki ülkede, ayrıca ABD'nin Irak'a müdahalesi sonrasında Irak'ta yeniden ortalama yaşam süresi azaldı (Eberstadt, 2004; s. 673); (UNPD; 2013c).

Bölgesel ve küresel problemleri, fakirliği ve eşitsizliği önlemede karşılaştığımız en büyük sorun ölüm oranlarının yüksekliğidir. Ölüm oranlarını düşürebildiğimiz ölçüde sanayi devriminin en büyük meyvesi olan uzun ortalama yaşam süresini tüm ülkelere ve bölgelere yayabiliriz.

Bir ülkede ölüm oranlarındaki azalma ilk olarak işgücünü ve tüketici miktarını arttırmaktadır. Ayrıca bölgeye göçü ve sermaye akışını da arttırmaktadır. Nüfustaki artış ortak yatırımların yapılmasını kolaylaştırmakta; kırsal bölge ile şehirler arasında ve uluslar arasındaki işbölümünü arttırmakta böylece hızlı bir ekonomik büyüme süreci başlatmaktadır. Bunlara ek olarak ortalama yaşam süresinin uzaması eğitime yapılacak yatırımların getirisini arttırmaktadır (Chakraborty, 2003; s. 128); (Simon, 1996; s.190); (Boserup, 1981; s. 6).

Günümüzde gelişmiş sanayi ülkelerinin zenginleşme süreçlerini incelediğimizde her birinin hızlı bir ekonomik büyüme süreci başlamadan önce ortalama yaşam süresinde büyük artışlar yaşadıklarını, ortalama yaşam süresinde artışın düşük miktarda olduğu Sahra Altı Afrika'sında ise kişi başına milli gelirde artışın da oldukça sınırlı olduğunu gözlemlemekteyiz.

Bunlara ek olarak Rosling Malthusyen bir yaklaşımla ve Chakraborty Neoklasik bir yaklaşımla Afrika'yı incelediğinde Afrika'nın geri kalmışlığını salgın hastalıkların yaygınlığı sonucu bu kıtada ölüm oranlarının yüksek olmasına bağlamaktadırlar (2007; age.); (2003, s. 120-123).

Bir sonraki bölümde bu araştırmamızı bir bölge ve zaman dilimi ile sınırlayarak Osmanlı'nın son döneminde ekonomik büyümeyi sınırlayan faktörün, teknoloji mi, sermaye mi, yoksa işgücü eksikliğinden mi kaynaklandığı sorusunun cevabı aranacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 1800-1923 YILLARI ARASI OSMANLI'DA NÜFUS DİNAMİKLERİ VE EKONOMİK BÜYÜME

3.1. Giriş

Newyork Şehir Üniversitesi'nde teorik fizik alanında profesör olan Kaku, Çin ve Osmanlı'nın Avrupa'nın gerisinde kalmasını Avrupa'da yaşanan teknolojik gelişmeleri takip edememeleri ile açıklamaktadır (2011; s. i). *"Avrupa'nın daha önce görülmemiş bir teknolojik ve bilimsel ilerleme kaydetmeye başladığı dönemde iki büyük imparatorluk Osmanlı ve Çin 500 yıllık bir durgunluk sürecine girmiştir"* (Kaku, 2011; s. 296).

Osmanlı ve Çin imparatorluklarının dağılma süreci Avrupa'da yaşanan sanayi devrimi ile eş zamanlı olarak gerçekleşmiştir. Bu yönüyle Kaku'nun yorumu yaşananlar ile örtüşmektedir. Fakat bu olgunun detaylarına indiğimizde üç soru daha ortaya çıkmaktadır. Birincisi Osmanlı ve Çin'in Avrupa'nın gerisinde kalmasındaki tek faktör teknoloji midir? İkincisi Osmanlı ve Çin niçin Avrupa'daki sanayileşme sürecini takip edemediler? Üçüncü bir soru ise Avrupa, Osmanlı ve Çin ile arasındaki teknolojik farkını ne derece açmıştır?

Osmanlı'nın niçin Avrupa'nın gerisinde kaldığını açıklamaya yönelik ikinci bir yorum ise Osmanlı ve Çin'de nüfusa oranla sermayenin az olduğuna dikkat çekmektedir. Bu birinci yorumla da örtüşmektedir. Çünkü sermayenin nüfusa oranla az olması teknoloji transferini de zorlaştıracaktır. *Tarih Boyunca Ekonomi ve Nüfus* kitabında Cıpolla, Çin'i seyahat eden John Barrow'in bir anısını aktarmaktadır:

> *"İngiliz elçisi Lord Macardney'in özel sekreteri olarak 18. yüzyıl sonunda Çin'i gezen John Barrow ilgi çekici bir olayı nakleder: Kanton'da büyük kanalın kenarında bir kalabalık toplanmıştı. Bir kısmı, eski bir geminin kalkık pupasında çıkmış, oturuyorlardı. Geminin pupası, ağırlığa dayanamayıp yıkılınca, hepsi birden kanala döküldüler. Çevrede pek çok yelkenli kayık vardı; ama kimse, suda debelenen bu adamların yardımına koşmadı. Yalnız bir tanesi, kancasıyla uğraşıp duruyordu.*

> *Ancak kurtarmak istediği, boğulmakta olan biri değil onun şapkası idi"* (Philipson, 1969, aktaran Cıpolla, 1980; s. 127-128).

John Barrow'in bu anısı Çin'in nüfusunun ne derece kalabalık olduğunu bir kara mizah örneği ile ifade etmektedir. Bu devasa nüfus gücüne rağmen Çin sanayileşme sürecini yakından takip edememiştir.

Maddison bu dönemde Çin'in vatandaşlarının güvenliğini sağlayamadığını belirtmektedir. "*Çin nüfusu 1850 ile 1870 yılları arasında Taiping Ayaklanması ve Mançu hanedanına karşı isyanlar ve bunun sonucu salgın hastalıklar ve açlıklar sonucu 50 milyondan fazla azaldı. Ayrıca Çin 1840 ile 1945 yılları arasında Batı Avrupa ülkeleri;* (İngiltere, Fransa, Avusturya Macaristan, Almanya, İtalya), *Japonya ve Rusya saldırıları sonucunda önemli insan kayıpları verdi. Bunun ötesinde 1937-1949 yılları arasında kendi iç savaşını yaşadı"* (2006, s. 41).

Tüm bu savaşlar ölüm oranlarını yükseltti. Çin sahip olduğu devasa nüfus gücünü bir sanayileşme hamlesi için kullanma imkânı olmamasının ötesinde bu nüfusun can güvenliğini sağlamakta dahi başarısız oldu. Bu açıdan problem Çin nüfusunun fazla olması değil, Çin'in bu nüfus gücünü kullanamamasıdır.

Cıpolla ise (1980), John Barrow'in bu anısını Malthusyen bir açıklama ile yorumlamaktadır:

> *Bunun nedeni, insanın gereğinden fazla bol, şapkanın da kıt olmasıdır. Aksi olsa idi, yani şapka bol, insan da kıt olsa, her halde olay da tamamen değişik bir şekilde cereyan edecekti. Diğer kaynaklara oranla sayıca bollaşınca, her şeyde olduğu gibi, insanın da marjinal değerinin düşmesi ve aynı oranda insan hayatına verilen önemin azalması, maalesef acı bir gerçektir. İnsan hayatının değerini ve kutsallığını korumak için insanın mallar arasında en ucuzu haline gelmesini önlemek zarureti vardır (s. 128).*

Malthusyen bakış açısına göre nüfusun fazla olması büyük kitlelerin sefalet içerisinde yaşamasına neden olmaktadır. Bu kısır döngünün kırılmasının tek yolu

nüfus planlamasıdır.

Yaygın bir biçimde kabul edilen bu yaklaşımlar bir arada değerlendirildiğinde, azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin temel problemlerinin sermayenin nüfusa oranla az olması ve Avrupa'daki teknolojik gelişmeleri takip edememeleri olarak özetlenebilir. Ancak Osmanlı tarihi üzerine yapılan araştırmalarda ise çok daha farklı bir olguya dikkat çekilmektedir.

"*16. yüzyıldaki hızlı artışlardan sonra, Anadolu'nun kırsal nüfusu 1600-1800 yılları arasında düşüş gösterdi"* (Issawi, 1980, aktaran Pamuk, 1984; s.85). *"Tımar sisteminin çözülmesi, art arda gelen savaşlar, köylülüğün aşırı sömürülmesi ve genel ekonomik, mali kriz bu sonucun ortaya çıkmasında etkili oldu*" (Pamuk, 1984; s. 85).

Sermayenin az olmasının aynı zamanda nüfusun çok olduğu anlamına geldiği varsayılmaktadır (Cıpolla, 1980; s.128). Pamuk ise bunun tersi bir gerçeğin varlığını ifade etmektedir. Pamuk, Osmanlı'da iki yüz yıl boyunca artarda gelen savaşların sonucu nüfusun azalmasının Osmanlı'nın gerilemesindeki en önemli faktörlerden birisi olduğunu ifade etmektedir.

Benzer bir şekilde Zürcher'de (2010), Osmanlı'nın zafiyetlerinden birisinin nüfus azlığı olduğunu ifade etmektedir:

> *"Osmanlı'nın kendini etkili bir şekilde savunmakta başarısız olmasını tartışırken şu sayıları akılda tutmalıyız. Rusya ile mücadelesinde, Rusya yedi kat daha zengin, beş kat daha fazla nüfusa sahip, otuz kat daha fazla kömür üretimine ve on bir kez daha büyük bir demiryolu ağına sahiptir. Bu mücadelenin sonucu kimseyi şaşırtmayacaktır"* (s. 67).

Zürcher, Batı ile Osmanlı arasındaki rekabette Avrupa'nın Osmanlıyı geride bıraktığı faktörlerin sermaye ve teknolojiden ibaret olmadığını ileri sürmektedir. Zürcher Rusya, Fransa, Almanya, İngiltere, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı arasında sırasıyla milli gelir, nüfus, kömür üretimi ve demiryolu ağının genişliğini karşılaştırmakta ve tüm bu alanlarda Osmanlı'nın Avrupa ülkelerinin oldukça gerisinde kaldığını ifade etmektedir (2010; s. 63-66).

Bu araştırmada Zürcher'in düşünceleri bir adım ileri götürülerek kömür üretimi artışının, demiryolu ağının yaygınlaştırmasının ve milli gelir artışının sağlanabilmesinin önünde engel olan faktörün teknoloji transferi ve sermayedeki yetersizlikler değil Osmanlı'nın insan gücünün az olmasından kaynaklandığını savunulmaktadır.

3.2. Osmanlı'da Nüfusun Sanayileşme Sürecindeki Rolü

3.2.1. Sanayileşme Sürecinde Dış Borçlar

Eğer ekonomik gelişmenin ve teknolojik transferin önündeki engel sermaye yetersizliği ise borçlanma ile sermaye transferinin bu ekonomik problemlerin çözümünü kolaylaştırması beklenir. Fakat Osmanlı'nın borçlanması problemlerinin çözümünü sağlamamıştır.

"Osmanlı ilk borcu Kırım Savaşı sonrasında 1854 yılında alındı. (...) Borçların faiz ve anaparasını ödemenin getirdiği mali yük bir kartopu gibi büyüdü, sonuçta Osmanlı hükümeti 1875 yılında iflasını ilan etti, 1881 yılında borç yükünü %44 azaltılması karşılığında Osmanlı maliyesini Avrupa devletlerinin denetimine sokan Düyün-u Umumiye İdaresi kuruldu" (Tezel, 2002; s. 81, 83).

Bu borçlanma uzun vadeli yatırımlar yapıp ekonomik büyümeyi hızlandırmak yerine kısa vadeli sıkıntıları gidermek için kullanıldı. *"Borçlanmadan gelen paranın büyük kısmı, modern batı silahları almak için kullanıldı*" (Zürcher, 2010; s. 65).

Büyük ve acil askeri tehditler altında olan Osmanlı'nın borçlanma ile gelen parayı silah alımına aktarması oldukça doğal bir durumdu. Shabbir, bir ülkenin borç stokunu arttırmasının ekonomik büyümesine katkıda bulunmayacağını belirtmektedir ki, Osmanlı bunu bizzat yaşadığı deneyim ile öğrenmiştir (2008; s. 16).

Ödenemeyen bu dış borçlar Osmanlı'nın en büyük problemlerinden birisiydi. Kopar'a göre Düyun-u Umumiye İdaresi Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi çöküşünü hazırlayan bir kurumdur ve Osmanlı'yı bir sömürge ülkesi haline getirmiştir (2012; s. 357). Aysal da, benzer bir yaklaşımı ifade etmekte Osmanlı'nın

dış borçlanmalar sonucu acı tecrübeler yaşayarak ağır bedeller ödeyerek 1918 yılında tarih sahnesinden çekilmek zorunda kaldığını belirtmektedir (2013; s. 23).

Dış borçlanma ile mali zorlukları aşma çabası Osmanlı açısından beklendiği gibi sonuçlanmamasına rağmen Osmanlı, varolma çabasını sürdürmüştür. Yabancı doğrudan sermaye ile başlatılan kömür üretimi ve demiryolu yatırımları Osmanlı'da modern bir ekonomik büyüme süreci başlamasına imkan tanıyacaktır.

3.2.2. Kömür Üretimi

Sanayi Devrimi 1800 yılı civarında İngiltere'de başlamıştır (Williamson, 2014; s. 240). Sanayi devriminin en önemli yapıtaşlarından birisi yaygın kömür kullanımıdır. *"Kömür sadece 19. Yüzyılda sanayi devrimini ateşlemekle kalmamış, 20. Yüzyılda elektrik çağını başlatmıştır. 1960'lı yıllara kadar kömür dünyanın birincil enerji kaynağı olarak önemini korumuş, 1960'lı yılların sonuna doğru yerini petrole bırakmıştır(...)"* (TTK, 2012; s. 8).

Sanayileşme süreci 19. yüzyılda kömür üretimindeki artışa paralel olarak yükselmişti. *"Kömür günümüzde yakıt olarak kullanılmaktan başka (...) 2000 çeşidi bulunan ürünün temel maddesi olarak aranmaktadır"* (Çetek, 1978; s. 27). Birçok farklı alandaki kullanımları ile kömür sanayileşme sürecinin ayrılmaz bir parçasıydı.

"On sekizinci çağın sonunda, Osmanlı Donanması için buhar enerjisinin elde edilmesinde kullanılan kömür memlekete ithal edilmiştir" (Güney, 1966; s. 106). Böylece Osmanlı ilk defa kömür ile tanıştı. Osmanlı geniş bir coğrafyaya sahipti. Ülkede kömür madenlerinin olabileceği umuluyordu. Bununla beraber Osmanlı ilk olarak maden arama teknolojisine ikinci olarak bu madeni işletecek bir teknolojik birikime sahip değildi.

İlk problemi Osmanlı oldukça yaratıcı bir çözümle aşmayı başardı.

"Memleketimizde tabiî kömür kaynaklarının bulunması ümidiyle terhis edilen bahriyeli askerlere küçük kömür numuneleri verilerek kendi köylerinde

> *benzeri parçaları aramaları emredilmiştir, ilk Türk kömür parçası Karadeniz Ereğli'sinden 1822 yılında (...) Mamafih, 1829 yılında, diğer kömür parçaları Ereğli'nin Kestaneci köyü yerlisi bahriyeden tezkereli Uzun Mehmet tarafından İstanbul'a götürülmüştür. Bu defaki keşif dikkate alınarak mahallinde tetkikler yapılmış ve kömür yataklarının bulunduğu kanısına varılmıştır"* (Güney, 1966; s. 106-107).

Bir maden arama teknolojisi ve mühendislik eğitimine sahip bireyler olmamasına rağmen Osmanlı bu problemi kolayca aşabilmeyi yeni bir icat yapmaya kıyas ile taklit etmenin çok daha kolay olması sayesinde gerçekleşmiştir. Osmanlı sürekli bir şekilde Batı ülkeleri ile etkileşim içerisindeydi. Bu sayede Batı'daki teknolojik gelişmeleri kısa zamanda kendine adapte etme imkânına sahipti.

İlk aşamayı şaşılacak derecede hızlı bir şekilde aşmayı başaran Osmanlı ikinci aşamayı aşmakta da büyük zorluk yaşamayacaktı.

> *"1848 yılından itibaren (...) Kırım Savaşının patlak vermesi ve Türk-İngiliz Müttefik Donanmasının ihtiyacı olan kömürü temin etmek gayesiyle kömür havzasının işletilmesi imtiyazının bir İngiliz şirketine verilmesi ile başlamıştır. İlk defa olarak makine ve teçhizat kullanılmış, maden mühendisleri İngiltere'den getirtilmiş ve yerli madenciler eğitilmiştir"* (Güney, 1966; s. 107).

Kırım Savaşı sırasında Osmanlı ile İngiltere arasındaki etkileşim en üst seviyededir (Zürcher, 2010; s. 62). Bu dönemde İngiltere'den sermaye ve teknoloji transferi ile madende üretim başlamıştır.

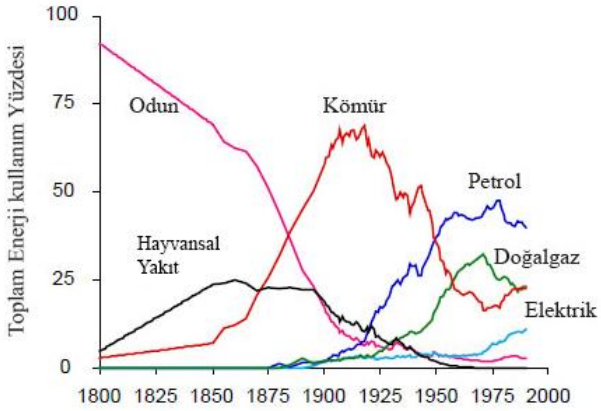
Bu bölgede devasa kömür yatakları vardı. Osmanlı en büyük problem olarak görülen teknoloji transferini de sağlamıştı. Bu durumun üretimi hızlı bir şekilde artmasına imkân tanıyarak Osmanlı'da İngiltere'de başlayan sanayileşmeden çok kısa bir süre sonra büyük bir sanayileşme hamlesi başlatacağı umulmaktaydı. "*1980'li yılların ilk yarısına kadar taşkömürü, Türkiye'nin en önemli birincil enerji kaynağı olmuştur*" (Müftüoğlu ve Taniş, 2010; s. 196).

Kömür üretimi stratejik önemini korumaya uzun yıllar devam edecekti fakat

madenin tam kapasite üretime geçirilebilmesinin önünde büyük bir engel vardı. *"Kömür sanayiimiz, daha kuruluş gününden beri işçi kıtlığı ve bilhassa daimî profesyonel ve kalifiye işçi yokluğu ile karşılaşmıştır. 1848 den 1865 e kadar devam eden «Hazine» devrinde Hırvatistan'dan, Karadağ'dan kalifiye işçiler ve ustabaşılar getirilerek Zonguldak'ta yetiştirilmiştir"* (Özeken, 1944, s. 70).

Maden işletilmeye başlamasına rağmen üretimin az olmasının en önemli nedeni madende çalışacak işçi bulmakta yaşanan zorluklardı.

"Şekil 3.1" ABD'de Enerji Tüketimi Bileşenleri 1800-2000

Kaynak: Stern D. I. (2004), Economic Growth and Energy, Rensselaer Polytechnic Institute Troy, New York, United States, s.46. Encyclopedia of Energy, Volume 2. Elsevier Inc.

Batı'da 1800 yıllarında başlayan sanayi devrimi yavaş bir süreç şeklinde ilerlemiştir. ABD 1880 yılında odun tüketiminden kömür tüketimine geçtiği sıralarda Osmanlı modern yöntemlerle kömür üretimine başlamıştı. Ancak işgücünün sayısal olarak eksik olması üretim artışına imkân tanımıyordu. Olmayan bir işçi sınıfı yasalarla oluşturulmaya çalışıldı.

> *"Osmanlı İmparatorluğu döneminde de Ereğli Havzası'nda kömür üretiminde zorunlu çalışma uygulamasına gidilmiş, padişah onayından geçmediği için bir teamülname olarak uygulanan 1867 tarihli Dilaver Paşa Nizamnamesi,*

> *işçileri koruyucu bazı önlemlerle desteklediği bir 'zorunlu çalıştırma' düzeni kurmuştu. (...) Kurtuluş Savaşı devam ederken çıkarılan 10 Eylül 1921 tarihli ve 151 sayılı Ereğli Havza-i Fahmiyesi Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun ile madenlerde zorunlu çalıştırmaya son verilmiştir"* (Makal, 2006; s. 72).

Zorunlu çalışma kanununun çıkartılmasıyla aşılmaya çalışılan işgücü noksanlığı açıkça göstermektedir ki, Osmanlı'nın ekonomik büyümesinde, teknoloji ve sermaye yetersizliği asıl problem değildi. Osmanlı teknoloji ve sermaye transferini yabancı doğrudan sermaye ile gerçekleştirebilmişti. Anadolu'da kömür üretimi bir defa başladıktan sonra Osmanlı bu teknolojiyi özümsemişti. Ancak üretim kapasitesinin tamamının kullanımına engel olan unsur işgücünde yaşanan noksanlıklardı.

Osmanlı niçin Almanya ve Japonya derecesinde sanayileşemedi sorusunun cevabı da yine işçi noksanlığıydı. Fabrikalar inşa etmek için teknoloji transferi ve gerekli sermaye sağlansa bile Zonguldak kömür madeninde bile yeterli işçinin bulunamadığı bir durumda bu fabrikalar için işgücünün bulunması imkânsız bir hedef olacaktı.[14] Bu sorunun çözümü için Osmanlı nüfusu bir bölgeye yoğunlaştıramaz mıydı sorusu akla gelebilir. Böyle bir çözüm alternatifinin Osmanlı farkındaydı. Nüfus yoğunlaştırmasına en uygun şehir ulaşım ağlarının merkezinde olan İstanbul'du.

Osmanlı'da nüfus artışının yaşanmamasının nedeni ölüm oranlarının yüksek olmasıdır (Pamuk, 1984; s. 85); (Zürcher, 2010; s. 64). Bu soruna çözüm ise ölüm oranlarının azaltılması olacaktır. Osmanlı yönetimi bu probleme yönelik en radikal çözümü uygulamıştır. Müderrisoğlu, padişahın fermanıyla başkent İstanbul halkının hiç askerlik yapmadığını belirtmektedir (1988; s. 10). Böylece Osmanlı İstanbul nüfusunun savaşlar nedeniyle azalmasını önlemeye çalışmaktadır.

İlk büyük şehir olan Londra'da nüfus yoğunlaşması ve sanayileşme

[14] Şunu da ekleyelim ki sadece madenlerde değil kırsal bölgede de işçi bulmak zordu. *"Toprağın görece bol emeğin görece kıt olduğu Batı Anadolu'da, kapitalist İngiliz çiftçileri, büyük işletmeleri için gereken ücretli emeği kolayca sağlayamadılar. Tam sömürgelerde, sömürge yönetimi, (...) zor kullanabilir ya da başka yöntemlere başvurabilirdi. (...) Osmanlı devleti özellikle küçük köylülük devletin esas mali tabanını oluşturduğu için, İngiltere'nin baskısına karşın, doğrudan üreticileri üretim araçlarından koparmak için zor kullanmaya yanaşmadı"* (Pamuk, 1984; s. 97)

Londra'nın etrafının su kanalları ve demiryolları ile örülmesi eş zamanlı olarak gerçekleşmiştir (Oren, 2002; s. 2, 6-7, Erişim Tarihi: 12. 8. 2015; http://www.orenstransitpage.com/otplondonpics/history.pdf.); (Stearns v.d., 2008; s. 631). İstanbul zaten deniz yollarının ortasındadır. İstanbul'da nüfusunun daha da artması ancak demiryolu ağı ile Anadolu, Arabistan ve Balkanların İstanbul'a bağlanması ile gerçekleşecektir. Bir sonraki bölümde Osmanlı'nın demiryolu yaygınlaştırma çabasında bu durumu daha ayrıntılı bir şekilde inceleyeceğiz.

3.2.3 Demiryolları

Bir şehrin nüfusu çevresindeki bölgenin gıda üretim kapasitesi ile sınırlanmıyordu. Gıda ve su uzak bölgelerden taşınabilmekteydi. Şehirde ya da bölgede bir nüfus yoğunlaşması olabilmesi için iki engelin aşılması gerekiyordu. Bunlardan birincisi gıda ve su arzının sürekliliğinin sağlanması ikincisi ise ulaşım maliyetlerinin düşürülmesidir.

En büyük problem bir kuşatma sırasında şehrin suyunun kesilmesidir. Bu durum su arzında kesintilere ve şehrin yaşanmaz bir duruma düşmesine neden olmaktadır. Bu probleme çözüm üretebilmek için şehrin içine sarnıçlar inşa edilmişti. "*Tarihsel dönemlerde sarnıçlar iyi tasarlanmış kalelerin en temel gerekliliklerindendi"* (Mays v.d. 2013; s. 1917). İstanbul'da 6. yüzyılda Yerebatan Sarnıcı inşa edildi. Bu inşa edilen en büyük sarnıçtır. Sarnıcın 80.000 m³ su taşıma kapasitesi vardı (Mays v.d. 2013; s. 1928).

Tarihi İpek Yolu Avrasya'nın bir ucundan diğer ucuna ulaşmaktaydı. "*Böyle bir uzun mesafe trafiği ancak ticareti yapılan mallar yükte hafif pahada ağırsa mümkün olabilirdi. İpek bunun mükemmel bir örneğidir*" (McEvedy, 2004; s. 92). Gıda ürünlerini ise karada uzun mesafelerle taşımak mümkün değildi. Karada taşıma maliyetlerinin yüksek olması şehirlerin nüfusunun artmasını sınırlayan en önemli faktördü.

Denizde durum farklıydı. Taşıma maliyetleri eski çağlardan bu yana çok düşüktü.

> *"İS 14'te (...) Bedava buğday dağıtımı kayıtlarından kent nüfusunun aşağı yukarı 250.000 olduğunu biliyoruz. (...) Buğday erken aşamalardan itibaren denizaşırı ülkelerden getiriliyordu. İlk eyaletler -Sicilya, Sardinya ve Afrika- vergilerinin çoğunu tahılla öderdi. Cumhuriyetin son yıllarında bu geleneksel kaynaklar artık yetmez olmuştu. Çözüm Mısır'dı. (...) Roma'nın ihtiyacı kadar büyük ölçekte buğday nakliyatı 1000 tonluk, hatta daha büyük, canavara benzeyen gemiler inşa etmek demekti"* (McEvedy, 2004; s. 92).

Böylece denize kıyısı olan Roma gibi şehirler gıdayı çok uzak bölgelerden bile getirebilmekteydi. Taşıma maliyetlerini düşürmek içinse daha büyük gemiler inşa edilmişti. Bu sayede şehrin nüfusu kendi bölgesinin gıda üretim kapasitesinin çok üzerine çıkabilmekteydi. Tarihsel dönemlerden bu yana bir bölgedeki nüfus ile gıda üretim kapasitesi arasındaki bağ taşıma imkânlarının elverdiği sürece açılmıştı.

Denize kıyısı olan şehirler denizde ulaşım masraflarının düşük olması nedeniyle avantajlı ise de karanın iç kesimlerinden ürünleri pazara ulaştırmak ancak demiryolları ile mümkün oldu. *"İlk demiryolu hattı İngiltere'de 1825'te işletmeye açılmıştı"* (Yıldırım, 2002; s. 312). Demiryolları yatırımlarının yaygınlaşmasına ise sermayenin ya da teknoloji transferinin eksik olması değil çok derin temelleri olan üç problem engel olmuştur.

Birinci problem demiryollarının çok yüksek maliyetli yatırımlar olmasıdır. Bu yatırımların kâra geçmesi için bölgede belirli bir nüfus yoğunluğu olması gerekir. Boserup, belirli teknolojilerin az nüfuslu ve nüfus yoğunluğu az olan bölgelerde uygulanmasının mümkün olmadığını belirtmektedir (1981; s. 4).

Nüfus yoğunluğunun az olmasının en önemli sonucu ulaşım yatırımlarının bedelinin yüksek olması olacaktır. İkinci problem ise demiryolu teknolojisinin birçok zafiyetlerinin olmasıdır. Birinci Dünya Savaşı sırasında Avusturya Macaristan İmparatorluğu tarafından kullanılan demiryolları saatte 10 mil hızla gitmekteydi. Bu iyi bir bisikletin hızından daha yavaştı (McMeekin, 1974; s. 81-82).

Avusturya-Macaristan'ın demiryolları oldukça yavaştı. Fakat bu yıllarda hızlı demiryolları bir bisikletten biraz daha hızlıydı. Bu teknolojiyi geliştirmek için yapılan çabalar ise birçok zorluklarla karşılaşmaktaydı.

> *"Çelik tekerleğin, çelik raylar üzerinde seyahat etmesi araçta ve raylarda büyük ölçüde aşınmaya sebep olur. Raylı sitemlerde hız arttıkça tamir ve bakım masrafları artar. Mühendisler senelerden beri yüksek aşınmaları ve masrafları düşürme çalışmaları yapmaktadırlar Bu konuda başarıya ulaşmak için küçük değişimler yeterli değildir, topyekûn yeni bir sistem gereklidir. Son 20 senedeki yüksek hızlı toplu taşımacılık konusundaki bu değişimler Manyetik Hızlı Tren Teknolojileri sayesinde mümkün olmuştur. Manyetik Hızlı Trenler hiçbir yere değmeden havada süzülerek seyahat ederler. Bu süzülme sayesinde hiçbir aşınma olmaz. Bu minimal bakım masrafı demektir" (Dittmer, Transrapid, Erişim tarihi: 12.16.2014; http://www.pro-transrapid.org/tr/index.html).*

Aşınma problemine çözüm getiren Manyetik Hızlı Tren teknolojisi oldukça yeni bir teknolojidir. Osmanlı döneminde inşa edilen demiryolları bakım masrafları yüksek ve yavaş; özetle avantajlarının yanında birçok dezavantajları da olan bir teknolojidir.

Demiryolu gibi yatırımların yaygınlaşmasının zorlaştıran nedenlerden üçüncüsü ise Anadolu coğrafyasının oldukça dağlık olmasıdır. Sadece yollar değil, tüneller, viyadükler yapılması gerekmekteydi.

> *"Erzurum-Rize karayolu üzerindeki (...) Ovit Geçidi, Kasım ayı ortalarından Nisan ayının ikinci ya da üçüncü haftasına kadar kapalı kalmaktadır. Yoğun kar yağışı ve çığ nedeniyle ortaya çıkan bu tablo, geçidin yılın yaklaşık 5 aylık bölümünde kapalı kalmasına neden olmaktadır. Bu durum, söz konusu devrede hem ulaşımı engellemekte hem de yıl boyunca karayolundaki araç yoğunluğunun düşük olması sonucunu ortaya çıkarmaktadır"* (Bekdemir ve Coşkun, 2010; s. 879).

Anadolu'nun dağlık olması sadece ulaşım masraflarını arttırmakla kalmıyor buna ek olarak sıcaklığın yükselti ile düşmesi sonucu birçok dağ yolu uzun kış

aylarında kapalı kalıyordu. Tüm bu zorlukları aşarak ülkenin demiryolları ve karayolları ağları ile örülebilmesi büyük kaynaklar gerektiriyordu.

Nüfus yoğunluğunun az olması, demiryolu teknolojisinin tümüyle olgunluğa erişmemiş gelişmekte olan bir teknoloji olması ve Anadolu coğrafyasının dağlık olmasına rağmen Osmanlı, demiryolu yatırımlarını yabancı doğrudan sermaye ile başlatmıştır.

"Osmanlı topraklarının Avrupa yakasında ilk demiryolu yapımı, bir İngiliz şirketine verilmiş Cernovada-Köstence hattının yapımına 1856 yılında başlanmıştır. Anadolu yakasında ise yine bir İngiliz şirketine verilen ve yapımına aynı yıl başlanan İzmir-Aydın hattı ile demiryolu politikası hız kazanmıştır" (Yıldırım, 2002; s. 313).

Osmanlı'da nüfusu yüksek tek şehir İstanbul'du. Bu şehrin gıda ihtiyaçlarını özkaynaklardan sağlayabilmek, hem stratejik hem de ekonomik açıdan oldukça önemli bir amaçtı. *"Büyük bir hububat alanı olan İç Anadolu'dan İstanbul'a buğday nakletmek, New York'tan buğday ithal etmekten %75 daha pahalıydı. Bu nedenlerle İstanbul, hububat tüketimini büyük ölçüde Avrupa ve Amerika kaynaklı unlardan sağlıyordu"* (Boratav, 2013; s. 28).

Mısır, Balkanlar ve Kırım, Osmanlı'nın bir parçası iken İstanbul'un ihtiyaç duyduğu buğdayı deniz aşırı Osmanlı eyaletlerinden getirmek mümkündü. Ancak Osmanlı bu bölgeleri kaybettiğinde, İstanbul gıdada ithalata bağımlı bir şehire dönüştü. Hatta bu bağlantı kısa bir süre kesildiği zaman ise İstanbul şehrini beslemek mümkün olmuyordu.

Bu olgu Venedikler ile yapılan Girit savaşında tüm gerçekliği ile görülmüştü. *"1648 yılında 80 parçalık Venedik Donanması, Çanakkale Boğazı'nı ablukaya aldı ve bütün kış boyunca geçit vermedi (Loroche, 1898; s. 74, aktaran Adıyeke ve Adıyeke, 2006; s. 31). "Bu öncelikle İstanbul'un beslenmesine ağır bir darbe vurdu. 1656 yılında Venedikliler tarafından Limni ve Bozcaada'nın alınması, Girit ve İstanbul'un iletişimini kesiyordu"* (Gülsoy, 1997; 91-92; Fezleke 277, aktaran Adıyeke ve Adıyeke, 2006; s. 31).

Osmanlı İç Anadolu'nun sahip olduğu büyük üretim kapasitesine rağmen taşıma imkanlarının sınırlı olmasından dolayı bu bölgedeki buğdayı İstanbul'a

nakletmek mümkün olmamaktaydı. Bu problemler Alman sermayesi ile inşa edilen demiryolları ile aşılacaktır.

> Alman sermayesi ile inşa edilen Bağdat demiryolu sayesinde *"1893-1911 arasında Konya, Eskişehir ve Ankara sancaklarından sevk edilen hububat, meyve ve sebze miktarı %1000 oranında artış gösterdi"* (Ünsoy, (Önsoy Rıfat), 1979; s. 75-77, aktaran Ortaylı, 2006; 143-144). *"Demiryolunun geçtiği yerlerde aşar gelirleri yirmi yıl içinde iki misline yakın arttı. Bundan başka Çarlık Rusyası'ndan ve Rumeli'den gelen göçmenler hat boyunca yerleştirilerek, Anadolu'nun ekonomik-sosyal hayatının düzeyini yükseltmekte rol oynadılar"* (Ortaylı, 2006; s. 144).[15]

Pazara ulaştırılabilen ürünler ekonomik açıdan bir anlam ifade etmektedir. Osmanlı demiryolları sayesinde ulaşım maliyetlerinin düşürülmesi ile pazara ulaştırılabilen ürün miktarını arttırılabilmişti. *"1870'lere kadarki birinci dış ticaret dalgası kıyı bölgeleriyle sınırlıyken, demiryollarının yapımından sonra gelişen bu ikinci dalga; 1896 sonrasında özellikle İç Anadolu bölgesini etkisi altına almıştır. Eldeki sınırlı veriler Birinci Dünya Savaşı öncesinde ekonominin küçümsenemeyecek bir hızda büyüdüğüne işaret etmektedir"* (Eldem, 1970; s. 308, aktaran Pamuk, 1984; s. 135).

1893 yılında inşa edilen Bağdat demiryolu ile hızlı bir ekonomik büyüme dönemi başlamıştı. Bu süreci Osmanlı Hicaz demiryollarını inşa ederek taçlandıracaktı. "Osmanlı'nın *(...) dış borç tediyesinin devam etmekte olması, ordunun giderlerinin her sene artması;* (Ochsenwald, 1973; 130, aktaran Gülsoy, 1994; 57). *93 harbinden dolayı Rusya'ya ödenmekte olan savaş tazminatları taksitleri gibi harcamalar devleti her sene iflasın eşiğine getirmekteydi"* (Osman Nuri, (hicri) 1327; s. 723, aktaran Gülsoy, 1994; s. 57).

Ekonomik büyüme için sermaye artışını zorunlu gören düşüncelerin aksine Osmanlı sermaye birikimi ve borçlanma imkanı olmadığı halde kendi özkaynakları ile büyük bir yatırım hamlesi başlatacaktı.

---

[15] Bu dönemde İstanbul nüfusunda da hızlı bir artış sağlanacaktı. *"1830 yılında 375,000 olan İstanbul nüfusu 1890 yılında 900,000'e ve 1912 yılında 1,125,000'e yükselmiştir"* (Issawi, 1980; s. 34, aktaran Dağlar, s. xxxi, s. xxxii).

> *"Hicaz Demiryolu (...) Hindistan, İran ve Arap basınında aylarca en ağırlıklı konu olarak yer aldı. (...) 1908 yılına kadar toplanan bağış miktarı 1.127.893 liraya ulaşmıştı ki, bu toplam gelirin %39'unu oluşturmaktaydı. (...) İnşaatın ilerlemesiyle birlikte Avrupalı mühendislerin sayısı azalırken Osmanlı mühendislerinin sayısında artış olacak, kutsal topraklardaki inşaatı tamamen Müslüman mühendisler gerçekleştirecekti (...) Hicaz hattının işçiliği büyük ölçüde askeri birliklerce yapıldı"* (Aksay, 1999; s. 12-13).

Projenin karşılaştığı engeller bağış toplanması, asker işgücünden yararlanılması gibi çözümler üretilerek aşılacaktı. Sermayenin ve teknolojinin özkaynaklardan karşılanma hedefi Osmanlı'da ve İslam dünyasında büyük bir heyacan uyandırmıştı. Osmanlı bu hedef ile ülkede yatırımları arttırırken aynı zamanda demiryolu teknolojisini de özümseyecekti.

Hülagü Hicaz Demiryolu inşaatında 1500 adet İtalyan işçi çalıştığını ve İtalyan işçilerin yerliler ile kıyaslanamayacak ölçüde kaliteli bir işçilik sunduklarını belirtmektedir (2008; s. 92).

Bu olgu da açıkça göstermekte ki Osmanlı'da sermaye ya da teknolojinin az olmasından çok daha büyük bir problem işgücünün yetersizliğidir. Demiryolu işçiliğinin basit bir iş olduğu düşünülebilir. Fakat böyle bir işte bile işçinin deneyimli olması yapılan işin kalitesini devasa bir şekilde arttırmaktadır. Hicaz Demiryolu çok büyük bir potansiyeli olan bir yatırımdı. Mekke ve Medine yüzyıllardan beri Müslüman'ların hac için seyahat ettikleri bir şehirdi. Devasa bir getirisi olabilecek böyle bir yatırım için İtalya'dan işçi getirmek gerekiyor ise bile bu fedakarlığa değebilecek bir yatırım hamlesiydi. Deneyimli İtalyan işçiler ile birlikte çalışan yerli işçiler de deneyimlerini arttırdılar. Nihayetinde projenin son aşaması yerli işçiler ve mühendisler ile tamamlandı.

"*2 Mayıs 1900 tarihli iradeden sonra Hicaz Demiryolları inşaatı için gerekli ön hazırlıklara girişildi. (...) Hicaz Demiryolu 1908 yazında Medine'ye ulaşmış ve 1 Eylül'den itibaren de işletmeye açılmıştı*" (Gülsoy, 1994; s. 126, 141).

Osmanlı Bağdat demiryolları ile İstanbul'u gıdada dışa bağımlı olmaktan kurtarmış Rusya'dan ve Rumeli'den gelen göçmenleri tren hattının çevresine yerleştirerek bu bölgede üretimi arttırmış ve pazara ulaştırılan ürünlerin artması ile

modern bir ekonomik büyüme süreci başlatmıştı. Demiryolu ve kömür madenciliği teknolojilerini özümseyen Osmanlı, Ortaylı ve Pamuk'un belirttiği gibi bu dönemde hızlı bir ekonomik büyüme sürecine girdi. Ne yazık ki Osmanlı'nın karşılaştığı tek engel sanayi devrimi değildi. Afrika ve Asya'nın büyük kısmı Avrupalı emperyalist devletler tarafından paylaşılmıştı. Avrupalı emperyalist devletlerin sıradaki hedefi ise Osmanlı idi (Öke, 1983; s. 130).

Hicaz Demiryolu Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı'nın elinden çıktı. Fakat bu yaşananlar Türkiye'nin sanayileşmesi için büyük bir deneyim olacaktı. Öncelikle Osmanlı Demiryolu teknolojisini özümsemişti. İkinci olarak ise borçlanma ve yabancı doğrudan yatırımlar olmaksızın kendi öz kaynakları ile büyük demiryolu yatırımları başlatıp tamamlayabileceğini kanıtlamıştı.

3.3. Nüfusun Gelişimi

Avrupa'da yaşanan sanayi devriminin en önemli etkisi ölüm oranlarının düşmesi ile hızlı bir nüfus artışının yaşanmasına imkan tanımış olmasıydı. Japonya'da sanayileşme süreci ile bu deneyimi yaşamıştır. Yüzyıllarca süren iç savaştan sonra Japonya nihayetinde ulus devletini kurmuştu. Japonya 1603-1867 yılları arasında tümüyle kendini dış dünyadan izole etmiş ve siyasal istikrarı amaç edinmişti (Vansteenburg, 2006; s. 1). Bu siyasal istikrar dönemi ölüm oranlarını düşürdü. Böylece hızlı bir nüfus artışına imkân tanıdı.

"1600 ile 1850 yılları arası Japonya'nın tarımsal dönemi nüfus artışı ile aşamalı olarak daha yoğun arazi kullanım sistemlerine geçişe bir diğer örnek sunmaktadır" (Boserup, 1965; s.50).[16]

Japonya, Asya'nın en uç noktasında bir adalar ülkesidir. Japonya dış dünya ile ilişkilerini sınırlandırma imkânına sahipti. Aynı dönemde Osmanlı hızla genişleyen ve güçlenen, Rus ve Habsburg İmparatorlukları ile mücadele etmek zorunda kaldı. Bunun ötesinde Osmanlı çok geniş bir alana yayılmış, nüfus yoğunluğu az bir

[16] *"Thomas C. Smith, The Agrarian Origins of Modern Japon (Stanford University Press, 1959). Bakınız özellikle tarımsal teknoloji bölümü, s. 87-107" (Boserup, 1965, 50, 51).*

coğrafyada, birçok farklı dine ve etnik unsura sahip kitleleri bir arada tutmaya çalışıyordu. Bu durumun sürdürülebilirliği Fransız ihtilalinden sonra neredeyse imkânsız hâle gelmişti. Romenler, Bulgarlar, Sırplar, Yunanlılar, Ermeniler gibi birçok Hristiyan halk Osmanlı'dan bağımsızlığını istiyordu. Dahası Osmanlı Yemen'de ve Arnavutluk'ta Türk olmayan diğer Müslüman halkların isyanları ile karşılaştı. Milliyetçilik rüzgârları sadece Osmanlı'nın değil, Birinci Dünya savaşı sonrasında Avusturya-Macaristan ve Rus İmparatorluklarını ve Berlin duvarının yıkılması sonrasında ise Sovyetler Birliği, Yugoslavya ve Çekoslovakya'nın dağılmasına neden olacaktı. Diğer yandan sömürge imparatorlukları kurmaya çalışan İngiltere, Fransa ve İtalya, Osmanlı'dan parçalar koparma yarışına girdiler. Tüm bu savaşlar ölüm oranlarını yükseltmekte, Osmanlı'da bir nüfus artışına imkân tanımamaktaydı (Karatay 1998; s. 50-52); (Armaoğlu, 1987; s. 43, 147-148); (Kemal, 2010; s. 62); (Toynbee J. A., 2000; s. 35-36); (Langlois, 2000; s. 77, 523, 525, 540); (Stearns, v.d., 2008; s. 628, 953-954, 960); (Bodur, 2013; s. 850).

Gallup ve Sachs, sıtma hastalığı perspektifinden ülke coğrafyasının ölüm oranlarının yükselmesinde oynadığı role dikkat çekmektedirler. Bu bakış açısına göre tropik iklimde yer alan ülkeler sıtma hastalığına karşı mücadeleyi kaybetmektedir. Yaygın sıtma hastalığı ölüm oranlarını yükseltmektedir. Ölüm oranlarının yükselmesi ise ekonomik büyümeyi yavaşlatmaktadır (1998; s. 1-2). Benzer şekilde bir adalar ülkesi olan Japonya bir savaşın içine girmeyerek 1603-1867 yılları arasında ölüm oranlarını düşürmeyi başarmıştır (Vansteenburg, 2006; s. 1). Böylece bu dönemde hızlı bir nüfus artışı ve ekonomik büyüme yaşamıştır. Ancak Osmanlı Avrupalı emperyalist güçlerin çok uzağında bir adalar ülkesi olan Japonya'nın aksine Avrupalı emperyalist güçlerin hemen yanıbaşındaydı. Toprak bütünlüğünü korumak için verdiği savaşlar ölüm oranlarını yükseltmekte böylece ülkede bir nüfus artışının yaşanmasına ve ekonomik büyümeye imkân tanımamaktaydı.

Osmanlı teknolojik olarak hızla ilerleyen Avrupa'yı yakından takip etmeye çalışıyordu. Avrupa'nın Osmanlı'yı geride bıraktığı tek olgu teknoloji değildi. Avrupa ülkelerine kıyas ile Osmanlı'nın nüfusu da azdı.

"Tablo 3.1" Osmanlı ve Avrupa'da Nüfus: 1851-1901

	1851	1901
İngiltere	27.3 milyon	42.5 milyon
Fransa	35.8 milyon	38.5 milyon
Avusturya Macaristan	30.7 milyon	45.2 milyon
Rusya		126.4 (1897)
Almanya	41 milyon (1871)	56.4 milyon
Osmanlı İmparatorluğu	32 milyon (1844)	26 milyon

Kaynak: (Mitchell's Historical Statistics), aktaran The Ottoman Empire 1850-1922 - Unavoidable Failure?, S.64, Erik-Jan Zürcher (Leiden University)
"1848 Rusya: 70 Milyon" (McEvedy, 2003; s. 9).

Osmanlı 1851 yılında Avusturya Macaristan ve İngiltere'den daha yüksek ve diğer Avrupa ülkelerine yakın bir nüfusa sahipken 1901 yılında Avrupa ülkeleri arasında en az nüfusa sahip olan ülke konumuna gerilemişti. *"Osmanlı'nın kaybettiği topraklar insan gücü ve gelirindeki kayıp anlamına gelmekteydi. Bu Osmanlı'nın kendini savunma gücünü azaltıyordu. Bu yeniden toprak kaybına yol açıyordu"* (Zürcher, 2010; s. 64).

1915 ve 1916 yıllarında Çanakkale savunması için yarım milyon askeri cepheye gönderen Osmanlı kendisinden teknolojik olarak üstün yarım milyonluk bir askeri güce sahip olan Fransız ve İngiliz ordularını durdurmayı başardı. Her iki taraf da çeyrek milyon civarında insan kaybetti. Osmanlı kadar büyük kayıp veren İngiltere iki sene içerisinde Sina ve Filistin Cephesi'ne yarım milyona yakın askeri yeniden yerleştirmeyi başardı (Erickson, 2001; s. 94-95-211); (Kemal, 2010; s. 59-62); (Erickson, 2007; s. 101-154). Sayı eksikliğine ek olarak Osmanlı ordusu verdiği kayıpların yerini dolduracak bir takviye gücüne de sahip değildi (Erickson, 2007; s. 154). "İngilizler 1917 (…) *Ekim sonlarında üçüncü bir taarruzda bulundular. 190.000 kişilik İngiliz kuvvetine karşı 40.000 Türk askeri çarpışıyordu. On günlük bir savaştan sonra Kasım başında İngilizler Gazze'ye girdiler"* (Armaoğlu, 1987; s. 128). İngilizler devasa bir sayı üstünlüğüne rağmen kolay bir zafer kazanamadı. Her iki taraf da büyük kayıplar verdi. Hem Irak ve hem de Sina ve Filistin Cephesi'nde Osmanlı orduları sayı üstünlüğene sahip İngiliz orduları karşısında geri çekildiler (Erickson, 2007; s. 154); (Armaoğlu, 1987; s. 128). *"Verdiği devasa insan kayıplarına rağmen 1918 Mondros Ateşkes Antlaşması sırasında Türk ordusu hala sahada, savaşan ve emir komuta zinciri altında bir orduydu"* (Erickson, 2001; s.

211). *"Ateşkes yapıldığı sırada Osmanlı'nın sahada 900.000'in üzerinde askeri vardı (...)"* (Erickson, 2007; s. 154).

Osmanlı'da süre giden savaşlar ortalama yaşam süresinin de kısalmasının nedenlerinden biriydi. Pamuk, Osmanlı'da 1913 yılında ortalama yaşam beklentisinin 30 yıl olduğunu ifade etmektedir (2007; s. 267). Ortalama yaşam süresinin düşük olmasından dolayı verimlilik artışı ile bir ekonomik büyüme mümkün olmuyordu. Chakraborty bu durumun eğitime yapılan yatırımların getirisini azaltacağını belirtmektedir (2003; s. 128). Bu koşullar altında Osmanlı'nın eğitim yatırımlarını arttırması da bir ekonomik büyüme sürecini başlatmaya yeterli olmayacaktı. Bu dönemde Avrupa sadece Osmanlı ile değil dünyanın geri kalanı ile arasındaki farkı hızlı bir şekilde açmaktaydı.

"Tablo 3.2" Dünya'nın ve Temel Bölgelerinin Nüfusu 1750-2150

Temel Bölgeler	1750	1800	1850	1900	1950	1999	2050	2150
	A. Nüfus Büyüklüğü (Milyon)							
Dünya	791	978	1262	1650	2521	5978	8909	9746
Afrika	106	107	111	133	221	767	1766	2308
Asya	502	635	809	947	1402	3634	5268	5561
Avrupa	163	203	276	408	547	729	628	517
Latin Amerika ve Karayipler	16	24	38	74	167	511	809	912
Kuzey Amerika	2	7	26	82	172	307	392	398
Okyanusya	2	2	2	6	13	30	46	51
	B. Yüzdesel Dağılım							
Dünya	100	100	100	100	100	100	100	100
Afrika	13.4	10.9	8.8	8.1	8.8	12.8	19.8	23.7
Asya	63.5	64.9	64.1	57.4	55.6	60.8	59.1	57.1
Avrupa	20.6	20.8	21.9	24.7	21.7	12.2	7.0	5.3
Latin Amerika ve Karayipler	2.0	2.5	3.0	4.5	6.6	8.5	9.1	9.4
Kuzey Amerika	0.3	0.7	2.1	5.0	6.8	5.1	4.4	4.1
Okyanusya	0.3	0.2	0.2	0.4	0.5	0.5	0.5	0.5
Kaynak: Birleşmiş Milletler nüfus bölümü								

Kaynak: UN Report (2014), The World at Six Billion, Erişim tarihi: 12.25.2014; http://www.un.org/esa/population/publications/sixbillion/sixbilpart1.pdf.

Tabloya göre 1800 ile 1900 yılları arasında Kuzey Amerika nüfusu, nüfus artışı ve Avrupa'dan gelen göçler ile 7 milyondan 82 milyona yükselmiştir. ABD ve Kanada'ya yerleşen Avrupa kökenli göçmenler yerli halklara karşı ciddi bir teknolojik üstünlüğe sahiptiler. 19. yüzyılda yaşanan hızlı nüfus artışı bu teknolojik üstünlüğe bir de sayısal üstünlük ekledi.

1800 ile 1900 yılları arasında Avrupa nüfusu 203 milyondan, 408 milyona yükseliyor. Bu dönem boyunca sadece sayı olarak değil, diğer ülke nüfuslarına oransal olarak da Avrupa ve Kuzey Amerika nüfusu hızla artıyor. 1800 yılında Dünya nüfusunun onda ikisini oluşturan Avrupa, ABD ve Kanada'nın nüfusu, yüz yıl içerisinde bu oranı %50 arttırarak onda üçüne ulaşıyor. Avrupa teknolojik olarak üstünlüğüne ek olarak, sayısal bir üstünlük de kazanıyor.

Genç, sormamız gereken sorunun devleşmiş bir Avrupa karşısında, Osmanlı'nın niçin gerilediğini değil, Avrupa karşısında nasıl adım adım direnerek geri çekildiği olması gerektiğini belirtmektedir (2010; s. 39-40).

Bu düşünceye ek olarak yıkılan bir imparatorluktan nasıl güçlü bir ulus devleti çıkartmayı başardığımız da cevabını aramamız gereken sorulardan bir diğeridir. Avrupa devletleri karşısında Osmanlı, kazanması mümkün olmayan bir var olma mücadelesi içerisindeydi. Avrupa ile arasındaki insan gücü farkını kapatması en iyi ihtimalle zaman alacaktı. Dış politikasını kendisine zaman kazandıracak şekilde inşa etmeliydi. Bu amaca ulaşmak için uyguladığı en önemli strateji ise denge politikasıdır.

"*Denge Politikası başlıca şu devrelere ayrılmaktadır.*

1) 1791 (1798)[17]*-1878: Rus tehlikesine karşı İngiltere'ye dayanma*

2) 1888 – 1918: Rus ve İngiliz tehlikesine karşı Almanya'ya dayanma" (Armaoğlu, 1987; s. 43).

Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşı'ndaki en büyük kaybı topraklar değil, zaten oldukça az olan insan gücüydü. Fakat bu dönemde bir devletin başına gelebilecek en kötü şey gireceği bir savaşta kaybedeceği insan ve toprak değildi. En kötü senaryo komşularının aleyhinde ittifak etmesiydi.[18]

Bu durum iki kez Polonya'nın başına geldi. 18. yüzyılda Avusturya Macaristan, Rusya ve Prusya tarafından kâğıt üzerinde paylaşıldı ve haritadan silindi.

[17] *"(...) 1791 yılından itibaren İngiltere, Rusya'nın Akdeniz'e sarkmasını engellemek için, Osmanlı İmparatorluğunun bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü koruma politikasını benimsedi. Bununla beraber, Osmanlı devletinin, İngiltere'nin bu yeni politikasını görmesi ve kendisine yönelen tehlikelere karşı büyük bir devlete dayanarak bir denge politikası takibe başlaması, ancak 1798 de Napolyon'un Mısır'ı işgal etmesinden itibaren mümkün olmuştur"* (Armaoğlu, 1987; s. 44).

[18] Bu olgu "*Polonya Sendromu"* (Özçelik, 2010; s. 259). olarak adlandırılmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında bağımsızlığını kazandı. Ancak 1939 yılında yeniden Almanya ve Rusya tarafından kâğıt üzerinde paylaşılıp ve işgal edilip bir devlet olarak varlığını ikinci kez kaybetti (Pavlovic´, 2008; 39-44).

Rusya ile İngiltere'nin arasındaki rekabet Osmanlı'ya bir yaşam alanı bırakıyordu. *"1906 yılında başlayan İngiliz Rus müzakereleri 31 Ağustos 1907'de bir anlaşma ile sonuçlandı"* (Öke, 1983; s. 127).[19] Bu antlaşma aynı Polonya gibi Osmanlı'nın kâğıt üzerinde paylaşılması ile sonunu getirmişti. Bu koşullar altında tarafsız kalan Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki durumu oldukça karanlık görünmekteydi.

Dönemin koşullarını göz önünde bulunduran Osmanlı, bu koşullara uygun denge stratejisini uyguladı. Bu stratejinin temel amacı Osmanlı'yı Polonya'nın akıbetine uğramaktan kurtarmaktı. Nihayetinde bu amaç başarıya ulaştı. Osmanlı bir imparatorluğu kaybetti fakat Türk nüfusunun yoğunluğa sahip olduğu bölgelerden bir ulus devleti kurulması hedefi başarıldı ve bu toprakların büyük kısmı üzerindeki bağımsızlık kesintisiz olarak korundu.[20]

Polonya bağımsızlığını yeniden kazandı fakat sınırları hatta ülkenin yönetim biçimi tümüyle İkinci Dünya Savaşı'nın galipleri tarafından şekillendirildi. Bu yeni çizilen sınırlar içerisinde büyük göçler ile Polonya ulusu yeniden inşa edildi (Pavlovic´, 2008; s. 44-45).

Türkiye'nin tek kaybı ise *"Misak-ı Milli sınırları içerisinde kabul edilmesine rağmen Musul'un kaybedilmesi olmuştur. (...) Lozan Barış Anlaşması ile Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları çizilmiş, bağımsızlığı ve egemenliği onaylanmış ve bu*

[19] *"Londra Türklerin Boğazları savunabileceklerine inanmamıştı. (...) Osmanlı İmparatorluğu'nun gittikçe yakınlaşan muhtemel taksiminde, Mısır'ı güven altında bulundurduğu sürece, Rusya'nın İstanbul'u almasına izin vereceğini açıklayacaktı"* (Sussex, 1978; s. 21, aktaran Öke, 1983; s. 128). *"İngiltere'yi Rusya ile birleşip, Türkiye'yi paylaşmak stratejisini benimsemesine iten bir diğer etken de bu iki ülkenin II. Wilhelm Almanyası'nın giderek güçlenmesinden duydukları korkudur* (Öke, 1983; s. 130).

[20] Öztuna, Türkiye'nin savaşa girip Rusya'nın yıkılmasına sonrada boğulmasına sebep olduğunu ve İngiltere başbakanı Lloyd George'un resmen ifade ettiği gibi savaşı başlı başına iki yıl uzattığını belirtmektedir (1992; s. 121). İngiltere ve Rusya arasında ki paylaşımda İstanbul Rusya'nın payına düşmektedir (Sussex, 1978; s. 21, aktaran Öke, 1983; s. 128). Rusya'nın paylaşım masasından çekilmesi İstanbul'un modern Türkiye'nin parçası olmasına imkân tanımıştır.

sayede Türkiye bağımsız devletler arasındaki saygın yerini almıştır" (Değerli, 2007; s. 138).[21]

Osmanlı'nın uyguladığı ikinci bir strateji ise göçmenlerin topluma entegre edilmeleriydi. *"19. Yüzyıl ile 20. Yüzyılın başları, bir zamanlar Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olan bölgelerden, İmparatorluğun kalan alanlarına neredeyse kesintisiz bir göç akımına tanık olmuştur. (...) Örneğin göçmen nüfus ile yerli nüfusun doğum oranlarının aynı olduğu varsayımıyla yapılan kaba bir hesaplamaya göre, 19. yüzyıldaki göçmenlerin 'torunları', 1970'lerdeki Türkiye nüfusunun yüzde 30'unu oluşturmaktaydı"* (Kazgan 1974, aktaran Pamuk, 1984; s. 190).

Demiryolları politikası ile birlikte örgülenen göçmen politikası göçmenlerin yapılan demiryolu hatları çevresine yerleştirilmesi ile bu bölgelerde tarımsal üretim arttırıldı (Ortaylı, 2006; s. 144). Böylece Anadolu'da nüfus azlığı problemine bir derece çözüm getirildi.

Genç, Osmanlı ekonomisinin üç temel özelliğini, verimliliğin ve üretim düzeyinin az olması, ulaşımın zor ve pahalı olması ve pazara yönelik üretimin sınırlı olması şeklinde özetlemektedir (2000; s. 50).

Bu tanımlama Osmanlı tarihinin genelini dikkate aldığımızda doğru olmakla birlikte 1850'li yıllardan itibaren demiryolu teknolojisinin yaygınlaşması ile birlikte ulaşım imkânları artmıştır. Böylece hızlı bir ekonomik büyüme süreci başlamıştır.

"Yüzyıl boyunca süren nüfus ve toprak kayıplarına karşın, Osmanlı İmparatorluğunun toplam ihracatı 1840-1913 yılları arasında cari fiyatlarla beş kattan fazla, sabit fiyatlarla on katlık bir artış gösterdi"(Pamuk, 1984; s. 79). Tarımsal ürünlerin Osmanlı ihracatında %90'lık bir payı vardı *(Pamuk, 1984; s. 79). "Tarımsal üretiminin 1860 ile Birinci Dünya Savaşı arasındaki yarım yüzyılda kabaca bir katından fazla arttığını söyleyebiliriz"* (Pamuk, 1984; s. 80).

Yabancı sermaye ile inşa edilen ve Zonguldak'tan çıkarılan kömür ile çalışan demiryolları tarımsal ürünlerin pazara ulaştırılmasının sağlanmasında anahtar role sahipti. Osmanlı Avrupa'yı teknolojik açıdan özellikle demiryolu inşası ve kömür

[21] Özellikle İstanbul'un yeni ulus devletin parçası olması güçlü bir ulus devletin kurulmasında büyük bir rol oynayacaktır. Bir sonraki bölümde Tablo, 4.5 ve Tablo 4.6 bunu açıkça göstermektedir.

üretiminde mümkün olduğunca yakından takip ediyordu. Ayrıca tarımsal üretim ve ihracı hızla artıyordu. Kömür üretiminde ve tarımsal üretimi arttırmada en büyük problem olan işgücünün yetersiz olması problemi ise barış döneminde ölüm oranlarının düşük olması sayesinde hızla kapanıyordu (Zürcher, 2010; s. 64).[22]

> *"Fakat savaşların getirdiği yıkım ve ölüm, 1912-13 Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Bağımsızlık savaşı 1920-2 şiddetli ve etkisi uzun sürecek sonuçlara yol açtı. Bu on yılda askeri ve sivil Müslüman kayıpları iki milyona yakındı. Buna ek olarak 1915'ten sonra 1,5 milyon Ermeni nüfusu sürgüne yollandı, öldürüldü ve hastalıktan öldü. Son olarak Lozan Antlaşması ile 1,2 milyon Ortodoks Yunan Anadolu'yu terk etmeye zorlandı. Karşılığında 1922 yılından sonra yarım milyon Müslüman Yunanistan'dan ve Balkanlardan Türkiye'ye geldi. Bu devasa değişimler sonucu Türkiye'nin nüfusu 1914 yılında 17 milyondan 1924 yılının sonunda 13 milyona düştü. (Cem, 1995, Eldem 1970, aktaran Pamuk, 2007; s. 275). Bu değişimler sonucu nüfusu büyük oranda homojen, %98'i Müslüman Türk'lerden ve büyük oranda güneydoğuda yaşayan Kürtlerden oluşan bir yeni ulus devlet kuruldu"*(Pamuk 2006, aktaran Pamuk, 2007; s. 275).

1912-1923 yılları arasında ölümler sadece savaşlar nedeniyle değil salgın hastalıklarla da hızla arttı. *"Savaşlar salgın hastalıkların yayılmasını tetikleyen nedenlerin en birincisidir. Bunun iki önemli nedeninden birincisi savaş sırasında hareket eden ordularda yeterli hijyenin sağlanamaması ikincisi ise savaşın ekonomik dengeye verdiği zarar nedeniyle sivil halkın yaşam koşullarının kötüleşmesidir"* (Dağlar, 2008; s. xi).

Salgın hastalıklar yaygın oldukları dönemlerde toplam nüfusta büyük azalmalara neden olabilmekteydi. Sanayi öncesi toplumlarda ölüm oranlarını yükselten olaylardan en önemlisi salgın hastalıklardı (Riley, 2008; 23). Sanayi devrimi sonrası bu salgın hastalıklarla mücadelede büyük bir ilerleme kaydedilmişti. Sanayi devriminin sağlık hizmetlerinde sağladığı gelişme ile tüketici ve çalışan nüfus sayısında istikrarlı artışlar yaşandı. Çalışan ve tüketici nüfusundaki istikrarlı artış ekonomik büyümeyi hızlandırdı. Osmanlı gibi diğer gelişmekte olan ülkeler bile bu

[22] *"1880 ve 1890'larda Osmanlı nüfusu güçlü bir artış yaşadı"(Zürcher, 2010, 64).*

gelişmelerden bir derece nasibini aldı. Sanayileşen ülkelerin hammadde talebindeki artış bu ülkeler ile güçlü ticari ilişkiye sahip Osmanlı'da da üretimi arttırmıştı.

Savaşlar ise bu gidişatı tümüyle negatife çevirecek güce sahipti. Tarihçiler savaşları çoğu zaman bir tarafın zaferi diğer tarafın kaybı olarak aktarırlar. Ancak salgın hastalıklar, hava şartları ve savaşların neden olduğu kıtlıklar her iki tarafın da büyük insan kaybına neden olmaktadır.

3.4. Değerlendirme

1800'li yıllarda sanayi devrimi başladığı zaman tüm uluslar eşit koşullara sahip değildi. Polonya bir devlet olarak harita üzerinde bile görünmüyordu. Milliyetçilik rüzgârlarının hızla estiği bir dönemde Osmanlı bir imparatorluğu bir arada tutmaya çalışıyordu. Tüm zorluklara rağmen Osmanlı önceliklerini belirledi ve bu hedeflere ulaştı. Denge politikası ile varlığına yönelik tehditleri göğüsledi. İnşa ettiği Bağdat Demiryolu ile İstanbul'u gıdada dışa bağımlı olmaktan kurtardı. Kaybettiği topraklardan; Kafkasya ve Balkanlardan gelen Müslüman halkları Anadolu'ya yerleştirerek 19. yüzyılda Anadolu nüfusunda ve üretimde artış sağladı. Buna ek olarak yabancı doğrudan sermaye ile birçok alanda teknoloji ve sermaye transferini sağladı (Ortaylı, 2006; s. 144); (Armaoğlu, 1987; s. 43); (Güney, 1966; s. 107); (Pavlovic´, 2008; s. 41).

Osmanlı batıdaki teknolojik gelişmeleri, incelediğimiz iki alanda demiryolu ve kömür madenciliğinde oldukça yakından takip ediyordu. Osmanlı'da sermayenin az olması bir gerçek olmak ile birlikte madencilik ve tarımsal sektörde üretim artışını sınırlayan faktör işgücünde yaşanan noksanlıklardı. Aynı şekilde demiryolu teknolojisinin yaygınlaşmasını sınırlayan unsur da nüfus yoğunluğunun az olmasıydı.

Osmanlı tarihçileri Zürcher ve Pamuk'un belirttiği gibi birbirini takip eden savaşların yükselttiği ölüm oranları Osmanlı'da bir nüfus artışına imkân tanımıyordu. Nihayetinde yüksek ölüm oranlarının ördüğü felaketler perdesi Anadolu tarihinde bir dönemin sonunu getirdi.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM 1923-1960 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE EKONOMİSİNDE NÜFUS DİNAMİKLERİ VE EKONOMİK BÜYÜME

4.1. Giriş

Osmanlı'da işgücünün az olmasının nedeni ölüm oranlarının yüksekliğidir. Ölüm oranlarının yüksek olmasının nedeni ise sürekli bir şekilde yaşanan savaşlar dolayısıyla meydana gelen insan kayıplarıdır.

Bu tehditlerin tümüyle farkında olan Türkiye uluslararası konjonktürün katkısıyla 1939 yılına kadar savaş dışı konumunu korumayı rahat bir şekilde başarmıştır. Fakat İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte Türkiye'nin varlığına yönelik tehditler en üst seviyeye yükselmiştir.

Emperyalist güçler ile Osmanlı arasında yapılan mücadelede ilk dikkat çeken konu Osmanlı'nın sermayesindeki yetersizliklerdir. Bununla birlikte Zürcher Osmanlı'nın Rusya ile mücadelesinde, Osmanlı'nın sadece sermayede değil sahip olduğu insan gücü, kömür üretimi ve demiryolu ağının yaygınlığı gibi alanlarda da geride kaldığını ifade etmektedir (Zürcher, 2010; s. 67).

Sermayenin az miktarda olması dahası Osmanlı'dan kalan borçları da ödemek zorunda kalan Türkiye bunun ötesinde sahip olduğu insan gücü de Avrupa ülkelerine kıyas ile az miktardadır. Türkiye'nin kömür üretimini arttırmada ve demiryolu ağını yaygınlaştırmada karşılaştığı problemlerse işgücünün ve nüfus yoğunluğunun yetersiz olması noktasında düğümlenmiştir.

4.2. Borçlar, Kömür üretimi ve Demiryolları

4.2.1. Osmanlı'dan Kalan Borçlar

Osmanlı'da yaşanan borçlanma nedeniyle Osmanlı'nın yarı sömürge konumuna düştüğü yorumları yapılmaktadır (Kopar, 2012; s. 357) ; (Aysal, 2013; s. 23). Ancak günümüzden baktığımızda neredeyse borcu olmayan devlet kalmamıştır. Burada önemli olan nokta borçların ödenebilir olup olmadığıdır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin Lozan'da, Osmanlı'nın aldığı borçlar ile sadece Anadolu'da değil, Osmanlı'dan ayrılan diğer uluslara da yatırımlar yaptığını böylece borçların bir kısmının Osmanlı'dan ayrılan diğer uluslara paylaştırılması gerektiğini savunmuştur (Aysal, 2013; s. 16-17). Ayrıca bu borçların faizsiz olarak anlaşmanın imzalanmasından itibaren yirmi yıl içinde ödeneceği kararlaştırılmıştır (Yılmaz, 2003; s. 310, aktaran Aysal 2013; s. 20).

Çoğu zaman birçok borç ödemelerinde borcun ödenmesini imkansız kılan faiz ödemeleridir. Faiz ödemelerinin kaldırılması borcun ödenmesine imkan vermiştir. *"1925 yılında Osmanlı dış borçlarının %67'sini Türkiye'nin ödemesi kararlaştırıldı. (...) Taksitle yapılan bu ödemeler hükümet bütçesini oldukça zorladı"* (Tezel, 2002; s. 207).

Türkiye'nin durumu yarı sömürge durumunda olduğunu niteleyebileceğimiz ülkelerden oldukça farklıdır. Eğer borçların ödenme imkânı yoksa borçlar sürekli bir şekilde yeni borç alınarak süresi uzatılıyor, her sürenin uzatılmasında ülke yeni tavizler veriyor ise bu ülkenin yarı sömürge konumunda olduğu yorumu yapılabilir. Türkiye ise borçlarını taksit taksit ödeyerek eritmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti hissesine düşen son borç taksitini 25 Mayıs 1954 yılında ödemiştir (Tezel, 1982; s. 198, aktaran Aysal 2013; s. 23). Bu dönemde Türkiye sermayenin yetersiz olması ve dış borç ödemelerinden çok daha büyük bir problem ile karşı karşıyaydı. Osmanlı'nın dağılması ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması sürecinde ölüm oranlarındaki artışlar sonucu ülke nüfusu

azaldı. Bu durum kendisini ekonomik hayatta işgücünün eksikliği biçiminde göstermekteydi. İşgücü eksikliği ülkedeki kömür üretiminin arttırma sürecinde yaşanan zorluklarda kendini açık bir şekilde gösterecektir.

4.2.2. Türkiye'de Kömür Üretimi

Sermayenin az olmasının aynı zamanda işgücünün sayıca yüksek ve düşük bir ücrete çalışmaya razı olduğu anlamına geldiği varsayılmaktadır (Cıpolla, 1980; s. 128). Eğer Türkiye sayıca yüksek ve düşük bir ücrete çalışmaya razı bir işgücüne sahip olsaydı Zonguldak kömür madenini tam kapasite kullanabilirdi.

Bu dönemde Türkiye'de madende işgücünün kaynağı olabileceği düşünülen geniş bir köylü nüfusu vardı. Bu köylü nüfusun madende çalıştırılarak madenin tam kapasite kullanılması umuluyordu.

> *"Türkiye'de hemen her branşta sanayi işçiliğini, fabrika veya maden ameleliğini, kendine biricik geçim vasıtası olarak seçmiş, bu yolda yetişmiş işçiler azdır. (...) Rençberleri, köyüne, tarlasına, sürülerine, ailesine bağlayan, endişeleri, menfaatleri, alâ-kaları ve dertleri vardır, (...) Ezcümle harpten önce 1936 senesinde ziraî mahsulün zenginliği Havzada büyük bir amele buhranı yaratmıştır. (...) İşçiliğini kendilerine biricik ve daima geçinme vasıtası olarak seçmiş, buna göre yetişmiş olmamaları ve iş başına muntazam surette gelmemeleri, işlerinin ehli, kalifiye elemanlar olarak yetişmelerine engel olan en mühim sebeptir"* (Özeken, 1948; s. 58-62).

Düzenli bir işgücünün olmaması, üretimin madende kısa süreli çalışmaya gelen köylülerle sürdürülmeye çalışılması gibi nedenler işgücünde ve işgücünün verimliliğinde bir artış ile üretim artışına imkân tanımıyordu. Eğer işgücü miktarı yetersiz ise makineleşme ile üretimin arttırılabileceği düşünülebilir. Fakat böyle bir duruma bölgenin coğrafi yapısı engel olmaktadır.

"Derin yeraltı kömürcülüğü yapılan Zonguldak Taşkömürü Havzasının

karmaşık jeolojik yapısı tam mekanizasyona gidilmesini engellemekte, taşkömürü üretimi büyük ölçüde insan gücüne dayalı emek-yoğun bir şekilde gerçekleştirilmektedir" (TTK, 2014; s. 22).

Bölgenin coğrafi yapısından kaynaklanan zorluklar sonucu üretim artışının en etkin yolu işgücü miktarını arttırmaktan geçiyordu. Talep edilen miktarda işçi ise gönüllü olarak madende çalışmayı tercih etmiyordu. İkinci Dünya Savaşı sırasında madende üretimi arttırmak için yeniden zorunlu çalışma uygulamasına gidilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Zorunlu Çalışma Kanunu yeniden çıkartıldı. *"27 Şubat 1940 tarihli karar uyarınca başlatılan iş mükellefiyeti uygulaması, 1 Eylül 1947 tarihine kadar devam edecekti"* (Makal, 2006; s. 73). Bu dönemde madende mahkûmlar ve askerlik mükellefiyeti altında olan erler ücretli olarak madende istihdam edildiler (Makal, 2006; s. 84).

Mevcut olan tüm seçenekler; askerlerin ve mahkûmların madende çalıştırılması gibi alışılmadık yollar bile denenmesine rağmen işçi kıtlığı problemini çözmek mümkün olmayacak ve zorunlu çalışma kanunu uygulamada büyük zorluklarla karşılaşacak ve işçi eksikliği problemi var olmaya devam edecekti.

"En büyük sanayi işletmemiz olan Ereğli Kömürleri işletmesinde de, ikinci cihan harbi yıllarında tatbik edilmiş olan mükellefiyet rejimi esnasında, kaçmalar, yalandan hastalanmalar (...) birkaç gün birkaç hafta için başka işlere kapılanmalar ilâh... şeklinde meydana çıkan devamsızlıklar büyük bir yekûna baliğ olmaktadır" (Özeken, 1948; s. 60-61).

İşsizlik problemi üzerine düşündüğümüz bir dönemde işçinin bulunamaması olgusunu anlamakta oldukça zorluk çekiyoruz. Devlet otoritesini kullanıp köylüleri madende çalışmaya mecbur ettiği zaman bile köylüler işten kaçma, işe gelmeme şeklinde tepkilerini göstererek bu kanuna pasif bir şekilde de olsa direniş göstermişlerdir.

Bu problemin çözümünün oldukça zor olmasının nedeni bu problemin kısa vadede çözümü mümkün olsa bile, çözümü için uygulanacak politikanın işçi eksikliği nedeniyle madenin eksik kapasite ile çalışması probleminden daha büyük problemlere neden olabileceği gerçeğidir. Avrupa'nın emperyalist devletleri de Latin

Amerika, Afrika ve Asya'nın bir kısmında sömürgeler edindiklerinde büyük maden yatakları keşfetmişler, fakat madenleri tam kapasite çalıştırmak için gerekli işçiyi bulamamışlardır.

Polanyi sömürgeci güçleri köylülerin ekmek ağaçlarını kestiklerini veya kulübe başına ağır bir vergi yükledikleri böylece köylüleri açlıktan ölmek ile kendi emeğini satmak arasında bir tercihe zorladıklarını belirtmektedir (1986; s. 232).

Bir alternatifi olmayan ve açlıktan ölme tehlikesi ile karşı karşıya olan kitleler madende çalışma koşullarına ya da ücretin düşük olmasına bakmaksızın madende çalışmak için sıraya gireceklerdir. Böylece madeni tam kapasite çalıştırmak mümkün olacaktır. Madenden elde edilebilecek bir gelirin böyle ağır bir bedelin ödenmesine değmeyeceği açıktır. Nitekim böyle bir politika uygulayan emperyalist güçler kısa zaman sonra büyük isyanlar ile karşılaşmıştır. Bunun sonucu değil madenleri tam kapasite çalıştırmak, sömürgelerin bağımsızlıklarını tanımak zorunda kalmışlar ve madenleri tümüyle kaybetmişlerdir.

Ağaçları kesip veya ağır vergiler yükleyip köylüleri işçi olarak çalışmaya zorlamak halkına karşı sorumlulukları olan bir hükümetin uygulayabileceği bir politika değildir. İdeal bir çözüm ölüm oranlarının azalmasının yol açtığı nüfus artışı sayesinde ülkenin işgücü miktarının artmasıdır. Bu süreç ile birlikte madenlerde çalışma koşullarının iyileştirilmesi ile de işçiler artan bir şekilde madende çalışmayı tercih edecek, böylece orta vadede madenin tam kapasite kullanılması mümkün olacaktır.

Türkiye'nin politikacıları işçi eksikliği problemine karşı alınabilecek en katı önlemlere başvurmamak ile birlikte İkinci Dünya Savaşı sırasında Zorunlu Çalışma Kanunu çıkartarak bu süreci bir miktar hızlandırmaya çalışmışlardır. Zorunlu Çalışma Kanunu ideal bir üretimi arttırma yolu değildi. Nitekim uygulamada da başarı sağlamadı. 1947 yılında demokratikleşme sürecine paralel olarak bu uygulama sonlandırıldı.

Bu uygulama bize Türkiye'de kömür üretimindeki artışın ne derecede önemsendiğini göstermektedir. Ülke yöneticileri için düşük kapasite ile çalışan kömür madeni üretimini arttırmak pek çok sorunun çözüm yolu olarak görülmüştür. Üretimi arttırmak, dış ticaret dengesi, bütçe dengesi ve dış borç ödemelerini

kolaylaştırmak açısından gerekliydi. Bunun ötesinde kömür üretimi enerji üretimini arttırmak ve sanayileşme sürecini hızlandırmak için de gerekliydi. *"1960'lı yıllara kadar kömür dünyanın birincil enerji kaynağı olarak önemini korumuştur"* (TTK, 2012; s. 8).

Ancak işgücünde yaşanan noksanlıklar Osmanlı'nın son döneminde olduğu gibi 1950'li ve 1960'lı yıllara kadar olan süreçte de madencilik potansiyelini tam kapasite kullanmaya engel olan faktör olmuştur. İşgücünün azlığı dolayısıyla madende düşük kapasite üretim yapıldığı gibi nüfus yoğunluğunun az olması da demiryolu yatırımlarının yaygınlaşması önündeki en büyük engeldir.

4.2.3. Türkiye'de Demiryolları

Demiryolları, sanayileşmenin ve modernleşmenin ilk aşamasıdır (Oren, s. 2, 6-7, 2002; age.); (Stearns v.d., 2008; s. 631). Türkiye'de demiryolu yatırımlarının Japonya ve Almanya'ya kıyas ile yaygınlaşmasına engel olan durum sermaye veya teknoloji eksikliği değil nüfus yoğunluğun az olmasıdır.

"Tablo 4.1" Japonya, Almanya ve Türkiye 1950 Nüfus Yoğunluğu

Ülkeler 1950	Nüfus 1950	Yüzölçümü	Nüfus yoğunluğu
Japonya	82 Milyon	377bin km.	217
Almanya (Batı ve Doğu Almanya)	70 Milyon	357bin km	196
Türkiye	21 Milyon	783bin km.	27

Kaynak: Tablo aşağıdaki kaynaktan yazar tarafından oluşturulmuştur.
1- United Nations (2013), World Population Prospects The 2012 Revision Key findings and advance tables, s19. (Nüfus)
2-CIA (2014b) (Yüzölçümü) The World Factbook, Erişim tarihi: 12.13.2014; https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tu.html, https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ja.html, https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/gm.html

Demiryolları yüksek yatırım ve işletim maliyetleri olan yatırımlardır. Belirli bir nüfus yoğunluğu olmadığı sürece yapılan demiryolları zarar edecektir. Sibirya'da 1916 yılında Rusya'nın inşasını tamamladığı Trans Sibirya hattı ülkenin bir ucundan

diğer ucuna ulaşmaktadır (Liliopoulou v.d., 2005; s. 46, 57). Türkiye'de ise sadece önemli şehirleri birbirine bağlayan demiryolları inşa edilmiştir. *"Bütün olanaksızlıklara karşın demiryolu yapımı İkinci Dünya Savaşına kadar büyük bir hızla sürdürülür, savaş nedeniyle 1940'tan sonra çalışmalar yavaşlar"* (TMH, 2006; s. 25).

1940 yılından itibaren demiryolları yatırımları yavaşlamıştır. Çünkü sonraki yatırımlar kâr etmeyecek, bakım masrafları yüksek, prestij yatırımları olacaktır. Türkiye ana şehirlerini birbiri ile demiryolu ile bağladıktan sonra karayolları yatırımlarına öncelik vermiştir.

"1948-1957 Dokuz Yıllık Karayolu Programı, ülkemizde yol yapım teknolojisi açısından bir sıçrama noktası olarak kabul edilmiş, (...) Dokuz yılda karayollarındaki yolcu-km miktarı 10 misli, ton-km miktarları yedi misli artış göstermiştir" (TMH, 2006; s. 26-27).

Japonya ve Almanya ise nüfus yoğunluğu yüksek olan ülkelerdir. Nüfus yoğunluğu yüksek ülkelerde demiryolu hatlarının her ile hatta her ilçeye ulaşacak şekilde inşa edilmesi bile kârlı yatırımlar olacaktır. Ulaşım yatırımlarını hızla tamamlayan Japonya ve Almanya gibi ülkelerin sanayileşme adımlarını Türkiye'den daha hızlı atması şaşırtıcı olmamalıdır. Nüfus yoğunluğu yüksek olan bu ülkeler kısa süre içerisinde altyapılarını tamamlayacak; şehir ile kırsal bölge arasında ve şehrin içerisinde iş bölümünü arttıracaklardır. Böylece bir ülkenin zenginleşmesinin üçüncü aşaması olan uluslararası ticarette altyapı yatırımlarını tamamlamış olmaları sayesinde rekabetçi bir konuma sahip olacaktır (Smith, 1776; s. 360).

Bu şartlar altında Türkiye'de ulaşım yatırımlarının yoğunlaşmasını kolaylaştıracak tek unsur nüfus artışıdır. Ancak nüfus artışının önünde ölüm oranlarının yüksek olması gibi bir sorun bulunmaktadır. Nitekim Osmanlı döneminde nüfus artışı yaşanmamasının nedeni ölüm oranlarının yüksek olmasıydı. Uzun yıllar savaş koşullarında yaşamış bir ülke olarak Türkiye 1914 yılında sahip olduğu 17 milyon nüfusu yeniden kazanması ise 1939 yılını bulacaktı (TUİK, 2012; s. 5). Boserup (1965; s. 51-52), varsayımına uygun bir şekilde Malthus'un (1798; s. 4-5, 8), varsayımının aksine Türkiye'nin tüm çabalarına rağmen nüfusun kendini yenilemesi uzun bir zaman almıştır.

Türkiye Osmanlı'nın son döneminde yaşanan savaşların neden olduğu nüfus kaybını atlatabildiği dönemde ise İkinci Dünya Savaşı başlamıştır. Bir sonraki bölümde bahsedeceğimiz gibi bu dönemde Türkiye'nin bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne olan tehditlerin ötesinde, Türkiye Birinci Dünya Savaşı'nın neden olduğu işgücü ve nüfus kayıplarını yeniden yaşama riski ile karşılaşmıştır.

4.3. Güvenlik Problemi

1923 yılında Türkiye, Irak ve Kıbrıs ile İngiltere'nin, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan ile Rusya'nın, Suriye ile Fransa'nın, On iki Adalar ile İtalya'nın komşusudur (Şirin, 2002; s. 51). Bu durum Türkiye'yi dönemin tüm Avrupa güçleri ile sınır komşusu yapmaktadır.

"Tablo 4.2" Türkiye ve Komşularının Nüfusları 1923 (bin)

Ülkeler	İngiltere	İtalya	Fransa	Rusya	Türkiye
1923 yılı Nüfusları	44.596	38.460	39.880	153.055	13.877

Kaynak: Tablo aşağıdaki kaynaktan yazar tarafından oluşturulmuştur.
Maddison (2006), The World Economy, OECD. S. 416-417, 474, 535

Tabloda görüldüğü gibi Türkiye komşusu olan tüm Avrupa devletlerinden daha az nüfusa sahiptir. Bu şartlar altında Türkiye'nin bağımsızlığını koruması hiç de kolay gözükmüyordu. Osmanlı'nın Avrupa karşısındaki en büyük zafiyetlerinden birisi nüfusunun az olmasıydı. Bu sorun Türkiye Cumhuriyeti'nde de varlığını sürdürmekteydi.

"Tarım arazisinin ve kalitesinin aynı olduğu varsayımı ile Avrupa'da nüfusu yüksek bir kabile yaşamını sürdürmek için nüfusu az olan bir kabileye göre daha çok çalışmak zorundadır. Kıskançlık devreye girecektir ve yüksek nüfuslu

kabile er ya da geç komşusuna saldıracaktır. Yüksek nüfuslu kabile daha çok savaşçıya sahip olacağı için muhtemelen bu atak başarılı olacaktır" (Kristinsson, 1998; s. 277).

Bu dönemde İtalya, On İki Adalar ile Türkiye'ye komşu olmasının ötesinde Türkiye'nin üç katı nüfusa sahipti. İtalya Kristinsson'un belirttiği gibi daha yüksek nüfusa sahip olmasını genişleme emelleri için gerekçe olarak görmekteydi. *"Yayılma emelleri olan İtalya, Mussolini döneminde hızla silahlanmış, Akdeniz'e sınır olan devletler için önemli bir tehdit olmuştur"* (Yalçın ve Avcı, 2002; s. 448, aktaran Yalçın, 2011; s. 703).

Türkiye bu güvenlik tehlikelerini atlatabilmek için Osmanlı'nın uyguladığı Denge Politikası'nı aynen uygulamaya devam etmiştir.

"1) 1920 – 1936: Batılılara karşı Sovyet Rusya'ya dayanma

2) 1936 – 1945: Faşist İtalya tehlikesine karşı İngiltere'ye dayanma

3) 1945 – günümüze kadar: Sovyet tehlikesine karşı ABD'ye dayanma" (Armaoğlu, 1987; s. 43-44).

Osmanlı'nın uyguladığı denge politikasının Osmanlı'nın ömrünü bir miktar uzattığını söyleyebiliriz. Fakat denge politikası Osmanlı'nın dağılmasını önleyememiştir. Türkiye'nin varlığına yönelik tehlikeler en şiddetli bir şekilde İkinci Dünya Savaşı'nda görülmüştür. *"İkinci Dünya Savaşı, Ankara hükümeti için, daha henüz on altı yaşında olan Türkiye Cumhuriyeti'ni yok edebilecek ciddi bir tehlikeydi"* (Tezel, 2002; s. 219).

Türkiye ekonomisinin bu dönemde yaşadığı en büyük problem işgücünde yaşadığı noksanlıklardı. Savaşlar ise oldukça yüksek insan kayıplarına neden olmaktadır. Türkiye savaşın dışında kalarak bu dönemi kayıpsız atlatmayı başarabilirdi. Fakat bir ülkenin tarafsız kalmayı tercih edebilmesi ancak kendini koruyabilecek bir güce sahip olması halinde mümkündür.

Türkiye bir emperyalist güç tarafından saldırıya uğrar ise Finlandiya'nın kendini Rusya'ya karşı, Yunanistan'ın kendini İtalya'ya karşı savunduğu gibi savunabilmesi ihtimal dâhilindeydi. Böyle bir durumda diğer Avrupa güçlerinden de

destek alabilirdi (Armaoğlu, 1987; s. 363-365, 370-371). Fakat Polonya akıbetine uğrarsa; iki emperyalist güç aynı anda Türkiye'ye saldırırsa Türkiye'nin hiç şansı yoktu. Böyle bir tehlike 1941 yılında ortaya çıktı.

> *"Almanların tüm balkanlara egemen olması Türkiye'yi çok nazik bir duruma soktu. Bulgaristan'a tamamen yerleşen Almanya'nın Türkiye'ye saldıracağı, bu durumdan yararlanarak Sovyetler' in de Türkiye'yi işgal edeceği ve ülkenin Polonya gibi parçalanacağı söylenmekteydi. (...) Hitler Türkiye'ye bir saldırmazlık paktı önerdi. (...) İki devlet arasındaki saldırmazlık paktı 18 Haziran 1941 tarihinde imzalandı. (...) 22 Haziran günü Alman ordularının Rus sınırını aşmaları ile Türkiye rahat bir nefes aldı. (...) Sovyetler Birliği, 1942 Kasımında Alman ilerlemesi Stalingrad'da durdurup savaşta üstün bir duruma geçtikten sonra, Türkiye'ye karşı sert bir politika izlemeye başladı"* (Sander, 2005; s. 151-154).

Türkiye tüm bu dönem boyunca Polonya'nın akıbetine uğramamak için denge politikası uygulamış çok aktif bir diplomasi takip ederek tüm taraflarla görüşmelerde bulunmuş, antlaşmalar imzalamıştır. Bu kaçınılmaz bir politika tercihiydi. Yaptığı ittifaklar Türkiye'nin konumunu güçlendirmekteydi. Fakat bu anlaşmaların doğurduğu yükümlülükler Türkiye'yi savaşın içine çekmekteydi. Osmanlı Almanya ile yaptığı işbirliğinin sonucunda Birinci Dünya Savaşı'nın içine çekilmişti. Toprak kaybının ötesinde çok büyük bir insan kaybı yaşamıştı. İkinci Dünya Savaşı sırasında da Türkiye aynı risklerle karşılaştı.

1939 Nisan'ında İtalya'nın Arnavutluk'u işgali sonrasında 12 Mayıs 1939 yılında İngiltere ile 23 Haziran 1939 yılında Fransa ile ittifak antlaşması imzaladı. 1940 Haziran'ında İngiltere ve Fransa Türkiye'nin yanlarında savaşa girmesini istediler, 30 Ocak 1943'te Churchill Adana Konferansı'nda, Aralık 1943'te ise Roosevelt ve Churchill Kahire'de Türkiye'yi müttefikler yanında savaşa girmesi için ikna etmeye çalıştılar (Sander, 1989; s. 146-147, 153, 157).

Türkiye Osmanlı döneminden elde ettiği deneyimlerle biliyordu ki savaşlar çok büyük insan kayıplarına yol açıyordu. Bir zaferden sonra elde edilecek bir toprak

kazanımı[23] savaşın neden olduğu asker ve sivil kayıplarıyla karşılaştırılamayacak derecede önemsizdi. Türkiye'nin bu dönemde öncelikleri belirliydi. İkinci Dünya Savaşı dönemini en az insan kaybı ile atlatmak (Yalçın, 2011; s. 728).

Ayrıca Türkiye için en iyi senaryo Almanya ile Rusya arasında çatışmanın bir galibi olmadan sonuçlanmasıydı. Savaşa katılıp savaşın kısalmasına katkıda bulunmak Türkiye'nin çıkarlarına uygun değildi. Eğer Almanya[24] ve Rusya arasındaki çatışmadan bir galip çıkarsa Boğazları; Karadeniz'in kapısını kontrol eden Türkiye er ya da geç Karadeniz'in kuzeyini tümüyle kontrol eden bir güç ile karşı karşıya gelecekti. Türkiye bu tehlikeyi görmekte ve gücünü savaş sonrasında Karadeniz'in kuzeyinin tamamını kontrol edebilecek bir güce karşı varlığını korumak için saklama planı yapmaktaydı (Yalçın 2011; s. 707, 710, 721); (Özçelik, 2010; s. 260, 263).

Türkiye İngiltere, Fransa ve ABD'nin tüm ısrarlarına hatta geçmişteki antlaşmalardan doğan yükümlülüklerine rağmen tarafsız kalmayı başarmıştır. Bu Türkiye'nin süper güçlerin kuklası yarı sömürge bir ülke olmadığının kendi çıkarlarını koruyabilen bağımsız bir ülke olduğunun da en önemli göstergesidir (Yalçın, 2013; s. 729). Fakat Türkiye bu tarafsızlık politikasının bedeli olarak savaştan sonra Rusya'nın askeri tehditleri ile karşılaşmıştır.

"Savaş bittiğinde Sovyet Rusya'dan gelen toprak talebi[25], askeri yardım geleneğinin sürmesine yol açtı. (...) Kore Savaşı'na asker göndermesinin karşılığı olarak da 1952'de NATO'ya girdi" (Kazgan, 2002; s. 79).

Savaştan sonra İngiltere, ABD ve Rusya olarak üç süper güç kalmıştı. Türkiye Almanya ile saldırmazlık paktı imzalaması dolayısıyla Rusya ile ilişkileri bozuktur. Bu antlaşma ile Türkiye cephesini güvene alan Almanya dört gün sonra orduları ile Rusya'nın sınırlarını aşmıştır. Ayrıca Türkiye savaştan önce imzaladığı

---

[23] *"Harbin en sıkışık zamanlarında Almanya'nın Ege Adalarından bir kısmını ve Edirne sınırında bazı düzenlemeler yapmayı Türkiye'ye teklif etmesi, diğer taraftan müttefiklerin Ege Adaları ve Suriye'nin bir kısmını Türkiye'ye teklif etmeleri Türkiye tarafından dikkate alınmamıştır"* (William Hale, 2003; s. 82-83, Yalçın, 1999; s. 133-134, 155, aktaran Yalçın, 2011; s. 726-727).

[24] *"Türk devlet adamlarının Rusya'nın çökmesi ya da teslim olması durumunda Hitler'in bir sonraki kurbanının Türkiye olabileceği konusunda endişeleri vardı. Türkiye için en iyi durum iki tarafın savaşır vaziyette kalmasıydı* (William Hale, 2003; s. 86, aktaran Özçelik, 2010; s. 260).

[25] *"İstiklal Savaşı'nda Şark cephesi komutanı olan İstanbul Milletvekili Kazım Karabekir Paşa 20 Aralık 1945'te TBMM'de yaptığı konuşmasında; (...) Kars yaylası milli belkemiğimizdir. Kırdırırsak yine mahv oluruz. Eğer Ruslar yer istemekte ısrar ederse, hiç şüphe yok ki dövüşeceğiz"demiştir* (Saray, 2000; s. 73, aktaran Yalçın, 2013; s. 925).

anlaşmalardan doğan yükümlülüklerine rağmen tarafsız kalmakta ısrar etmesi nedeniyle İngiltere ve ABD ile ilişkileri soğuktur (Yılmaz, 1999; s. 23, aktaran Özçelik, 2010; s. 263). [26]

Türkiye'nin tek avantajı bu tehlikenin yaklaştığını önceden görmesi ve gücünü savaş sonrasına saklamış olmasıdır (Özçelik, 2010; s. 260, 263); (Yalçın, 2013; s. 923). Rusya ise Almanya ile mücadelesinde çok büyük insan kaybı vermiştir. İkinci Dünya Savaşı sürecini kayıpsız atlatan ve özgüveni yüksek Türkiye Rusya'nın toprak taleplerine karşı direnmeyi başardı (Yalçın, 2013; s. 924-925). Ancak Rusya kısa zamanda yaralarını sarabilirdi. Türkiye'nin Rusya tehlikesini tek başına göğüslemesi oldukça zor olacaktı. Türkiye hamlelerini hızlı yapması gerekiyordu.[27] Türkiye'de çok partili seçimler yapıldı. Bu çok partili seçimde sadece iki parti vardı. Bu seçimlerin ne derecede demokratik olduğu tartışılmaktadır (Bayır, 2011, 69-70). Tüm bunlara rağmen bu çok partili seçimlerden sonra Türkiye artık bir demokrasiydi. Yeni hükümet ABD'nin yanında yer alarak Kore'ye asker yolladı. ABD ve Rusya arasında Soğuk savaş Kore savaşı ile tüm şiddeti ile başlamıştı. Yeni ittifaklar yapılmaya taraflar birbirlerine karşı güç yığmaya başlamıştı. Nihayetinde Türkiye 1952 yılında NATO'ya girmesi ile güvenliğine yönelik tehditler sona erdi. Böylece Osmanlı'dan bu yana savaşlar ve yüksek ölüm oranlarını sarmalının oluşturduğu kısır döngü sona erdirildi.

[26] *"Kahire'de kararlaştırıldığı gibi Türkiye'nin savaşa hazırlanması için askeri heyetlerin yürüttüğü görüşmelerden sonuç alınamamıştır. 4 Şubat 1944'te kesilen bu görüşmeler İngiltere'nin Türkiye'ye karşı "soğukluk politikası" uygulamasını başlatmıştır." Türk dış politikasını yürütenler, İngiltere'yi gücendirmek pahasına savaşa girmeme yönünde kararlılık gösterirken İngiltere'nin savaş sonrasında Sovyetler ile kaçınılmaz olarak girecekleri rekabetten dolayı ve İngiltere'nin çıkarları gereği Türkiye ile iyi ilişkilere gireceğine inanmaktaydılar* (Yılmaz, 1999; s. 23, aktaran Özçelik, 2010; s. 263).

[27] *"Türkiye de bu uluslararası konjonktürde Sovyetler Birliği'ne karşı güvenliğini sağlamak için tercihini Batı'dan yana koymuştur. (...)Batı Bloğunda yer almak için de Batı siyasal sistemine entegrasyonunu sağlayacak adımlar atması gerektiğinin de bilincindedir. Öncelikle iç siyasal sistemin ve kurumların düzenlenmesi gerekmekteydi. Bu anlamda tek partili sistemin terkedilerek çok partili hayata geçmek dış dinamikler açısından bir zorunluluktu"* (Bayır, 2011; 69).

4.4. İşgücünü Arttırma Çabaları

Osmanlı son döneminde yaşanan işgücündeki eksiklikler Türkiye Cumhuriyetinde de sürmekteydi. Bu işgücü ihtiyacı o derece şiddetliydi ki, daha yüksek ücretler teklif etmek bile işgücü eksikliği problemine çözüm olmuyordu.

Özeken (1948), bu durumu şöyle ifade etmektedir.

> *"Filhakika, köy hayatına bağlı olan bu Rençberlerin, geçim seviyeleri de gayet düşük ve bilhassa bu itibarla da ayrıca, para ekonomisi ile olan münasebetleri de mahduttur: Sigara, bazen rakı, yol parası, tuz, birkaç metre gaz boyaması bez, gayet uzun fasılalarla, bir eski pantolon, ceket ve başlık satın almak, para ile plan alâkalarının, aşağı yukarı noksansız bir çerçevesini teşkil eder. Bu yaşayış tarzının yarattığı kanaatkar ve muhafazakâr iktisadî zihniyet, muvakkat işçiyi, köydeki ailesine, alıştığı yaşayış şartlarından uzak kalmanın işçide doğurduğu huzursuzluk ve nostalji (memleket hastalığı) nin de bu hususta tesirlerini küçümsememek lâzımdır"*(s, 59-60).

Prof. Sarç'ın o yıllara ilişkin gözlemleri de benzer ifadeler içermektedir (aktaran Kepenek ve Yentürk, 2007).

> *Hele köylünün görüşleri maddileşmiş olmaktan uzaktır. Çiftçimiz kaide olarak, toprağının başında kalmayı, refah seviyesini yükseltmeye tercih ettiği söylenebilir. Türlü incelemelerden, köyde hayat şartlarının güçleştiği; mesela toprak sıkıntısının baş gösterdiği takdirde dahi, çiftçinin arazisinden ayrılmak istemediği, yüksek ücretlerin onu devamlı surette fabrikaya cezbetmediği neticesi çıkmaktadır* (s, 83).

Köylünün yaşam seviyesi düşük olmasına rağmen işçi olarak çalışmayı istememesi büyük bir ikilem oluşturmaktadır. Bu olguya dikkat çeken Malmerg itici ve çekici faktörlere, bölgeler arası gelir farklılıklara rağmen insanların büyük

çoğunluğunun niçin göç etmediğini sormaktadır (1997; s. 22). Türkiye örneği üzerinden Prof. Sarç ve Özeken bu soruyu cevaplandırmaya çalışıyordu. Bu dönemde köylünün yol inşaatına ve madende çalışmaya gitmek istememesine, köylünün para ekonomisi ile ilişkisinin zayıf olması neden gösterilmektedir.

Bu yorumların aksine Köy Enstitüleri mezunlarından Makal (1950; s. 3-4), Türkiye'de ilk defa köyü ile köyde yaşayan birinin gözlemleri ile anlattığı *Bizim Köy* adlı ilk kitabında köylünün on kuruş kazanacağını umduğu bir işten on günlük emeğini esirgemediğini belirmekte ve bir hindi macerasını anlatmaktadır

> *Gani çavuşun kardeşi Hüseyin ağa ile Tat Musa yüz kadar hindi topladılar. –acep nere satsak daha fazla eder ki?- -Sür Ankaraya be gardaşım!- Öyle ya orada her şeyin ateş pahası olduğunu işitmiyorlar mı? Hindi sürüsü önlerinde… Yolda hindilere yedirecekleri mısırı falan da eşeklere yüklemişler. Bir de çoban tuttular. Kâra ortak olacakmış. Biri önden mısır saçarak, öteki ikisi arkadan toparlayıp sürerek yola düştüler yola. Ankara neresi? Az gitmişler, uz gitmişler. 55 gün sonra perişan ve düşünceli bir halde, geri döndüler. Sermayeyi kediye yükledikten başka eşeklerini de kaybetmişler. (…) –Goca Üsseyinen Tat Musanın Ankarada bülü sattığına döndürme!- diye dillere bir söz temsili hediye ettiler* (s. 15-17).

Köylünün para ile olan ilişkisinin sınırlı olmasını köylüler paranın değerini bilmiyorlardı şeklinde değil, ulaşım imkânlarının sınırlı olmasından dolayı köylünün pazara ulaştırabildiği ürünün az miktarda olması şeklinde yorumlanmalıdır.

Köy Enstitüsü mezunlarından kendisine *1958 Yunus Nadi Roman Armağanı'nı* kazandıran *Yılanların Öcü* (1985; s. 5), romanının yazarı Baykurt, *Özüm* Çocuktur adlı anılarını anlattığı kitabında yol inşaatına gideceği zaman annesinin sıtma hastalığına yakalanabileceği endişesini belirttiğine değinmektedir (1998; s. 197).

Özeken de (1948), Zonguldak madeninde ve çevresinde işçilerin ve köylülerin sağlık koşullarının zayıf olduğunu belirtmektedir. "*Çalışan işçi kütlesinin ve bunların kaynağını teşkil eden nüfus kütlesinin umumi sağlık durumunu tehdit eden hastalıklar arasında, bilhassa malaryaya* (sıtma) *karşı yapılan mücadele, bu*

dâva hizmetinde hâlen seferber edilmiş olan vasıtalarla karşılanamayacak derecede büyüktür" (s. 77-78).

Büyük insan toplulukların hareket ettirilmesi salgın hastalıkların da yayılmasını hızlandırmaktır (Dağlar, 2008; s. xi). Günümüzde bile salgın hastalıklara karşı en etkin mücadele karantina uygulamasıdır. Salgın hastalıkların oldukça yaygın olduğu bu dönemde köylülerin mecbur kalmadıkça köyünden ayrılmamaları oldukça mantıklı bir tercihtir. Köylü bir salgın hastalığa yakalanma riskinin farkındadır. Bu durum işçiliği cazip olmayan bir seçenek haline getirmektedir.

Türk köylüsü köyünden ayrılmamak için çaba gösterirken özellikle Balkanlar'dan Türkiye'ye Müslüman halkların göçü devam etmiştir. 1923-1939 yılları arasında 823.208 toplamda ise 1923 ile 1997 yılları arasında 1.676.819 kişi Türkiye'ye göç etti (İçişleri Bakanlığı yabancılar şubesi, aktaran İçduygu ve Biehl, 2012; s. 12).

Göçmenlerin Türk toplumuna entegre edilmeleri konusunda ise sadece onlara çalışma izni ve vatandaşlık verilmesi ile yetinilmemiş, devlet arazileri kendilerine hibe edilmiştir.

> *"(...) Devletin elinde bulunan miri toprakların, topraksız köylüye ve göçmenlere dağıtımı devam etmiştir. Ancak 1923-1934 döneminde 711 322,5 hektar toprak bu yolla dağıtıldığı halde Haziran 1934- Mayıs 1938 arasında dağıtılan toprak miktarı 299 892,5 hektar ile, bunun yüzde 41'i dolayında kalmıştır (Barkan, Ömer 1944-1945, aktaran Kepenek ve Yentürk, 2007, 73). Dağıtılan topraklar göçmenlerde aile başına ortalama 4, topraksız ve az topraklı köylülere 3,1 ve göçebelere 1,7 hektar olmuştur.(...) Dönem süresinde ülke topraklarının toplamı içinde işlenen alan oranı yükseldi; 1927'de yalnız yüzde 4,86 olan bu oran 1934'te yüzde 10,2'ye ve 1940'ta da yüzde 12,5'e çıkmıştı"* (Kepenek ve Yentürk, 2007; s. 73).

Aynı Osmanlı döneminde olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de Anadolu'daki üretim artışı ülkeye yerleştirilen ve ülke ekonomisine entegre edilen göçmenlerin katkısıyla sağlandı.

Bu dönem boyunca işçi miktarının az olması işçi ücretlerinin yüksekliği anlamına gelmiyordu. 1923 yılında kişi başına milli gelir 1914 yılındaki seviyesinin %40 altına düşecekti (Özel ve Pamuk 1998, aktaran Pamuk, 2007; s. 276). Yeniden 1914 yılındaki seviyeye ulaşması 1920'li yılların sonunu bulacaktı (Özel ve Pamuk 1998, aktaran 2007; s. 277). 1923 yılında nüfus azalması yaşanan Türkiye'de, işgücünün hızla azalmasına rağmen yine Malthus'un öngörülerinin aksine, işgücü ücretleri artmamıştır. Nüfustaki azalmayı kişi başına milli gelirdeki hızlı bir azalma takip etmiştir. Türkiye'nin kişi başı milli gelirde kaybını kapaması ise uzun zaman alacaktır.

Bir yandan güvenlik tehditleri ile karşılaşan diğer yandan birçok ekonomik unsurunu düşük kapasite kullanan Türkiye nüfus artışını destekleyecek politikalar uyguladı. Bu dönemde nüfus artışına yönelik geleneksel bir yaklaşım ile ailelerin daha çok çocuk yapması ile nüfus artışının hızlanacağı öngörülmekteydi. Politikalar bu çerçevede aileler daha çok çocuk yapmaya teşvik edecek şekilde inşa edildi. Bu dönemde uygulanan politikaların en etkilisi yol vergisidir.

> *"12 Haziran 1929 tarihli kanun [28] ile (...)18 yaşından 60 yaşına kadar her erkek yol mükellefiyetine tabidir. Yol mükellefiyeti, bedenen ve bizzat çalışmak istemeyenler tarafından nakit da ödenebilmektedir. Ancak bu vergiden malûliyeti sabit olan fakirler ve hayatta en az beş çocuğu bulunanlar muaf tutularak çok çocuk sahibi olan aileler teşvik edilmiştir" (Semiz, 2010; s. 433).*

Bu vergi ile iki ekonomik amaca bir arada ulaşılmak istendi. Birincisi tarımsal ürünlerin pazara ulaştırılmasını kolaylaştırmak için gerekli yolların inşa edilmesi, ikincisi ülkedeki işçi eksikliğine çözüm bulabilmek için nüfus artışının teşvik edilmesiydi.

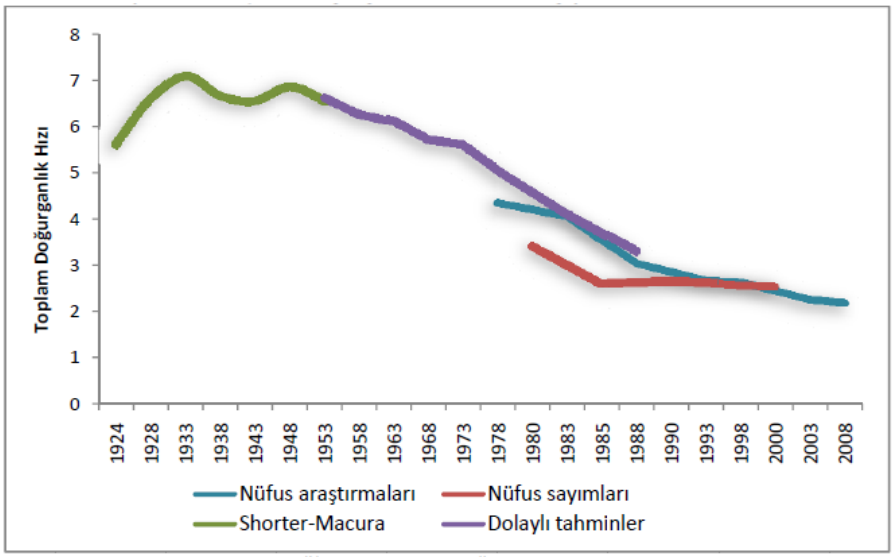
Gelirden bağımsız olarak her erkeğin bu vergiyi ödemek zorunda olması, parası yoksa yol inşaatında çalışmak zorunda kalması bu verginin halk üzerinde büyük acılar bırakmasıyla sonuçlanmıştı. Yol vergisi gelir seviyesi iyi olan aileler

[28] *"Düstur, C. 10, 3. Tertip, Teşrini sanı 1929-teşrini sanı 1930, Başvekalet mat., Ankara 1934, s., 1827-1829; Resmi Gazete, 2 Haziran 1929, No., 1214"* (Semiz, 2010; s. 433)

için vergi yükü ve sahip olmak istedikleri çocuk sayısı açısından etkisi sınırlı kalmıştır. Gelir seviyesi düşük olan aileler üzerinde ise büyük bir etki bırakmıştır.

Baykurt anılarında yol vergisine de değinmektedir. Bu vergiyi ödeyecek maddi imkânları yoktur. Baykurt'un babası daha önce iki kez yol inşaatında çalışmaya gitmiştir, bir kez daha bu deneyimi yaşamak istemiyordur. O sene bu parayı eniştelerinden alarak öderler. Sonraki sene ise aile beş çocuk sahibi olur. Bir sonraki sene ise Baykurt'un annesi altıncı çocuğa hamiledir. Ne yazık ki babaları altıncı çocuğu görmeden vefat eder ve Baykurt ve kardeşlerini öksüz bırakır (1998; s. 195-196).

"Şekil 4.1" Türkiye'de Doğurganlık Oranları 1923-2008

Kaynak: TÜİK, 1995, 2010ac; HÜNEE, 1999, 2004, 2009

Kaynak: Türkiye'nin Demografik Dönüşümü, 2008, Koç İ. ,Eryurt A. M., Adalı T., Seçkiner P., Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, s. 33.

Yol vergisi en ağır vergi yükünü toplumun en fakir kesimine yüklemiştir. Negatif yönleri ile birlikte bu politika hedefine ulaşmış dönem boyunca aileler ortalama altı-yedi çocuk sahibi olmuşlardır.

Bu yüksek doğum oranlarına rağmen nüfus artış hızı politikacılar için yeterli olmamıştır. Yeni yollar bulup nüfus artış hızını daha da hızlandırmaya çalışmışlardır. Bulunan çözüm *bekârlık vergisidir*. Bekârlık vergisi kanunu TBMM'nin açılmasından kısa süre sonra 1920 ve 1921 yıllarında ve sonrasında 1929, 1930,

1933, 1938 ve 1940 ve 1944 yılında mecliste ve gazetelerde tartışıldı ve 1944 yılında gelir kanunu çerçevesinde yasalaştı (Semiz, 2010; s. 438-462).

Tüm bu dönem boyunca nüfusu arttırma çabaları gündemdedir. Semiz bu tartışmada belirtilen birçok farklı görüşü dile getirmektedir. Mecliste nüfus artışının hızlandırılması gerektiği konusunda bir görüş birliği olmakla birlikte bekârlık vergisinin bu amaca ulaşmak için doğru politika olup olmadığı tartışılmaktadır (Semiz, 2010; s. 438-463).

30 Mart 1929 tarihinde Vakit gazetesi bekârlık vergisi konusunda halkın görüşlerini sormuştur. Bu tartışmada fikirlerini ifade eden Dr. Kadri Reşit Paşa ölüm oranlarının düşürülmesi gerektiğini savunmuştur (Semiz, 2010; s. 443-444). *"Maksat memlekette nüfusu ziyadeleştirmekse daha evvel doğan çocukları ölümden vikaye -korumak- lazımdır. Memlekette kâfi miktarda çocuk doğuyor. Hâlbuki gerek köylerde gerekse şehirlerde bunların çoğu ölüyor"* (Vakit 5 Nisan 1929, aktaran Semiz, 2010; s. 444).

Dr. Kadri Reşit Paşa yüksek bebek ve çocuk ölüm oranlarına dikkat çekerek nüfus artışının sadece doğum oranlarının yüksekliği ile oluşmadığını ölüm oranlarının da bu denklemin bir parçası olduğunu dile getirmiştir. Smith, benzer bir yorumu İngiltere için yapmakta, toplumun alt kesimindeki ailelerin bol meyveli evliliklerinin ürettiği çocukların büyük bir parçasının yetişkinliğe ulaşamadığını belirtmektedir (1776; s. 79).

Meyveli evlilik İncil'in de kullandığı bir benzetme. *"Tanrı seni korusun, seni* ***meyveli*** *hâle getirsin ve seni çoğaltsın ki senden birçok ulus çıkartsın"* (The Holy Bible, 1959; s. 25).[29] Meyveli evlilik ifadesi ile çok çocuk sahibi olan aileleri tanımlayan Smith bebek ve çocuk ölüm oranlarının yüksekliğine dair üzüntüsünü en derin bir şekilde ifade etmektedir.

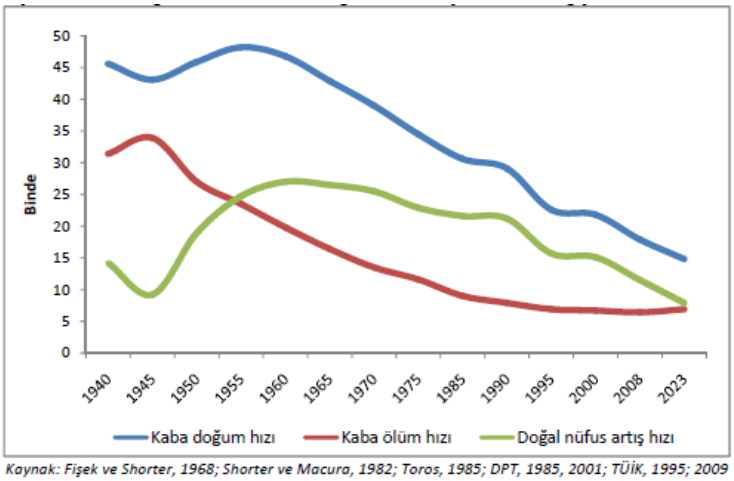
Fakat Smith fakir kesimin yüzleştiği bu yüksek bebek ve çocuk ölüm oranlarına dair bir çözüm önermemektedir. Smith'e göre problem lüks içerisinde yaşayan hanımefendilerin az çocuk sahibi olmasıdır. Smith bu durumu evlilik hayatındaki lüksün nesillerin gücünü her zaman zayıflattığını ve bazen yok ettiğini

[29] *"Ölüm oranlarının yüksek olduğu toplumlarda* ***dini ve ahlaki öğretiler, yasalar,*** *eğitim sistemi, toplumsal gelenekler, evlenme alışkanlıkları ve aile sisteminin hepsi yüksek doğurganlık oranını korumaya odaklanmıştır"* (Notestein, 1945; s. 39).

belirterek eleştirmekte ve lüks içinde yaşayan kadınları az çocuk sahibi olmasını bir ahlaki problem olarak görmektedir (1776; s. 79).

Özellikle salgın hastalıklar karşısında ailelerin kendi başlarına alabileceği tedbirler sınırlı ve yetersiz olacaktır. Salgın hastalıklara karşı toplumsal bir mücadele gerekmektedir. Dr. Kadri Reşit Paşa politikacılar tarafından hızlı bir nüfus artışının arzu edildiği bir dönemde, yüksek bebek ve çocuk ölüm oranlarını önlemek için devletin devreye girmesi ve ailelere bebek ve çocuk sağlığını sağlama açısından destek olması gerektiğini dile getirmektedir.

"Şekil 4.2" Kaba Doğum, Kaba Ölüm ve Doğal Nüfus Artışlarının Değişimi, 1935-2023

Kaynak: Türkiye'nin Demografik Dönüşümü, 2008, Koç İ. ,Eryurt A. M., Adalı T., Seçkiner P., Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü. S.13.

Tabloya göre 1940 yılında Türkiye'de doğum oranları binde kırkın üzerindedir. Yüksek doğum oranlarına rağmen binde otuzun üzerinde olan ölüm oranları nüfus artış hızını yavaşlatmaktadır. Türkiye'nin nüfus artışı doğum oranlarındaki artıştan değil 1945 yılından itibaren ölüm oranlarındaki hızlı düşme ile hızlanmıştır. Türkiye'nin nüfus artış hızı 1945 yılında binde ondan 1960 yılında binde yirmi beşe yükselmiştir.

Ölüm oranlarında hızlı düşüşün yaşandığı 1945–1960 yılları arasında doğum oranları yüksek düzeyde kalmayı sürdürmüştür. 1960 yılından itibaren Notestein

(1945)'in dile getirdiği demografik dönüşüm teorisine uygun olarak ölüm oranlarındaki azalmayı doğum oranlarındaki azalma takip etmiştir. Böylece 1960 ile 2010 yılları arasında doğum oranlarındaki hızlı azalma ile birlikte hızlı bir nüfus artış dönemi yaşanmıştır.

4.5. Türkiye'nin Sağlık Politikası

Kepenek ve Yentürk (2007, s. 63), ilk dönem ekonomi politikasını sanayi üretiminde artış sağlayamaması dolayısıyla başarısız olarak görmektedir. *Özel kesime öncelik veren 1920'lerin sanayileşme politikası, 1930'lara gelindiğinde, bırakınız sanayi üretimine derinlik kazandırmayı bir yana, en temel sınai tüketim mallarının yerli üretimini bile sağlayamamıştır.*

Boratav (2003; s. 72), 1930-1939 yılları arası devletçi sanayileşme modelini başarılı olarak görmesinin nedenini ise şöyle açıklamaktadır. *Türkiye artık 'üç beyazlar'ı, yani un, şeker ve dokumayı, kural olarak yerli üretimle sağlıyordu. (...) Özellikle demir-çelik, kâğıt ve kimya sanayi kollarında ilk modern tesisler bu yıllarda kurulmuş; inşaat malzemesi ve çimento üretiminde büyük sıçramalar gerçekleştirilmiştir.*

Kepenek, Yentürk ve Boratav'ın yorumlarındaki ortak payda bir ülkenin gelişmişlik düzeylerini üretilen sanayi ürünü ve fabrika miktarı ile yorumlamalarıdır. Türkiye 1930'lu yıllardan itibaren devlet yatırımları ile sanayileşme merkezli bir ekonomik büyüme modelini amaç edinmiş ve Boratav'ın belirttiği gibi bu dönemdeki öncelikli amaçlarının büyük kısmına ulaşılmıştır. Böylece birçok sanayi ürününde Türkiye kendine yeterli bir konuma ulaşmıştır.

Fabrikaların inşa edilmesi yatırımları ve ülke içindeki işbölümünü arttırarak ekonomik büyümeye katkıda bulunacaktır. Fakat bu dönemde fabrikalar ve kömür madenleri işçi eksikliği problemi yaşamaktadır. Bu durumda yeni fabrikalar inşa etmeye çalışmak etkinliği düşük bir politika olacaktır. Bu yatırımların etkin bir hale getirilebilmesi işgücü noksanlığının sona ermesi ile mümkündür. Bu dönem boyunca aileler ortalama 5-6 çocuk sahibi olmaktadır (Koç v.d., 2008; s. 33). Bu nedenle işçi

noksanlığını ailelerin az çocuk sahibi olmalarına bağlamamız mümkün değil. Yüksek doğurganlık oranlarına rağmen nüfus artış hızı oldukça yavaştı. Bunun nedeni ise ölüm oranlarının yüksek olmasıdır (Koç v.d., 2008; s. 13).

Sermaye ve teknolojinin transferi göreceli olarak kolay iken bölgeler arasında transferi en zor olan şey işgücüdür. 1950 yılında Türkiye'de ortalama yaşam süresi sadece 41 yıldır (UNPD, 2013c). Ortalama yaşam süresinin kısa olması ülke nüfusuna kıyasla çok küçük miktarlarda vasıfsız işçilerin bulunmasını bile zorlaştıracaktı. İşgücünün nitelik edinmesi ve verimliliğinin artması belirli bir işte uzun bir süre çalışması ile gerçekleşmektedir. Ülkede vasıfsız işgücünün bile az olması nitelikli bir işgücünün yetişmesine imkân tanımayacaktır. Nitelikli işgücünün az olması ise işgücü azlığını sermaye ya da teknoloji artışı ile gidermek alternatiflerini yok edecektir (Özeken, 1948; s. 67-68).[30] Nihayetinde ülkenin gelişmesini önleyen faktör işgücünün az olması noktasında düğümlenmektedir.

Notestein (1945), Gallup ve Sachs (1998), yaptıkları değerlendirmelerde ekonomik büyümeyi başlatan ve hızlandıran sürecin ölüm oranlarındaki azalma ve ortalama yaşam süresindeki artışlardan kaynaklandığını belirtmektedirler.

Sanayi öncesi toplumlarda en büyük ölüm nedenlerinden biri salgın hastalıklardır. Özellikle bebek ve çocuklar bu salgın hastalıklara karşı daha zayıftırlar. Sanayi devrimi aşılama gibi teknolojik gelişmeler sayesinde salgın hastalıkların kontrol altına alınmasına imkân tanımıştır. Bu hedefe ulaşılması için sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi gerekir. Salgın hastalıklara karşı mücadelenin kazanılması zaman alan bir süreçtir. Türkiye'de bu dönemde en önemli salgın hastalıklardan birisi verem hastalığıdır.

"Ülkemizde tüberküloz (verem) *hastalığı, 20. Yüzyılın ilk yarısında çok büyük bir salgın yapmıştı. Bir numaralı ölüm nedeni idi. 1940'lı yıllarda her yıl bin kişiden 2-3'ü verem nedeniyle ölüyordu"* (Özkara, 2015; age). Bu büyük salgın

[30] "*Basit bir kazmayı tutmasını, kömürü muayyen bir kül nisbetini geçmiyecek bir şekilde taşlarından ayırarak, «berlin» lere sür'atle doldurmasını güçlükle öğrenen işçilere, tazyik edilmiş hava veya elektrikle işleyen cihazların teslimi nasıl kabil olur? Ereğli Kömür Havzasında, son beş altı yılda, istihsal prosessüsünün bazı muayyen safhalarında bu yolda yapılmış olan denemelerde, randımanların düşmesi, âlet ve cihazların hoyratça kullanılarak kısa bir zamanda istimal edilemiyecek bir hale gelmesi gibi neticelerle karşılaşılmıştır. Bu mevzii ve tecrübelerin umumileştirlemesi için, yalnız kalifiye,* ***devamlı****, uyanık* ***işçilerin*** *değil, aynı zamanda çavuşların, teknisyenlerin ve ustabaşlarının da yetiştirilmesi lazımdır"* (Özeken 1948; s. 67-68).

hastalık tehdidine rağmen bu hastalıkla mücadele etmek için yeterli sağlık personeli mevcut değildi. 1928 yılında devlet hesabına ve serbest çalışan tüm sağlık personelinin sayısı 1078 iken 1945 yılında sadece 1945'e yükselmiştir. 1960 yılında ise bu sayı 9826'ya yükselmiştir (Sağlık Bakanlığı, aktaran TUİK, 2012; s. 53). 1945 yılına kadar sağlık personelindeki artış nüfus artışından çok az hızlıdır. Bu artışın sınırlı olmasının iki nedeni var. Birinci neden İkinci Dünya Savaşı ve yaklaştığı dönem boyunca askeri harcamaların ön planda olmasıdır. İkinci neden ise Kepenek, Yentürk ve Boratav'ın belirttiği gibi kamu yatırımlarının sağlık hizmetleri yerine fabrika yapımına aktarılmış olmasıdır.

1945 yılından 1960 yılına kadar geçen sürede sağlık personeli sayısı hızla artmıştır. Yine bu dönemde ölüm oranları ve salgın hastalıklar da hızla azalmıştır. "*Özellikle yirminci yüzyılın üçüncü çeyreğinde yürütülen yoğun verem savaşı çabaları sonucunda durum değişmiştir. Tüberküloz* (verem) *artık önemli bir ölüm değildir*" (Özkara, 2015; age).

Türkiye İkinci Dünya Savaşı'nda büyük bir gayret göstererek tarafsız kalmayı ve ölüm oranlarını düşürmeyi başardı. Türkiye aynı başarıyı Doğu ve Güney Doğu Anadolu'daki şiddet ortamını sonlandırarak tekrarlayabilir. Ancak ölüm oranlarını sadece savaşlar yükseltmemekte iş kazaları, depremler ve intiharlar gibi birçok unsur da etkili olmaktadır. Türkiye'de savaşların neden olduğu ölümlere karşı bir toplumsal duyarlılık var olmasına rağmen bu duyarlılık tüm alt başlıkları kapsamamaktadır.

Türkiye'de 1960 yılında bebek ölüm oranları Türkiye'nin tüm komşularından yüksekti. Bebek ölüm oranları 2005-2010 yılları arasında binde 16'ya kadar düşmüştür. Fakat bu oran Yunanistan'dan dört kat Singapur'dan sekiz kat yüksektir (UNPD, 2013b). Türkiye'de 2015 yılında bebek ölüm oranları tahmini ise binde 18.87'dir (CIA, 2014b; age).

Bebek ölüm oranlarının Yunanistan'da ve Singapur'da Türkiye'deki oranların çok daha aşağısına düşürülebilmiş olması bebek ölüm oranlarını binde dörde hatta binde ikiye kadar düşürülebilmesine imkân tanıyacak sağlık teknolojilerinin var olduğunu göstermektedir. Bebek ölüm oranlarını düşürmek için tek gerekli olan koşul bu teknolojilerin Türkiye'de toplumun tamamının faydalanmasına imkân tanıyacak şekilde yaygınlaştırılmasıdır.

Bebek çocuk ölüm oranlarının en önemli nedeni salgın hastalıklardır. Türkiye'de her yıl aşı ile korunabilir hastalıklar nedeniyle yaklaşık 12 bin bebek ölmektedir (Uludağ Üniversitesi, 2007, Erişim Tarihi: 3. 8. 2015; http://sakur.uludag.edu.tr/dosya/FR-HYE-04-418-07.pdf).

Senelik 12.000 ölümü on sene ile çarptığımız zaman 120.000 sayısı ortaya çıkmaktadır. Otuz adet asker ya da sivilin öldüğü bir çatışma bile yıllarca tartışılmakta hatta devasa politik sonuçları olabilmektedir. Ne yazık ki tek tek ölen bebekler çatışma ve savaşların aksine kendilerine gazetelerin haber sayfalarında yer bulamamaktadırlar. Aileler böyle bir olguyu yakın çevrelerinde de gözlemlemedikleri için bu riskin oldukça küçük olduğunu varsayabilirler. Fakat rakamları bir bütün olarak baktığımızda bebek ölüm oranlarının ölüm oranlarını yükselten en önemli faktörlerden biri olduğu ortaya çıkmaktadır.

Güçlü bir ekonomiye sahip Türkiye eğer bebek ölüm oranlarını Yunanistan seviyesine düşürmeyi başaramadıysa bunu nedeni sermaye yetersizliği değil bebek ölüm oranlarını düşürmeye gerekli önceliğin verilmemesidir. Tüm ölüm oranlarını kapsayan ortalama yaşam beklentisi ise 2005-2010 yılları arasında Türkiye'de 73, Yunanistan'da 79, Singapur'da 81'dir (UNPD, 2013c). İntihar miktarında ise son on yıllarda ciddi bir artış yaşanmıştır. 1981-2011 yılları arasında erkeklerde intihar oranları üç katın kadınlarda iki katın üzerinde yükseldi (TUİK, 2012; s. 46).

Türkiye, Yunanistan'dan daha yüksek turizm potansiyeline sahiptir ve Singapur'un sahip olduğundan çok daha önemli ticaret yolunun kavşağında bulunmaktadır. Fakat Türkiye'nin ortalama yaşam beklentisi ve bebek ölüm oranları gibi birçok başlıkta Yunanistan ve Singapur'un gerisinde kalması Türkiye aleyhine kişi başına milli gelir farkının oluşmasına neden olmaktadır.

Ortalama yaşam beklentisinin yüksek, bebek ve çocuk ölüm oranlarının düşük olması çalışanların ve tüketicilerin güvenliğini ve sayısal olarak istikrarını sağlamasının ötesinde toplumun her kesimin sağlık hizmetlerine ulaşabildiği ve can güvenliğine sahip olduğunu göstermekte, böylece toplumsal barışın yapıtaşı olmaktadır.

4.6. Türkiye ve Komşularının Karşılaştırılması

Birleşmiş Milletler Nüfus Departmanı 1950 yılından itibaren Türkiye ve komşularına ait, bebek ve çocuk ölüm oranları ve ortalama yaşam süresine ait veriler sunmaktadır. Bu verileri inceleyerek Türkiye'nin komşularına oranla sağlık hizmetlerinin arttırılmasında ne derecede başarılı olduğunu ve sağlık hizmetlerindeki artışın ülkelerin ekonomik büyümesi ile bağlantısı olup olmadığını görebiliriz. Nijerya ile ABD'yi karşılaştırmak çok anlamlı olmayabilir. Bu ülkeler çok farklı iklim koşullarında yaşamış ve çok farklı tarihsel süreçlerden geçmişlerdir. İnceleyeceğimiz ülkelerin tamamına yakını çok yakın geçmişte Osmanlı İmparatorluğu'nun parçaları idiler. Bu duruma iki istisna Rusya ve İran'dır.

Birbirlerine yakın ekonomik geçmişleri olan bu ülkelerin kişi başına milli gelirlerindeki farklılaşma bu ülkelerden hangisinin daha iyi bir ekonomik politika uyguladığını anlamamıza yardımcı olacaktır.

"Tablo 4.3" Türkiye ve Komşuları 1945-1960 Bebek ve Çocuk Ölüm Oranları

	Türkiye	Yunanistan	Bulgaristan	Suriye	İran	Irak	Rusya
KBMG 1950	1623	1915	1651	2409?	1720	1364	2841
1950-1960	*(Bir yaş altı) Bebek ölüm Oranları*						
1950-55	218	46	92	141	220	225	101
1955-60	202	41	66	124	198	170	59
Azalma oranı	%7	%11	%28	%12	%10	%24	%42
1950-1960	*(Beş yaş altı) Çocuk ölüm Oranları*						
1950-55	293	58	118	211	298	327	142
1955-60	275	50	84	183	268	245	78
Azalma oranı	%6	%14	%29	%13	%10	%25	%45
KBMG 1960	2247	3146	2912	3023?	2154	2735	3945
K. E. B	%38	%64	%76	%25	%25	%100	%39

Kaynak: Tablo aşağıdaki kaynaklardan yazar tarafından oluşturulmuştur.

1. UNPD (2013a), United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2013). World Population Prospects: The 2012 Revision, DVD Edition. Beş yaş altı Ölüm Oranları 1950-2010.
2. UNPD (2013b), United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2013). World Population Prospects: The 2012 Revision, DVD Edition. Bebek Ölüm Oranları 1950-2010.
3. Maddison (2006), The World Economy, OECD, s. 446-479-564-565, (1990 Uluslararası Dolar)

Kısaltmalar: KBMG: Kişi başı milli gelir; K.E.B. Kümülatif Ekonomik Büyüme

Not; Pamuk, Maddison'un Suriye ile ilgili verilerinin kabul edilemez bir şekilde yüksek olduğunu ifade etmekte. Bu nedenle Pamuk Maddison'un Suriye'ye ait verileri %45 azaltarak kullandığını belirtmekte. Pamuk'a göre Suriye'nin kişi başına milli geliri 1950 yılında 1400 dolardır (2006, 812, 815). Ek kısmına Pamuk'a ait Suriye ve diğer Ortadoğu ülkelerine ait kişi başına milli gelir verilerini sunduğu tablo eklenmiştir.

Tabloya göre 1950 yılında Türkiye'de bebek ölüm oranları binde 218, çocuk ölüm oranları ise binde 293. Bu yüksek ölüm oranları her beş bebekten birinin ve her on çocuktan üçünün hayatını kaybettiğini göstermektedir. Türkiye'de bu yüksek çocuk ölüm oranları sadece Rusya'dan değil, kısa bir zaman dilimi öncesinde Osmanlı'nın parçası olan Bulgaristan, Suriye'den bile oldukça yüksektir. Bebek ve çocuk ölüm oranları en yüksek olan, aynı zamanda bebek ölüm oranlarını düşürmekte oldukça ağır bir ilerleme sağlayan iki ülke olan Türkiye ve İran, bu dönem boyunca en yavaş büyüyen üç ülke arasındadır. Bu dönem içerisinde Ortadoğu ülkeleri arasında çocuk ölüm oranlarını düşürmede en başarılı ülke olan Irak, aynı zamanda bu dönemin en hızlı büyüyen ülkesidir. Böylece Irak'ın kişi

başına milli geliri Türkiye ve İran'ın önüne geçmiştir.

"Tablo 4.4" Türkiye Ve Komşuları 1945-1960 Ortalama Yaşam Süresi

	Türkiye	Yunanistan	Bulgaristan	Suriye	İran	Irak	Rusya
KBMG 1950	1623	1915	1651	2409?	1720	1364	2841
O.Y. B. 1950	41	65	62	48	40	37	58
O.Y. B. 1955	43	67	66	51	43	44	64
O.Y. B. 1960	47	69	70	54	46	50	67
Kazanımlar	6	4	8	6	6	13	9
KBMG 1960	2247	3146	2912	3023?	2154	2735	3945
K.E.B	%38	%64	%76	%25	%25	%100	%39

Kaynak: Tablo aşağıdaki kaynaklardan yazar tarafından oluşturulmuştur.

1. UNPD (2013c), United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2013). World Population Prospects: The 2012 Revision, DVD Edition Doğumda Ortalama Yaşam Beklentisi 1950-2010
2. Maddison A. (2006), The World Economy, OECD, s. 446-479-564-565 (1990 Uluslararası Dolar)

Not: Suriye'ya ait kişi başı milli gelir verileri için bakınız not: Tablo;4.3
Kısaltmalar: K.B.M.G.: Kişi başı milli gelir; K.E.B. Kümülatif Ekonomik Büyüme; O.Y. B Ortalama Yaşam Beklentisi; Kazanımlar: Ortalama yaşam beklentisinde artan yıl.

Bu tabloda Türkiye ve komşuları arasında yaptığımız incelemede ortalama yaşam süresi ile kişi başına milli gelirdeki artışın bir sarmal halinde yükseldiğini bununla birlikte benzer kişi başına milli gelire sahip olan ülkelerden ortalama yaşam süresi yüksek olan ülkelerin daha hızlı bir ekonomik büyüme gösterdiğini görebiliyoruz.

Türkiye ve komşuları arasında 1950 ve 1960 yılları arasında %60'ın üzerinde kümülatif ekonomik büyüme gösteren üç ülkenin ikisi Yunanistan ve Bulgaristan dönem başında en yüksek ortalama yaşam süresine sahip ülkelerdir. Üçüncü ülke Irak ise dönem boyunca ortalama yaşam süresinde en büyük kazanım elde eden ülkedir. Bu tablonun gösterdiği en çarpıcı sonuç ise son on yıllardır sürekli savaşlar ve yoksullukla birlikte anılan Suriye ve Irak'ın 1950 ile 1960'lı yıllarda oldukça iyi bir ekonomik performansa sahip olduğudur. Özellikle Irak; Türkiye ve komşuları arasında 1950 ile 1960 yılları arasında en hızlı büyüyen ülkedir.

Yunanistan'ın ekonomik başarısı ise 1960 yılı öncesinde ölüm oranlarını düşürmedeki başarısı ile güçlü bir şekilde bağlantılıdır. Gallup ve Sachs Yunanistan'ın 1930 ve 1940'larda sıtma hastalığı ile mücadelede büyük bir ilerleme kaydettiğini eğer bu gelişme yaşanmasaydı sıtma hastalığının Avrupa'da en yaygın olduğu ülkenin kıyılarında kimsenin güneşlenmeyi düşünmeyeceğini belirtmektedir (1998; s. 5-6). 1954 yılı öncesi Yunanistan'a gelen turist sayısı 100.000'in altında iken 1966 yılında bu sayı 1.000.000'u ve 1978 yılında 5.000.000'u geçmiştir (Buhalis, 2001; s. 445). Yunanistan'ın en güçlü sektörlerinden olan turizmdeki hızlı büyüme önceki dönemlerde ölüm oranlarındaki düşüş ile güçlü bir şekilde bağlantılıdır.

Bulgaristan ise bu dönemde tümüyle Yunanistan'la zıt ekonomik politikalar uygulamasına rağmen yüksek ve hızla yükselen ortalama yaşam süresi Yunanistan'dan daha yüksek bir ekonomik büyümeyi beraberinde getirmiştir.

Ölüm oranlarındaki düşme ile kişi başına milli gelirdeki artış arasında bulduğumuz bu ilişki sadece birkaç ülke arasında ve kısa bir zaman diliminden ibaret olsaydı buradan çıkartacağımız sonuç çok anlamlı olmayabilirdi. Fakat Türkiye ve komşuları arasında yaptığımız karşılaştırmanın bu konuda yapılan örneklem sayısı daha yüksek araştırmalar ile (**Preston Eğrisi**) örtüşüyor olması bu araştırmadan çıkartacağımız yorumların anlamlılık derecesini arttıran diğer bir unsurdur. Ayrıca güncel verilerde bu tezimizi desteklemektedir.

4.7. Tunceli, Erzincan ve İstanbul'un Nüfus Dinamikleri Açısından Karşılaştırılması

Tunceli ve Erzincan illerinde 1937-1938 yıllarında ölüm oranlarını yükselten iki olay; Dersim isyanı ve 1939 Erzincan depremi yaşanmıştır. 1939 yılı Erzincan depreminde sadece Erzincan merkezinde ve merkez köylerinde 13.323 kişi hayatını kaybetti (Gül ve Başıbüyük 2011; s. 232-233). Bölgede ölüm oranlarının yükselmesi, bölgenin ekonomik döngüsünü tümüyle yıkmıştır. Bölgede işgücü kaybının çok ötesinde sermayede de kayıplar yaşanmıştır.

Dersim isyanı bastırıldıktan sonra devletin Tunceli'ye yönelik ilk tepkisi bölge halkını batı vilayetlerine sürgüne göndermesi olmuştur. 1937-1939 yıllarında 2907 aile; 14.411 kişi Türkiye'nin batı illerine sürgüne gönderilmiştir (Milliyet, 30.04.2012, aktaran Yıldız, 2014; s. 152-153).

Bölge sorunlarının bölgedeki nüfusun azaltılması yoluyla çözüleceği öngörülmüştür. Yazıcı v.d., Erzincan'daki depremlerin (Tunceli'nin ilçesi) Pülümür üzerinde de ağır bir şekilde hissedildiğini ve depremden sonra devletin bölgeye yaklaşımının benzer bir tavır içerdiğini ifade etmektedir. *Depremin etkilerinin hafifletilmesi amacıyla yurtdışına işçi alımında yöre insanına öncelik tanınması, göçü hızlandıran bir diğer faktördür* (2005, 20).

Ancak bölgenin nüfusunun azalması bölgede yaşanan depremlerin yıkıcı etkisini ve şiddet olaylarını azaltmamıştır. Depremlerin yeniden ölümlere neden olması depremlere karşı, şiddet olaylarının yeniden yaşanması hükümetlerin isyanların nedeni olabilecek kültürel ve demokratik beklentilere karşı gerekli önlemi almadığını göstermektedir.

Erzincan 1941, 1966, 1967, 1983 ve 1992 yıllarında tekrar depremler yaşadı (Gül ve Başıbüyük 2011; s. 233). *"Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde 1984 yılında başlayan (...)* (şiddet ortamının) *etkileri, Pülümür ve çevresinde yoğun bir şekilde hissedilmiştir"* (Yazıcı v.d., 2005; s. 20).

Depremler ve şiddet olaylarını tekrar tekrar yaşayan bölge halkının bu duruma tepkisi her seferinde bölge dışına göç olmuştur. *" 19. yüzyılda sanayileşmiş ülkelerde şehirleşme (...) kırsal bölgedeki nüfusun ilk olarak en yakın kasabaya daha sonra da büyük şehirlere göç etmesi ile gerçekleşmiştir"* (McGranahan ve Satterthwaite 2014; s. 17). Ancak Türkiye örneğinde Doğu bölgesinde ve özellikle Erzincan ve Tunceli gibi illerde ölüm oranlarını yükselten olaylar nedeniyle daha farklı bir seyir izlemiştir.

Türkiye'de iç göç 1948 yılından itibaren Marshall yardımı ile birlikte traktörlerin sayısının artması ile başladı. 1963 yılından itibaren ülkede traktör üretiminin başlaması ile hızlandı (Yalçın, 2004; s. 110-111). 1990 yılından itibaren Türkiye'nin doğusunda kırsal yerleşimde can güvenliği sağlanamaması sonucu bu bölgeden büyük bir göçü tetikledi. Bu göçler ise İstanbul, Ankara, İzmir ve Adana

gibi Türkiye'nin batısındaki büyük metropollere yöneldi (Yalçın, 2004; s. 115, 117).

Tunceli ve Erzincan ilinin sahip oldukları ortak bir özellik bulunmaktadır. Her iki il de Türkiye'de nüfus yoğunluğu en az olan iki ildir. 2014 yılı itibariyle Tunceli'de km^2 nüfus yoğunluğu 12 kişi ve Erzincan'da ise 19 kişi. Türkiye'nin ortalama nüfus yoğunluğu ise 101 kişidir (TUİK, 2014b). Bölgede yaşanan yüksek ölüm oranlarının tetiklediği bölge dışına göç bölgenin nüfusunun hızla azalmasına neden olmuş bunun sonucu bölge Türkiye'nin nüfus yoğunluğu en az olan bölgesi konumuna gerilemiştir.

Bir sonraki tabloda İstanbul ve Türkiye'deki nüfus artışı ile karşılaştırdığımızda bölgedeki nüfusun azalması daha açık bir şekilde görülmektedir.

"Tablo 4.5 " Türkiye, Tunceli ve Erzincan'da Nüfus 1970-2014

	Tunceli	Erzincan	Türkiye	İstanbul[31]
1970	159.672	277,647	35.666.549	2.995.191
2010	76.600	213.538	73 722 988	13.256.000
2014	86.527	223.633	77.695.904	14.377.018

Kaynak: Tablo aşağıdaki kaynaklardan yazar tarafından oluşturulmuştur.

1. TUİK (2014a), İl yaş grubu ve cinsiyete göre nüfus 2007-2014, Adrese dayalı nüfus kayıt sistemi (ADNKS) 2007-2014.
2. TUİK, 2012, İstatistik Göstergeler 1923-2011, Türkiye İstatistik Kurumu, Yayın No: 3890, Bilgi Dağıtım Grubu, Çankaya-Ankara / Türkiye.
3. DİE, 1973 Türkiye İstatistik Yıllığı 1971, Devlet İstatistik Enstitüsü. S. 31.

Tabloda Türkiye nüfusunun iki kat İstanbul nüfusunun dört kat arttığı bir dönemde Tunceli nüfusunun yarıya yakın Erzincan nüfusunun ise önemli bir miktarda azaldığı görülmektedir.

Bir köye girdiğinizde ilk dikkatinizi çekenler cami ve okul gibi kamu binaları ve köy kahvesi ve bakkal gibi küçük esnaflardır. Köyde artan nüfus kamu binalarının

[31] Malmerg itici ve çekici faktörlere, bölgeler arası gelir farklılıklara rağmen insanların büyük çoğunluğunun niçin göç etmediği sormaktadır (1997; s. 22), Malmerg'in belirttiği gibi insanların göç etmeye çok istekli olmamalarına rağmen bu dönemde İstanbul devasa bir göç almıştır. Bunda iç göçün daha kolay olması etkili olmuştur. Buna ek olarak İstanbul'un Türkiye nüfusunun %18'ini kendine çekebilmesi İstanbul'un devasa bir ekonomik çekim kuvveti olduğunu göstermektedir.

işletilebilmesine ve küçük esnafın var olabilmesine olanak tanıyarak köydeki insanların yaşamını kolaylaştırmaktadır. Köylerde hızlı nüfus azalması ise köylülerin hayatını kolaylaştıran bu işletmelerin ve kurumların kapanmasına yol açacak, bunun sonucu nüfusun azalması köydeki kalanların yaşamını kolaylaştırmayacak aksine zorlaştıracaktır. Nihayetinde başlayan göç yolculuğu hızlanarak devam etmiş ve *"birçok köyün tümüyle boşalması ile sonuçlanmıştır"* (Yazıcı v.d., 2005; s. 13).

Şu akla gelebilir ki eğer Tunceli ve Erzincan bölge dışına büyük miktarda göç vermişse, işçilerin bölgeye geri gönderecekleri işçi havaleleri ile bölge ekonomisinde bir canlanma oluşturabilir. Ancak, Akkuzu (2009), Görele üzerinde yaptığı araştırmada göçmen işçilerin doğup büyüdükleri anavatanlarını unutmadıklarını, destek olmak istediklerini fakat bölgeye yollanan işçi dövizlerin arzu edilen ekonomik etkiyi göstermediğini belirtmektedir. Bölgedeki nüfusun azalması bölgenin ekonomik problemlerini çözmemiştir. Buna ek olarak Akkuzu'nun belirttiği gibi işçi havaleleri bölge dışına göçü arttırma işlevi görmüştür.

> *Görele Almanya arasındaki en önemli akış göçmen gelirleri/transferleridir. Büyük ölçüde geride kalanların geçimlik ihtiyaçlarına cevap veren bu kaynaklar bir bağımlılık ilişkisi yaratmıştır. Göç süreklilik kazanmış, geriye döndürülemez bir niteliğe bürünmüştür. Yoksulluk göçün en bariz kaynağı iken göç yoksulluk yaratan bir süreç olmuştur. Her ne kadar göçmen hanesini nispi yoksulluktan kurtardığı görülse de tam anlamıyla özgürleştirici bir süreç olmadığı açıktır. (...) Dış göç imkânı bulamayan hane üyeleri iç göçe zorlanmaktadır. Böylece dış göç-iç göç eklemlenmesi yaşanmakta ve köy tamamen terk edilmek suretiyle çoklu bir yaşam oluşturulmaktadır (s.153).*

İşçilerin bölgeye yolladıkları kaynaklar bölge ekonomisinin daralmasını önleyememiştir. Hatta bölge dışına göçü hızlandırarak bu bölgelerdeki ekonomik daralmayı hızlandırmıştır. Son olarak ise hükümetler bölgenin ekonomik olarak daralmasını durdurmak istemişlerdir. Bölgesel gelir dağılımı adaletinin sağlanmasına yönelik en temel yaklaşım ekonomik seviyesi yüksek olan bölgelerden toplanan vergilerin ekonomik olarak zayıf bölgelere aktarılmasıdır.

"Tablo 4,6 " İstanbul, Tunceli ve Erzincan'da 2014 Yılı Şubat Ayı İller Bazında Merkezi Yönetim Bütçe Gelir ve Giderlerinin Karşılaştırması

S. N	Bin TL	2014 Yılı Şubat Ayı[32]		
		Tahsilat	Giderler	(%)
1-	İstanbul	30.203.407	3.248.00	%929
2-	Erzincan	43.300	133.842	%32
3-	Tunceli	13.623	134.826	%10

Kaynak: Tablo aşağıdaki kaynaklardan yazar tarafından oluşturulmuştur.
Merkezi Yönetim Mali İstatistikleri Bülteni (2014), T.C. Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü, Şubat – 2014, s. T54.

Tabloya göre devlet İstanbul'a yaptığı harcamaların dokuz katından fazla vergi toplar iken Erzincan'da ise yaptığı harcamaların ancak üçte biri, Tunceli'de ise onda biri kadar vergi toplamıştır. Erzincan ve Tunceli gibi illerden İstanbul'a yapılan göç işgücü olarak İstanbul'a büyük bir kaynak aktarımı yapılmasını sağlamıştır. Devlet İstanbul'dan topladığı vergileri Tunceli ve Erzincan gibi çok göç veren illere yatırımlar yaparak gelir dağılımında bölgeler arasına eşitsizliği gidermeye çalışmaktadır.

Bu yatırımların Erzincan ekonomisine etkisini ifade eden Yavuz ve Aslan, 2008 krizinin Erzincan'da etkisinin sert olmadığını bunun nedeninin ise bölgede üretimin fazla olmaması olduğunu belirtmektedir. Bölgede yeni bir üniversitenin açılmasının şehrin ekonomisini canlandırdığını ve artan öğrenci sayısı ve buna paralel her bir öğrencinin yaptığı ortalama belirli miktardaki aylık masrafın iç piyasa tüketimini artırdığını ifade etmektedir (2012; s. 179, 191-192)

Tunceli'ye göz attığımızda da benzer bir durumu gözlemlemekteyiz. Tunceli Üniversitesi Stratejik Planı'nda, Tunceli'nin yedi ilçesinde de üniversiteye bağlı birimler oluşturulduğunu ve buralarda da öğretim hizmeti verilmekte olduğunu ve

[32] Farklı aylardaki iller bazında gelir giderler de oransal olarak benzer bir tablo ortaya sunmaktadır.
[33] İstanbul'a çok az kamu yatırımı yapılmasına rağmen devasa bir vergi toplanmaktadır. Bu dönemde toplanan toplam vergi miktarı 72.332.225'dir (Merkezi Yönetim Mali İstatistikleri Bülteni, 2014; s. T54). İstanbul'dan toplanan verginin Türkiye'den toplanan vergiye oranı %41'dir. Bu İstanbul'da ki nüfus yoğunlaşmasının Türkiye ekonomisi içinde oynadığı kritik role dikkat çekmektedir. Bunda İstanbul'un coğrafi konumu oldukça etkilidir. Bir önceki bölümde İstanbul'un ulaşım yollarının merkezinde olduğuna değinilerek bu coğrafi konumun önemine dikkat çekilmiştir.

üniversitenin zayıf yönlerinden bahsedilirken üniversite birimlerinin dağınık durumda olmasına ve tehditler sıralanırken ise bölgede 30 yıldır devam eden şiddet ortamına değinilmektedir (2012; s. 10, 49-50).

Sadece il merkezlerine değil ilçelere kadar dağılmış olan fakülteler ve yüksekokullar eğitim yatırımlarının etkinliğini azaltmaktadır. Bölgeye yapılan yatırımlar bölge ekonomisinin canlandırmıştır. Fakat bu bölge içinde işbölümünü arttırarak değil, kamu otoritesinin sürekli bir şekilde bölgeye kaynak aktarması ile bir bağımlılık ilişkisi çerçevesinde bu amaca ulaşılmaktadır. Bu yatırımlar bölgede, öğrenci, asker ve memurların tüketim harcamaları ile bir tüketim ekonomisi oluşturmaktadır.

Tunceli'de nüfusun cinsiyet ayrımına baktığımızda bunu görebiliyoruz. 2014 yılında Tunceli erkek nüfusu, 47.973 ve kadın nüfusu 38.554 (TUİK 2014a). Tunceli tipik bir kırsal bölgeden ziyade askerlerin yoğunlaştığı sivil halkın neredeyse tümüyle terk ettiği bir uç şehrine dönüşmüştür.

Malthus, hızlı nüfus artışının kitlelerini sefaletinin en büyük nedeni olduğunu belirtmektedir (1798, s. 4-5). Türkiye'nin Doğu Bölgesi üzerinde yaptığımız analiz bize tümüyle tersi bir problemin varlığını göstermektedir. Bununla birlikte bu bölgede yaşananları açıklamakta Neoklasik iktisat da yetersiz kalmaktadır. Eğer köylerin nüfusu yarı yarıya azalmış olsaydı, teknoloji kullanımını arttırarak üretim kapasitesini tümüyle kullanmak mümkün olabilirdi. Ancak doğudaki birçok köy tümüyle boşalmıştır. Ayrıca nüfus yoğunluğunun az olması taşıma maliyetlerini yükseltmektedir. Bu nedenle teknoloji kullanımını arttırmak da çözüm olmayacaktır. Bölgeye sermaye aktarmak ise bölge insanının mutlak bir yoksulluğa düşmesini önlemek ile birlikte bunu üretimi artışı ile değil bir bağımlılık ilişkisi çerçevesinde gerçekleştirmektedir.

Göç alan bölgelerde nüfusun artması işbölümünü arttırmakta böylece göç alan bölgeler zenginleşmektedir. Bu zenginliği ise göç veren bölgeye işçi havaleleri ve kamu yatırımları ile yeniden aktarma çabaları işbölümünü arttırmamakta aksine bölge dışına göçü hızlandırmakta ve bağımlılık ilişkisi oluşturmaktadır. Bunun sonucunda bölgeler arasındaki gelir farklılıkları artmaya devam etmektedir.

Kırsal bölgede ekonomik daralmanın temelinde sermayenin ya da

teknolojinin yetersizliği değil, ölüm oranlarının yüksekliği vardır. Ekonomik problemlerin çözümünü de ölüm oranlarının düşmesi sağlayacaktır. Bölgenin sorunlarını çözebilecek olan yegâne politika bölgedeki şiddet ortamını sonlandırmaya amaçlayan politikalardır.

4. 8. Değerlendirme

Türkiye Cumhuriyet'i kurulduğu dönemde büyük güvenlik riskleri ile karşılaştı. Osmanlı'nın uyguladığı denge politikasını uygulamayı sürdürerek bu risklerle mücadele etti. Savaşlar nedeniyle verilen insan kayıpları Osmanlı'nın en büyük problemlerinden birisiydi. Türkiye'nin 1913 ile 1923 yılları arasında verdiği insan kaybını giderebilmesi 1939 yılını bulmuştu. Türkiye İkinci Dünya Savaşı'nda ise bir çatışma içine girmeyerek bu dönemi kayıpsız atlatmayı başardı. Ölüm oranlarının düşmesinin katkısıyla ülkedeki işgücü kıtlığı sona erdi. 1952 yılında Türkiye NATO'ya üye olarak ülkenin toprak bütünlüğünü güvence altına aldı. Böylece Osmanlı'dan bu yana süregelen toprak bütünlüğüne yönelik tehditler sona erdi (TUİK, 2012; s. 5) ; (Kazgan, 2002; s. 79) ; (Armaoğlu, 1987; s. 43-44) ; (Koç v.d., 2008; s. 13).

1940'lı yılların en büyük ölüm nedenlerinden olan verem hastalığı ile mücadeleye 1950 yılından itibaren hız verildi ve ölüm oranlarındaki azalma ile Türkiye'nin nüfus artış hızı tarihi zirvesine ulaştı. Türkiye'nin nüfusu 1960 yılında 28 milyonu aştı. Bu nüfus 1901 yılında sınırları Adriyatik denizinden Hint Okyanusuna kadar uzanan bir bölgede 26 milyon nüfusa sahip Osmanlı'dan daha yüksekti. Türkiye hızlı nüfus artışı ile birlikte, 712 dolar olan 1923 yılındaki kişi başına milli geliri 1960 yılında 2247 dolara yükseltti. Bunlara ek olarak İkinci Dünya Savaşı sonrasında ölüm oranlarının azalması ve traktör kullanımının yaygınlaşması ile şehirleşme süreci hızlandı (Zürcher, 2010; s. 64) ; (Maddison, 2006; s. 535, 545, 565) ; (Yalçın, 2004; s. 110-111) ; (Özkara, 2015; age).

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun uyguladığı bazı politikaları; denge politikası, göçmenlerin Anadolu'ya iskânının desteklenmesi,

nüfus artışının desteklenmesi, demiryolu yatırımları ve kömür madenciliği gibi birçok alanda sürdürmüştür. 1923-1960 arasındaki dönemi bir önceki dönemden farklılaştıran temel unsur Türkiye'nin denge politikasını uygular iken gösterdiği özen sayesinde İkinci Dünya Savaşı'nı kayıpsız atlatmayı başarmış olmasıdır.

Türkiye İkinci Dünya Savaşı'nda tarafsız kalmakta gösterdiği başarıyı bebek ve çocuk ölüm oranlarını düşürmekte ve ortalama yaşam süresini arttırmakta gösterememiş ve bu da Türkiye'nin bu dönemde ekonomik büyüme hızının daha da yüksek olmasını sınırlayan faktör olmuştur. Örneğin bu dönemde Tunceli ve Erzincan'da yükselen ölüm oranları sonrasında bölge dışına göçü destekleyen bir politika, sonraki on yıllarda bölge nüfusunun ve ekonomisinin küçülmesine neden olmuştur.

Bir ülkenin kalkınması birkaç büyülü dokunuşla çözülemeyecektir. Bu zaman alan bir süreçtir. Diğer yandan ekonomik büyüme için sadece tek tip bir reçete yoktur. Ekonomik büyümenin temel taşı bir ülkenin vatandaşlarının can güvenliğini sağlamasıdır. Bu temel amaç sağlandığı ölçüde ülke ekonomisi zenginleşecektir.

SONUÇ

Sanayileşme ile zenginleşme birçok ülkede birlikte görülmekle birlikte bu iki olgu birbiri ile eş anlamlı değildir. Smith'e göre bir ulusun zenginleşmesi iş bölümü ile üç aşamada gerçekleşmedir, birincisi yolların inşası ile kırsal bölgedeki ürünlerin şehirlere ulaştırılması, ikincisi şehirdeki işbölümü ile sanayileşme ve üçüncüsü ise uluslararası ticarettir (Smith, 1776; s. 147). Böylece bir ulus kendi içinde işbölümünü arttırdığı ve uluslararası işbölümüne katkıda bulunduğu ölçüde zenginleşecektir. Sanayileşme işbölümünün aşamalarından birisidir. Sanayileşmenin en önemli parçası sermaye ya da teknoloji değil işgücüdür. Bölgeler arasında sermaye ve teknolojinin transferi göreceli olarak kolay iken transferi en zor olan şey işgücüdür. Nüfus yoğunluğunun en az olduğu yerlerden olan kırsal bölgede bile üretimin devam edebilmesi için belirli bir nüfus gereklidir.

Bir köydeki cami ve okul gibi kamu binaları ve köy kahvesi ve bakkal gibi küçük esnaflar bile köylülerin yaşamın kolaylaştırmada büyük bir rol oynamaktadır. Bir bölgede yaşanan felaketler, savaşlar bölge dışına göçü tetiklemektedir. Köylerde hızlı nüfus azalması ise köylülerin hayatını kolaylaştıran bu işletmelerin kapanmasını yol açacaktır. Nüfusun azalması köydeki kalanların yaşamını kolaylaştırmayacak aksine zorlaştıracaktır. Bunun sonucunda *"Göç süreklilik kazanmakta ve geri döndürülemez bir yapıya kavuşmaktadır"* (Akkuzu, 2009; s. 153). Bu durum kırsal bölge ekonomisinin daralması ile sonlanmaktadır. Bölgeye aktarılan işçi dövizleri ve kamunun kaynak aktarması ise bölge halkının mutlak bir fakirliğe düşmesini önlemek ile birlikte bu işbölümünü arttırarak değil, bir bağımlılık ilişkisi çerçevesinde gerçekleşmektedir.

Sanayileşme ile gelen zenginliğin büyük oranda maddi üretimdeki artış olarak görmekteyiz. Sanayi devrimi üretimde ciddi bir artış meydana getirmiştir. Fakat bundan çok daha önemlisi ortalama yaşam süresini arttırmıştır. Ortalama yaşam süresindeki artış sanayi devriminin zenginliği geniş kitlelere yaymasının en önemli aracı olmuştur. Tarımsal devrim de üretimi arttırmıştır. Ancak tarımsal devrim ile hayvanların evcilleştirilmesi ve insanlar arasındaki etkileşimin artması salgın hastalıkların yayılmasını hızlandırmıştır. Bu nedenle tarımsal devrim sonucu

ortalama yaşam süresinde bir artış yaşanmamıştır. Sanayi devrimi sonrası salgın hastalıkların kontrol altına alınması ile ortalama yaşam süresi 30 yıldan 70 yıla yükselmiştir (Husain, 2011; s. 3); (UNPD, 2013c); (Riley, 2008; s. 21); (Stearns v.d. 2008; s. 16). Ortalama yaşam süresinin uzaması toplumun orta gelire sahip bir bireyin bile seçeneklerini devasa bir şekilde arttırmıştır. Sanayi devrimi ile ortalama yaşam süresindeki sürekli artışlar, birkaç istisna durum ile tüm dünyaya yayılmıştır. En önemli istisna salgın hastalıkların kontrol altına alınamadığı Sahra Altı Afrika'sıdır (Eberstadt, 2004; s. 673); (UNPD, 2013c).

Osmanlı batıdaki teknolojik gelişmeleri, demiryolu ve kömür madenciliğinde oldukça yakından takip ediyordu. Osmanlı'da sermayenin yetersiz olması bir gerçek olmak ile birlikte madencilik ve tarımsal sektörde üretim artışını sınırlayan faktör işgücünde yaşanan noksanlıklardı. Aynı şekilde demiryolu teknolojisinin yaygınlaşmasını sınırlayan faktör nüfus yoğunluğunun az olmasıdır.

Osmanlı'da birbirini takip eden savaşların yükselttiği ölüm oranları bir nüfus artışına imkân tanımıyordu (Pamuk, 1984; s. 85); (Zürcher, 2010; s. 64). Nihayetinde yüksek ölüm oranlarının ördüğü felaketler perdesi Anadolu tarihinde bir dönemin sonunu getirdi.

Türkiye tarihinde ölüm oranlarındaki en büyük yükselme 1913-1923 yılları arasında oldu. Bu dönemde Türkiye nüfusu 17 milyondan 13 milyona düştü ve kişi başına milli gelir % 40 azaldı (Cem, 1995 ve Eldem, 1970, aktaran Pamuk, 2007; s. 275); (Özel ve Pamuk 1998, aktaran Pamuk, 2007; s. 276).

1923 yılından itibaren Türkiye'de sürekli bir şekilde ortalama yaşam süresi ve kişi başına milli gelir bir sarmal şeklinde yükseldi. Ortalama yaşam süresindeki artış ile kişi başına milli gelir artışı arasındaki ilişkiyi, Türkiye ile komşularını ve Türkiye içindeki bölgeleri karşılaştırdığımızda da görebilmekteyiz.

Eğer küresel gelir adaletsizliğini veya ülke içinde bölgeler arasındaki gelir adaletsizliğini önlemek istiyorsak, bu hedefe ulaşmamızdaki en büyük engel ölüm oranlarının yüksekliğidir. Ölüm oranlarını düşürebildiğimiz ölçüde bölgeler arasında ve küresel ölçekte gelir adaleti sağlanabilir, sanayi devriminin kazandırdığı üretim artışlarını insanlığın tümüyle paylaşılabilir ve çevre kirliliği gibi sanayileşmenin yan etkileri ile etkin bir şekilde mücadele edilebilir.

"Tablo EK.1" 1950-2015 Türkiye ve Komşuları, Almanya ve Polonya Ortalama Yaşam Beklentisi

	Türkiye	Yunanistan	Bulgaristan	Suriye	Irak	İran	Rusya	Polonya	Almanya
1950-1955	41,01	65,75	62,06	48,66	37,94	40,59	58,52	61,44	67,53
1955-1960	43,67	67,16	66,35	51,45	44,92	43,50	64,80	65,89	68,91
1960-1965	47,22	69,24	70,12	54,15	50,88	46,38	67,88	68,27	69,98
1965-1970	50,78	70,10	70,96	57,30	56,35	49,18	68,47	69,80	70,67
1970-1975	53,76	71,82	71,13	61,05	59,51	52,67	**68,32**	70,57	71,15
1975-1980	57,05	72,84	**71,13**	64,33	61,72	56,71	**67,58**	70,65	72,31
1980-1985	60,22	74,52	71,27	67,11	**58,99**	**52,10**	**67,48**	70,98	73,65
1985-1990	63,05	75,66	71,36	69,29	65,57	59,62	69,15	**70,96**	75,00
1990-1995	65,50	77,42	**71,13**	71,11	70,26	66,39	**66,60**	71,13	75,88
1995-2000	68,50	78,00	**70,88**	72,62	70,85	68,52	**65,72**	72,76	77,21
2000-2005	71,37	79,08	72,06	73,93	**70,44**	70,61	**64,97**	74,54	78,57
2005-2010	73,38	79,78	72,95	75,03	**68,50**	72,26	67,17	75,47	79,76
2015.CIA. Estimates	74.57	80.43	74.39	**74.69**	74.85	**71.15**	70.47	77.4	80.57

Kaynak: Tablo aşağıdaki kaynaklardan yazar tarafından oluşturulmuştur.

1- CIA The World Factbook (2015a), Ortalama yaşam Beklentisi, Erişim Tarihi: 20.08.2015; https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2102.html#xx

2- UNPD (2013c), United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2013). World Population Prospects: The 2012 Revision, DVD Edition Doğumda Ortalama Yaşam Beklentisi 1950-2010

"Tablo EK.2" 1950-2014 Türkiye Ve Komşuları, Almanya Ve Polonya Bebek Ölüm Oranları

	Türkiye	Yunanistan	Bulgaristan	Suriye	Irak	İran	Rusya	Polonya	Almanya
1950-1955	218	46	92	141	225	220	101	79	46
1955-1960	202	41	66	124	170	198	59	59	39
1960-1965	179	38	37	108	129	175	40	50	30
1965-1970	160	34	31	90	91	154	31	36	23
1970-1975	145	25	26	71	73	124	26	28	21
1975-1980	120	21	22	55	57	95	29	23	16
1980-1985	95	15	18	43	43	71	26	20	11
1985-1990	73	12	14	33	37	55	24	17	8
1990-1995	56	8	15	26	**37**	43	22	16	6
1995-2000	37	7	**15**	21	36	34	21	10	5
2000-2005	25	5	13	18	34	26	16	7	4
2005-2010	16	4	10	15	33	21	11	6	4
2014 CIA Tahminleri	**21.43**	**4.78**	**15.08**	**15.79**	**37.53**	**39**	7.08	**6.19**	3.46

Kaynak: Tablo aşağıdaki kaynaklardan yazar tarafından oluşturulmuştur

1. CIA The World Fact Book (2015b), Bebek ölüm oranları, Erişim Tarihi: 20.08.2015. https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/rankorder/2091rank.html

2. UNPD (2013b), United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2013). World Population Prospects: The 2012 Revision, DVD Edition. Bebek Ölüm Oranları 1950-2010.

Not: Bebek ölüm oranlarında 2014 yılında Türkiye'de bir artış gözükmekte. Bu artışın nedenlerinden birisi Suriyeli göçmenlerin sağlık hizmetlerine ulaşamaması ve bunun sonucu yayılan salgın hastalıklardır (Zencir ve Davas 2014; s. 78).

"Devlet kurumlarının ulaşmadığı sığınmacı nüfusu her geçen gün artmaktadır. Parklarda ve kentin varoşlarında, harabe ve yıkılmış binalarda her türlü olanaktan yoksun çok sayıda sığınmacı yaşamaktadır. (...) Geçen yıl yaşadığımız kızamık, sıtma, şark çıbanı salgınlarının daha da artarak karşımıza çıkması kimseyi şaşırtmamalıdır. Tifo, dizanteri, polio gibi hastalıklarında ortaya çıkma potansiyeli mevcuttur. Sığınmacılara yönelik koşullarının düzeltilmediği takdirde bebek, çocuk, anne ölümleri ve kronik hastalıkların komplikasyonları kaçınılmaz olacaktır. Bir an önce tüm sığınmacıları gözeten, bütüncül bir sağlık hizmetini yerinde sunma anlayışına geçilmelidir" (Basın Açıklaması - 15.09.2013, Zencir ve Davas 2014; s. 78)

"Tablo EK.3 " 1950-2000 Türkiye ve Komşuları, Almanya ve Polonya Kişi Başına Milli Gelirleri Maddison. (1990 Uluslararası Dolar)

	Türkiye	Yunanistan	Bulgaristan	Suriye?	Irak	İran	Rusya	Polonya	Almanya
1950	1623	1915	1651	2409	1364	1720	2841	2447	3881
1955	2093	2514	2148	3039	2298	1503	3313	2794	5797
1960	2247	3146	2912	3023	2735	2154	3945	3215	7705
1965	2504	4509	3850	3512	3288	2748	4634	3787	9199
1970	3078	6211	4773	3540	3473	4177	5575	4428	10839
1975	3895	7722	5831	5570	4315	5862	6135	5808	12041
1980	4015	8971	6044	6508	6377	3961	6426	5740	14114
1985	4514	9304	6226	6290	3932	4287	6701	5660	15140
1990	5545	9988	5597	5701	2458	3472	6878	5113	15929
1995	5846	10290	5272	7177	945	4085	3976	5623	17125
2000	6597	12044	5365	7481	1221	4742	4351	7215	18596

Kaynak: Tablo aşağıdaki kaynaklardan yazar tarafından oluşturulmuştur.

Maddison (2006), The World Economy, OECD. S. 440, 442, 446-447, 479, 564-565.

Not. Birleşmiş Milletler Nüfus Departmanı verilerine göre de Suriye'nin 1950 ve 1960 yılında ortalama yaşam süresi Türkiye'den yüksek ve bebek ve çocuk ölüm oranları Türkiye'ye kıyas ile düşüktür (UNPD, 2013b); (UNPD, 2013c). Bunu Suriye'nin sağlık harcamalarına Türkiye'ye kıyas ile daha büyük kaynak ayırabildiğini şeklinde yorumlayabiliriz. Bu durum Suriye'nin Kişi Başına Milli Geliri'nin Türkiye'den yüksek olduğu belirten Maddison'un verilerini desteklemekte. Ancak Maddison Suriye'nin verileri sadece 1950 ve 1960 yıllarında değil 2000 yılına kadar yüksektir. Pamuk Maddison'un Suriye ile ilgili verilerinin kabul edilemez bir yüksek olduğunu ifade etmekte. Bu nedenle Pamuk Maddison'un Suriye'ye ait verileri %45 azaltarak kullandığını belirtmekte. Pamuk'a göre Suriye'nin kişi başına milli geliri 1950 yılında 1400 dolardır (Pamuk, 2006; s. 812, 815).

"Tablo EK.4" Türkiye Nüfusu, Nüfus artış hızı

1.1 Nüfus, yıllık nüfus artış hızı, il, ilçe, belde belediyesi, köy sayısı ve nüfus yoğunluğu
Population, annual growth rate of population, number of provinces, districts, towns, villages and population density

Sayım yılı Census year	Nüfus Population	Yıllık nüfus artış hızı Annual growth rate of population (‰)	İl sayısı Number of provinces	İlçe sayısı Number of districts (1)	Belde belediyesi ve köy sayısı Number of towns and villages	Nüfus yoğunluğu Population density (2)
1927	13 648 270	-	63	328	40 600	18
1935	16 158 018	21,10	57	356	34 876	21
1940	17 820 950	(3)17,03	63	370	34 024	23
1945	18 790 174	10,59	63	396	34 063	24
1950	20 947 188	21,73	63	422	34 252	27
1955	24 064 763	27,75	66	493	34 787	31
1960	27 754 820	28,53	67	570	35 441	36
1965	31 391 421	24,62	67	571	35 638	41
1970	35 605 176	25,19	67	572	35 995	46
1975	40 347 719	25,00	67	572	36 115	52
1980	44 736 957	20,65	67	572	36 155	58
1985	50 664 458	24,88	67	580	36 031	65
1990	56 473 035	21,71	73	829	36 233	73
2000	67 803 927	18,28	81	850	37 366	88

(1) İlçe sayısına, il merkezleri (merkez ilçeler) dahil değildir.
(2) Bölüm açıklamalarına bakınız.
(3) Hatay ilinin nüfusu toplama dahil edilerek hesaplanmıştır.

(1) Province centers are not included in the number of districts.
(2) Look at the explanation of section.
(3) It was calculated by including the population of Hatay province to total population.

"Tablo EK.4" Tablonun devamı

1.2 Nüfus, yıllık nüfus artış hızı, il, ilçe, belde belediyesi, köy sayısı ve nüfus yoğunluğu (ADNKS)
Population, annual growth rate of population, number of provinces, districts, towns, villages and population density (ABPRS)

Yıl - Year	Nüfus Population	Yıllık nüfus artış hızı Annual growth rate of population (‰)	İl sayısı Number of provinces	İlçe sayısı Number of districts (2)	Belde/ilk kademe belediye sayısı ve köy sayısı Number of towns and submunicipalities	Köy sayısı Number of villages(3)	Nüfus yoğunluğu Population density (4)
2007(1)	70 586 256	-	81	850	2 294	34 438	92
2008(1)	71 517 100	13,10	81	892	1 981	34 349	93
2009(1)	72 561 312	14,50	81	892	1 978	34 367	94
2010(1)	73 722 988	15,90	81	892	1 977	34 402	96
2011(1)	74 724 269	13,49	81	892	1 977	34 425	97

Kaynak: Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) sonuçları
(1) İl, ilçe, belediye ve köylere göre sayı ve nüfuslar belirlenirken; Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü tarafından, ilgili mevzuat ve idari kayıtlar uyarınca Ulusal Adres Veri Tabanı (UAVT)'nda yerleşim yerlerine yönelik olarak yapılan idari bağlılık ve tüzel kişilik değişiklikleri dikkate alınmıştır.
(2) İlçe sayısına, il merkezleri (merkez ilçeler) dahil değildir.
(3) ADNKS' ye göre ikamet eden kişi kaydı olmayan köyler köy sayısına dahil edilmiştir.
(4) Bölüm açıklamalarına bakınız.

Source: Results of Address Based Population Registration System (ABPRS)
(1) Number and population of provinces, districts, municipalities and villages are determined by taking into account administrative attachment and legal entity changes recorded by the General Directorate of Population and Citizenship Affairs (GDPCA) in the National Address Database (NAD) in accordance with the related regulation and administrative registers.
(2) Province centers are not included in the number of districts.
(3) Number of villages, in which there is no residing population according to ABPRS, are included.
(4) Look at the explanation of section.

Kaynak: TUİK (2012), İstatistik Göstergeler 1923-2011, Türkiye İstatistik Kurumu, Yayın No: 3890, Bilgi Dağıtım Grubu, Çankaya-Ankara / Türkiye. S.5.

"Tablo EK.5" 1820 Yılından Bu Yana Ortadoğu'da Ekonomik Büyüme. Pamuk.

1820 Yılından Bu Yana Ortadoğu'da Ekonomik Büyüme											
	Kişi Başı Milli Gelir GSYİH (1990 (SGP Dolar)						Kişi başına GSYİH Yıllık Değişim (Oran)				
	1820	1879	1913	1950	1973	2000	1820-1870	1870-1913	1913-1950	1950-1973	1973-2000
Türkiye	680	880	1,200	1600	3477	6,597	0.5	0.7	0.8	3.4	2.4
Suriye	680	880	1,300	1400	2345	4,364	0.5	0.9	0.2	2.2	2.3
Lübnan	680	950	1,450	2429	3155	3,409	0.7	1.0	1.4	1.1	0.3
Ürdün	550	700	1,000	1663	2389	4,059	0.5	0.8	1.4	1.6	2.0
Filistin-İsrail	650	850	1,200	1992	7704	12,292	0.5	0.8	1.4	6.1	1.7
İsrail				2,817	9,645	16,159				5.5	1.9
Batı Şeria ve Gazze Şeridi				949	2,184	5,124				3.7	3.2
Mısır	600	750	1,050	1,050	1,294	2,920	0.4	0.8	0.0	0.9	3.1
Suudi Arabistan	500	520	600	2,231	11,040	8,002	0.1	0.3	3.6	7.2	-1.2
Körfez	600	700	900	17,730	24,533	11,974	0.3	0.6	8.4	1.4	-2.6
Irak	550	600	800	1,364	3,753	1,221	0.2	0.7	1.5	4.5	-4.1
İran	550	600	800	1,720	5,445	4,742	0.2	0.7	2.1	5.1	-0.5
Ortadoğu	611	744	1,023	1,592	4,057	5,023	0.4	0.7	1.2	4.2	0.8
ABD	1,257	2,445	5,301	9,561	16,689	28,129	1.3	1.8	1.6	2.5	2.0
Batı Avrupa	1,245	2,086	3,688	5,013	12,159	19,806	1.0	1.3	0.8	3.9	1.8
ABD ve Batı Avrupa	1,246	2,159	4,172	6,711	14,029	23,680	1.1	1.5	1.3	3.3	2.0

"Tablo EK.5" Tablonun devamı

Tablonun devamı												
	Kişi Başı Milli Gelir GSYİH ABD ve Batı Avrupa'nın Yüzdesi Olarak						Nüfus (Milyon)					
	1820	1870	1913	1950	1973	2000	1820	1870	1913	1950	1973	2000
Türkiye	54.6	40.8	28.8	23.8	24.8	27.9	9.4	11.5	16.6	21.1	38.5	65.7
Suriye	54.6	40.8	31.2	20.9	16.7	18.4	1.3	1.5	2.0	3.5	6.9	16.3
Lübnan	54.6	44.0	34.8	36.2	22.5	14.4	0.3	0.4	0.7	1.4	3.0	3.6
Ürdün	44.1	32.4	24.0	24.8	17.0	17.1	0.2	0.3	0.4	0. 6	1.7	4.5
Filistin-İsrail	52.2	39.4	28.8	29.7	54.9	51.9	0.3	0.4	0.7	2.3	4.3	9.0
İsrail				42.0	68.8	68.2				1.3	3.2	5. 8
Batı Şeria ve Gazze Şeridi				14.1	1 5.6	21.6				1.0	1.1	3.2
Mısır	48.2	34.7	25.2	15.6	9.2	12.3	4.5	6.4	12.1	21.2	35.5	70.5
Suudi Arabistan	40.1	24.1	14.4	33.2	78.7	33.8	2.1	2.4	2.8	3.9	6.7	22.0
Körfez	48.2	32.4	21.6	264.2	174.9	50.9	0.2	0.2	0.3	0.4	1.7	5.7
Irak	44.1	27.8	19.2	20.3	26.8	5.2	1.1	1.6	2.8	5.2	10.4	22.7
İran	44.1	27.8	19.2	25.6	38.8	20.0	6.6	8.0	10.8	16.4	31.5	66.0
Ortadoğu	49.0	34.4	24.5	23.7	28.9	21.2	26	33	49	76	140	286

Notlar; Batı Avrupa 12 ülkeyi içermektedir. Avusturya, Belçika, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, İtalya, Hollanda, Norveç, İsveç, İsviçre ve İngiltere. Filistin ve İsrail kabaca İngiltere'nin Filistin Mandası olan bölgeyi göstermektedir. Kaynaklar, Ortadoğu GSYİH tahminleri için, yazıya bakınız, Bakınız Issawi, Economic History of the Middle East and North Africa; McEvedy ve Jones, Atlas; Maddison, World Economy, Historical; Behar, Nüfus; ve yazı Batı Avrupa ve ABD, Maddison, World Economy, Historical.

Kaynak: Pamuk (2006), Estimating Economic Growth in the Middle East since 1820, The Journal of Economic History, Vol. 66, No. 3 (September 2006). The Economic,History Association, ISSN 0022-0507. S.815-816.

Kaynakça

Acemoğlu D. & J. Robinson A. (2013), Why Nations Fail, Great Britain, CPI Group.

Adıyeke N. & Adıyeke N. (2006), Fethinden Kaybına Girit, Babıali Kültür Yayıncılığı, Yenibosna İstanbul.

Aghion P, & Boustan L, & Hoxby C, & Vandenbussche J. (2009) The Causal Impact of Education on Economic Growth: Evidence from U.S. Brookings papers on economic activity. Brookings Instutition. Washington, DC.

Aidrus T. (2009), Is the LHC a waste of money?, Eurekamagazine, Erişim tarihi: 23.07.2015. http://www.eurekamagazine.co.uk/design-engineering-blogs/is-the-lhc-a-waste-of-money/18515/

Aiyar S. & R. Duval & D. Puy & Y. Wu & L. Zhang (2013), Growth Slowdowns and the Middle- Income Trap, USA, IMF.

Akkuzu İ. (2009), Uluslararası Emek Hareketleri (Göçü) ve Türkiye Üzerine bir Deneme, Doktora Tezi, Maltepe Üniversitesi, İstanbul.

Aksay M. (1999), Hicaz Demiryolu Fotoğraf Albümü, Albaraka Türk, İstanbul.

Anderson R. & Liu Y. (2013) How Low Can You Go? Negative Interest Rates, The Regional Economist, January 2013, S.13-14.

Armaoğlu F. (1987), 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Ashraf Q. & Galor O. (2008), Malthusian Population Dynamics:Theory and Evidence, Rhode Island ABD, Brown University.

Aysal N. (2013), Kırım Savaşı'ndan Lozan Barış Antlaşması'na Osmanlı Dış Borçlarının Tarihsel Gelişim Süreci (1854-1923), Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi S 53, (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), 2013, S. 1-28.

Bayır Ö. E. (2011), Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Solda Partileşme İ.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi No:45. (Ekim 2011). ss.45-72.

Baykurt F. (1985), Yılanların Öcü, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Baykurt F. (1998), Özyaşam Özüm Çocuktur, Papirüs Yayınları, İstanbul.

Bekdemir Ü. & Çoşkun O. (2010), Ulaşım Coğrafyası Açısından Ovit Geçidi, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 5/3 Summer 2010, s 865-889.

Bergh A. (2011), The Rise, Fall and Revival of the Swedish Welfare State: What are the Policy Lessons from Sweden?, IFN Working Paper No. 873, Research Institute of Industrial Economics, Stockholm, Sweden

Blackburn K. & Cipriani G. P. (2002), A model of longevity, fertility and growth, İngiltere, Journal of Economic Dynamics and Control, 26 (2002), 2 (February), 187-204.

Bloom D. & Canning E. D. & Sevilla J. (2003) The Demographic Dividend A New Perspective on the Economic Consequences of Population Change, Santa Monica California ABD, Rand.

Bodur, H. (2013), Kronolojik 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.

Boillat V. & Bourgeois D. & Fleury M. & Frech S. & Gautier M. & Hetzer T. & Kropf B. & Latham E. H. & Ludi R. & Perrenoud M. & Spuhler G. & Trooboff H. E. (1999), Switzerland and Refugees in the Nazi Era, Bern İsviçre, Independent Commission of Experts Switzerland.

Booth A. (2009), Coal Mining, Geevor Tin Mine Museum, Lead Academic School of Humanities and Social Sciences University of Exeter

Boratav K. (2013), Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009, İmge Kitabevi, Ankara.

Boserup E. (1965), The Conditions of agricultural growth, Londra İngiltere, George Allen & Unwin LTD.

Boserup, E. (1981), Population and technological Change (A study of Long-Term Trends), Chicago ABD, The University Of Chicago Press.

BP Statistical Review of World Energy (June 2015), Coal; Reserves and prices, Production and consumption, 64th edition.

Brooks M. E. (1956), The Growth of a Nation, E. P. Dutton & Co, Inc., New York, ABD.

Buhalis D. (2001), Tourism in Greece: Strategic Analysis and Challenges, Current Issues in Tourism, Vol. 4, No. 5, 2001.

Burtless G. & Jencks C. (2003), American Inequality and Its Consequences, Luxembourg Income Study Working Paper Series no. 339, Fifth draft

Chakraborty S. (2003) Endogenous lifetime and economic growth, Journal of Economic Theory 116 (2004) 119-137.

CIA The World Fact Book (2014a), Total fertility rate, Erişim tarihi: 12.13.2014; https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/xx.html

CIA The World Fact book (2014b), Area. Infant mortality rate, Erişim tarihi: 12.13.2014; https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tu.html https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ja.html https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/gm.html

CIA The World Fact book (2015a), Ortalama yaşam Beklentisi, Erişim Tarihi: 20.08.2015; https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2102.html#xx

CIA The World Fact Book (2015b), Bebek ölüm oranları, Erişim Tarihi: 20.08.2015; https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/rankorder/2091rank.html

Cıpolla (1980), Tarih Boyunca Ekonomi Ve Nüfus, Tur Yayınları, İstanbul. (İlk baskı 1960 Kaliforniya, ABD).

Çetek N. (1978), Türkiye I. Kömür Kongresi, 23 - 27 Ocak 1998, Kömürün Ekonomideki Yeri ve Zonguldak Taşkömürü Havzası, s.23-83, Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu, Ankara.

Dağlar O. (2008), War Epidemics and Medicine in the Late Ottoman Empire (1912-1918), Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi, Hollanda.

DeGroot J. (2009), The space race is a pointless waste of money The cash spent on Nasa's leaps for mankind would be better used on Earth, says Gerard DeGroot, telegraph, Erişim tarihi: 23.07.2015; http://www.telegraph.co.uk/comment/personal-view/4807506/The-space-race-is-a-pointless-waste-of-money.html.

Değerli E. S. (2007), Lozan Barış Konferansı'nda Musul, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Cilt 10 Sayı 18 Aralık 2007 ss.127-140.

DİE (1973), Türkiye İstatistik Yıllığı 1971, Devlet İstatistik Enstitüsü, Yayın No. 670, Ankara.

Dittmer M. (Erişim tarihi: 12.13.2014), Manyetik Hızlı Tren, Geleceğin Seyahatini bu günden başlatıyoruz, Transrapid, http://www.pro-transrapid.org/tr/index.html

Eberstadt N. (2004), Four suprises in Global Demography. Published by Elsevier Limited on behalf of Foreign Policy Research Institute.

Erickson E. J. (2001), Ordered To Die A History of the Ottoman Army in the First World War, Greenwood Press, ABD.

Erickson E. J. (2007), Ottoman Army Effectiveness in World War I, Routledge, Londra. İngiltere.

Farmer E.A.R.(2008), The Great Depression, Los Angeles ABD, Department of Economics UCLA.

Gallup J. & L. Sachs J. D (1998), The Economic Burden of Malaria, Center for International Development at Harvard.

Garrett G. (2004), Globalization's Missing Middle, November/December 2004 issue of Foreign Affairs.

Genç M. (2000), Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Gráda O. C. (2004), Ireland's Great Famine: An Overview, Belfield Dublin İrlanda, University Collage Dublin.

Grosskopf P. (2011), Is 100% Renewable Energy possible for Germany by 2020?, Global Energy Network Institute (GENI), Under the supervision of and editing by Peter Meisen.

Gül A. & Başıbüyük A (2011), Bir Tarihi Coğrafya İncelemesi (Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Erzincan Kazası), Salkımsöğüt Yayınevi, Erzurum.

Gülsoy U. (1994), Hicaz Demiryolu, Eren Yayıncılık ve Kitapçılık Ltd. Şti., İstanbul.

Güney M. (1966), Zonguldak Kömür Ocaklarında Yeraltı Madencilik Faaliyetleri, Orta Doğu Teknik üniversitesi, Ankara.

Han E. & Kaya. A. A. (2013), Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politika, Nobel, Ankara.

Hirsheleifer J. (1966), Disaster and Recovery: The Black Death in Western Europe, Memorandum RM-4700-TAB February 1966, Prepared for: Technical Analysis Branch United States Atomic Energy Commisson, ABD.

Husain J. M. (2011), Revisiting the Preston Curve: An Analysis of the Joint Evolution of Income and Life Expectancy in the 20th Century, İngiltere, Keele University.

Hülagü M. (2008), Hicaz Demiryolu, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul.

İçduygu A.& Biehl K. (2012), Kentler ve Göç Türkiye, İtalya ve İspanya, Derleyen Ahmet İçduygu, 1 Türkiye'ye yönelik göçün değişen yörüngesi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Kaku, M. (2011), Physics of the Future, ABD, Doubleday

Karatay O. (1998), Kosova Kanlı Ova, İz Yayıncılık, İstanbul.

Kazgan G. (2002), Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Kemal C. (2010), Osmanlı'nın Filistin Cephesi'ndeki Son Muharebesi, Ankara Üniversitesi Türk İnkilâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi S 45, Bahar 2010, s. 37-69.

Kepenek Y. & Yentürk N. (2007), Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Keynes J. M. (1936), The General Theory of Employment Interest and Money, (1967 edition), Macmillan, İngiltere.

Klein N. (2010), Şok Devrimi, Felaket Kapitalizminin Yükselişi, Agora Kitaplığı, İstanbul.

Koç İ. & Eryurt A. M. & Adalı T. & Seçkiner P. (2008), Türkiye'nin Demografik Dönüşümü, Doğurganlık, Aile Planlaması, Anne-Çocuk Sağlığı ve Beş Yaş Altı Ölümlerdeki Değişimler: 1968-2008, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü.

Kopar M. (2012), 18. ve 19. Yüzyillarda Osmanli Borçlar Tarihine Bir Bakiş, History Studies Volume 4/1 2012, Ankara, Türkiye.

Kösemen R. & Karaağaç P. (2007) The Window of Oppurtunity Awaiting Turkey; Demographics, Education and new perspectives towards 2025, İstanbul Türkiye, Artpress T.

Kremer, M. (1993), Population growth and technological change (One million B.C. to 1990), The quarterly journal of economics, Vol. 108, No. 3. (Aug., 1993), pp. 681-716.

Kristinsson A. (1998) "Productivity and population in pre-industrial Iceland." In Aspects of Arctic and SubArctic History. Proceedings of the International Congress on the History of the Arctic and Sub-Arctic Region. Reykjavík, 18-

21 June 1998. Ed. by Ingi Sigurðssson and Jón Skaptason. Reykjavík 2000, pp. 270-278.

Kumins L. (2005), Iraq Oil: Reserves, Production, and Potential Revenues, Congressional Research Service, The Library of Congres, Order Code RS21626.

Kuznets S. (1995), Economic Growth and Income Inequality, The American Economic Review, Volume XLV, March, 1955, Number One.

Landes S. D. (1998), The Wealth and Poverty of Nations, W. W. Norton & Company, Inc., ABD.

Langlois G. (2000), 20. Yüzyıl Tarihi, Nehir Yayınları, İstanbul.

Liliopoulou A. & Roe M. & Pasukeviciute I. (2005), Trans Siberian Railway: from inception to transition, European Transport \ Trasporti Europei n. 29 (2005): 46-56.

Maddison A. (2006), The World Economy, OECD, Paris Fransa.

Makal M. (1950), Bizim Köy Bir Köy Öğretmenin Notları, Varlık Yayınları, İstanbul.

Makal, A. (2006). Zonguldak ve Türkiye Toplumsal Tarihinin Acı Bir Deneyimi Olarak "İş Mükellefiyeti", Yayına hazırlayan, Kürşat Çoşkun, Ahmet Öztürk, Zonguldak Kent Tarihi 05 Bienali Bildiriler Kitabı (1), 69-93, İstanbul: Ezgi Matbaası.

Malmberg, G. (1997). Time and Space in International Migration, in Hammar, T., Brochmann, G., Tamas, K. & Faist, T.(eds.), International Migration, Immobility and Development. Multidisciplinary Perspectives, Oxford: Berg, 21-48

Malthus, T. (1798) An essay on the principle of population, London İngiltere: St. Paul’s Church-Yard. (İlk baskı 1798, Genişletilmiş son hali 1926,), (1998, Electronic Scholarly Publishing Project, http://www.esp.org)

Mays L. & Antoniou G. P. & Angelakis A. N. (2013), History of Water Cisterns: Legacies and Lessons, Water 2013, 5, S. 1916-1940.

McEvedy C. (2003), Yakınçağ Tarih Atlası, Sabancı Üniversitesi, İstanbul.

Mcevedy C. (2004), İlkçağ Tarih Atlası, Sabancı Üniversitesi, İstanbul.

McGranahan G. & Satterthwaite D. (2014), Urbanisation Concepts And Trends, IIED Working Paper. IIED, London.

McMeekin S. (1974), The Russian Origins of the First World War, Harvard University Press, ABD.

Meadows D. H. & Meadows D. L. & Randers J. & Behrens W. W. 3, (1972), The Limits to Growth, ABD, Universe books.

Merkezi Yönetim Mali İstatistikleri Bülteni (2014), T.C. Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü Merkezi Yönetim Mali İstatistikleri Bülteni, ŞUBAT – 2014

Miller T. (1996), Explaining Keynes, Theory Consumption and Weaknesses, Birleşik Krallık, Economic Truth, Erişim tarihi: 12.10.2014; http://www.economic-truth.co.uk/content-essays/bsc/keynesconsumption.pdf.

Müderrisoğlu A. (1988), Sarıkamış Dramı, Kastaş A.Ş. Yayınları, İstanbul.

Müftüoğlu B. G. & Taniş B. (2010), 21. yüzyılda Zonguldak maden işletmelerinde çalışma hayatı: Bir kesit-Tek gerçek, Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi, 11. Kongre/Özel Sayı, Çalışma ve Toplum, sayı:25.

Nisra (2012), Historic Population Trends (1841 to 2011) – Northern Ireland and Republic of Ireland, Erişim tarihi: 12.14.2014; http://www.nisra.gov.uk/Census/Historic_Population_Trends_(1841-2011)_NI_and_RoI.pdf

Notestein W. F. (1945), Population-The Long View, S.36-57, Food For The World, Edited by Theodore W. Schultz, University of Chicago Press, Chicago, ABD.

Nurkse R. (1964), Az Gelişmiş Ülkelerde Sermaya Teşekkülü, Menteş Kitabevi, İstanbul.

Oren H. (2002), The Early History of British Railroads, Erişim Tarihi: 12.8. 2015; http://www.orenstransitpage.com/otplondonpics/history.pdf.

Ortaylı İ. (2006),Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu, Alkım Yayınevi, İstanbul.

Öke M. K. (1983), İngiliz Casusu Prof. Arminius Vambery'nin gizli raporlarında 2. Abdulhamit ve Dönemi, Üçdal Neşriyat, İstanbul.

Özçelik M. (2010), İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı: 29 Yıl: 2010/2 (253-269 s.).

Özeken A. A. (1948), Türkiyede Sanayi işçileri, İçtimaî Siyaset Konferansları, Birinci Kitap, s. 56- -81. İstanbul Üniversitesi, İstanbul. (Prof. Dr. Ahrnet Ali Özeken).

Özkara Ş. (Erişim Tarihi, 5.30.2015), Tüberküloz (Verem) hastalığı http://mebk12.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/34/20/962992/dosyalar/2015_02/06040026_tberkloz.pdf

Öztuna Y. (1992), Büyük Tarih Ansiklopodisi 1. Cilt, Bateş Yayınları, Fagez Ofset, Türkiye.

Pamuk Ş. (1984), Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi 1820-1913, Yurt Yayınları, Ankara.

Pamuk Ş. (2006), Estimating Economic Growth in the Middle East since 1820, The Journal of Economic History, Vol. 66, No. 3 (September 2006). The Economic,History Association, ISSN 0022-0507.

Pamuk Ş. (2007), The Cambridge History of Turkey Volume 4: Turkey in the Modern World, pp. 266-300, Economic change in twentieth-century, Turkey: is the glass more than half full? Cambridge University Press.

Pavlovic´ Z. (2008), Polond, Chelsea House, New York, ABD.

Polanyi K. (2011), Büyük Dönüşüm, İletişim Yayınları, İstanbul.

Preston S. H. (1975), The Changing Relation between Mortality and Level of Economic Development, Population Studies, Vol. 29, No. 2 (Jul., 1975), pp. 231-248, Population Investigation Committee.

Pulsipher L. M. & Pulsipher A, (2008), World Regional Geography Global Patterns, Local lives, W. H. Freeman and Company, ABD.

Ranger K. (2010), Cyclıng Revolution London, Transport for London, May 2010., Mayor Of London, London Streets, İngiltere.

Riley J. C. (2008), Low Income, Social Growth, and Good Health: A History of Twelve Countries, Chapter 1, Life Expectancy and Income among the First Countries to Begin Health Transitions, University of California Press, ltd, London England.

Romer P. M. (1998), Reportaj, Modern Makro Ekonomi Snowdon B., H. R. Vane (2012), Efil Yayınevi, Ankara Türkiye. s.593-611.

Rosling H. (2007), New insights on poverty, TED, Erişim Tarihi; 4,28,2015: http://www.ted.com/talks/hans_rosling_reveals_new_insights_on_poverty?language=en#t-246935.

Sander O. (1989), Siyasi Tarih Birinci Dünya Savaşı'nın sonundan 1980'e kadar, İmge Kitabevi, Ankara.

Sander O. (2005), Siyasi Tarih 1918-1994, İmge Kitabevi, Ankara.

Semiz Y. (2010), 1923–1950 Döneminde Türkiye'de Nüfusu Arttırma Gayretleri ve Mecburi Evlendirme Kanunu (Bekârlık Vergisi), Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 27, S. 423-469.

Shabbir S. (2008), Does External Debt Affect Economic Growth: Evidence from Developing Countries International Research Journal of Finance and Economics. pp. 1450-2887.

Simon J. (1996), The Ultimate Resource 2, New Jersey ABD, Princeton University Press Princeton.

Smith A. (1776), The Wealth of Nation, (1937 edition), Random House, USA.

Solow R. M. (1956), A Contribution to the Theory of Economic Growth, The Quarterly Journal of Economics (1956) 70 (1): 65-94.

Soubbotina T. P. & Sheram A. K. (2000), Beyond Economic Growth: meeting the challenges of global development, The International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank, ABD.

Stearns P. N. & Adas M. & Schwartz S. B. & Gilbert M. J. (2008), World Civilizations The Global Experience, Pearson Education, Inc., ABD.

Stern D. I (2004), Economic Growth and Energy, Stern D. I., Rensselaer Polytechnic Institute Troy, New York, United States, s.46. Encyclopedia of Energy, Volume 2., Elsevier Inc.

Şirin V. (2002), Açıklamalı Tarih Atlası, Özyürek Yayıncılık, İstanbul.

T.C. Tunceli Üniversitesi (2012), 2013-2017 Stratejik Planı, Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, Sunuş D. Boztuğ Rektör.

Tezel Y. S. (2002), Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi 1923-1950, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

The Holy Bible (1959), Rembrandt Edition, Abradale Press, New York. (Genesis, 27:42, Chapter 28, 3).

Tinker I. (2003), A Tribute to Ester Boserup: utilizing interdisciplinarity to analyze global socio-economic change, Presented at Global Tensions Conference held at Cornell University, Ithaca, NY March 9-10, 2001. A shortened version was published in Lourdes Beneria, ed., 2003, Global Tensions: Challenges and Opportunities in the Economy. London: Routledge Press.

TMH (2006), 1923 - 1940 Dönemi Demiryolları, Programlı Kalkınma Projeleri, TMH - Türkiye Mühendislik Haberleri / Sayı 442-443 - 2006/2-3, s.24-29.

Acemoğlu D. & J. A. Robinson (2013), Why Nations Fail, Great Britain, CPI Group.

Tønnessen M. (2008), The Statistician's Guide To Utopıa: The Future Of Growth, Trames, 12(62/57), 2, 115–126, University of Tartu, Tartu, Estonia.

Toynbee J. A. (2000), Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünya Tarihindeki Yeri, (İlk baskı Chatham House, Londra), Ed. Osmanlı ve Dünya; Osmanlı Tarihi ve Dünya Tarihindeki Yeri, Hazırlayan Kemal Karpat, Ufuk Yayınları, İstanbul.

Tragaki, A. (2011), Demography and security, a complex nexus: the case of Balkans, Southeast European and Black Sea Studies, 11:4, 435-450.

TTK (2012), Türkiye Taşkömürü Kurumu Genel Müdürlüğü, Mart-2012, Taşkömürü Sektör Raporu.

TTK (2014), Taşkömürü Sektör Raporu Mayıs 2014, T.C. Türkiye Taşkömürü Kurumu Genel Müdürlüğü.

TUİK (2012), İstatistik Göstergeler 1923-2011, Türkiye İstatistik Kurumu, Yayın No: 3890, Bilgi Dağıtım Grubu, Çankaya-Ankara / Türkiye.

TUİK (2014a), İl yaş grubu ve cinsiyete göre nüfus 2007-2014, Adrese dayalı nüfus kayıt sistemi (ADNKS) 2007-2014. (www.tuik.gov.tr Excel Tablo)

TUİK (2014b), Yıllara göre illerin yıllık nüfus artış hızı ve nüfus yoğunluğu, 2007-2014, Adrese dayalı nüfus kayıt sistemi (ADNKS) 2007-2014. (www.tuik.gov.tr Excel tablo)

Tunceli Üniversitesi Stratejik Planı (2012), Tunceli Üniversitesi Stratejik Planı 2013-2017, Sunuş, Prof. Dr. Durmuş BOZTUĞ Rektör, Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. Tunceli.

Uludağ Üniversitesi: (2007), Çocuklarda Aşı Takvimi, FR-HYE-04-418-07, Hazırlayan AD/BD/Birim(ler: Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları AD, Çocuk Enfeksiyon Hastalıkları BD, Erişim Tarihi: 3. 8. 2015; http://sakur.uludag.edu.tr/dosya/FR-HYE-04-418-07.pdf.

UN Report (Erişim tarihi: 2014), The World at Six Billion, http://www.un.org/esa/population/publications/sixbillion/sixbilpart1.pdf

United Nations (2013), United Nations Deparrment of Economic and Social Affairs, Population Division 2013, World Population Prospects The 2012 Revision Key findings and advance tables, Working Paper No. ESA/ P/WP/.227, New York ABD.

UNPD (2013a), United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2013). World Population Prospects: The 2012 Revision, DVD Edition, Beş yaş altı Ölüm Oranları Bölgeler ve Ülkeler. 1950-2010.

UNPD (2013b), United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2013). World Population Prospects: The 2012 Revision, DVD Edition, Bebek Ölüm Oranları Bölgeler ve Ülkeler, 1950-2010.

UNPD (2013c), United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2013). World Population Prospects: The 2012 Revision, DVD Edition, Doğumda Ortalama Yaşam Beklentisi Bölgeler ve Ülkeler, 1950-2010.

Urata S. (1993) Japanese Foreign Direct İnvestment and its Effect on Foreign Trade in Asia. P. 273-304, Trade and Protectionism, NBER-EASE Volume2, University of Chicago Press.

Vansteenburgh M. (2006), Eda Period Japon: 250 years of Peace, Legal Systems Very Different From Our Own Spring 2006.

Waters T. (1997), The Coming Rwandan Demographic Crisis or why current repatriation policies will not solve Tanzania's (or Zaire's) Refugee Problems, Department of Sociology, California State University, Chico, ABD.

Williamson D. S.a (2014), Macroeconomics, Pearson Education Limited, England.

Wintle M. (2000), An Economic and Social History of Netherlands 1800-1920, Cambridge, Birleşik Krallık, Cambridge University Press.

World Bank (2014a), Fertility rate The average number of births per woman, 1960-2012, Erişim tarihi: 12.14.2014; Kaynak: https://www.google.com.tr/publicdata/explore?ds=d5bncppjof8f9_&met_y=sp_dyn_tfrt_in&idim=country:NGA:KEN:NER&hl=en&dl=en#!ctype=l&strail=false&bcs=d&nselm=h&met_y=sp_dyn_tfrt_in&scale_y=lin&ind_y=false&rdim=region&idim=country:NGA:CHE:SRB:USA:MEX&ifdim=region&hl=en_US&dl=en&ind=false.

World Bank (2014b), Health Life expectancy at birth, total (years), Erişim tarihi: 12.13.2014; http://data.worldbank.org/topic/health, http://data.worldbank.org/region/SSA.

World Bank (2015), Netherlands, Population, Erişim tarihi: 30.08.2015; http://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL/countries/NL?display=graph.

Wrigley E. A. (1985), Population Growth: England, 1680-182, Refresh 1, Autumn 1985.

Yalçın C. (2004), Göç Sosyolojisi, Anı Yayıncılık, Ankara.

Yalçın O. (2011), İkinci Dünya Savaşında İsmet İnönü ve Churchill arasında yapılan Adana Görüşmesi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi s. 47, Bahar 2011, s. 701-731.

Yalçın O. (2013), İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Sovyet Tehdidi Karşısında Kalan Türkiye'nin Batı İle İşbirliği Yapma Süreci, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/5 Spring 2013, p. 919-958, Ankara-Turkey

Yavuz S. & Aslan İ. (2012), Türkiye'de 2008 Küresel Finansal Krizi: Krizin Erzincan İline Etkileri Ve Beklentiler, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 13, Sayı 1, 2012 179,

Yazıcı H. & Akpınar E. & Şahin F. İ. (2005),Doğu Anadolu Bölgesi'nde Hızla Nüfus Kaybeden Topak Bir İlçe Merkezi: Pülümür, Doğu Coğrafya Dergisi Cilt 10 sayı 13. S.7-30.

Yeğin A. & Badıllı A. & İsmail H. & Çalım İ, (1993), Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat, Türdav, İstanbul.

Yıldırım İ. (2002), Osmanlı Demiryolu Politikasına Bir Bakış, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 12, Sayı: 1, Sayfa: 311-324, Elazığ.

Yıldız M. (2014) Dersim'in Etno-Kültürel Kimliği ve 1937-1938 Tertelesi, Chiviyazıları Yayınevi, İstanbul.

Zencir M. & Davas A. (2014), Suriyeli Sığınmacılar Ve Sağlık Hizmetleri Raporu, Ankara, Türk Tabipleri Birliği Yayınları

Zubrin R. (2012), The Population Control Holocaust, The New Atlantis, Number 35, Spring 2012, s. 33-54.

Zürcher E. J. (2010), The Young Turk Legacy And Nation Building From The Ottoman Empire To Atatürk's Turkey, (5. The Ottoman Empire 1850–1922:Unavoidable Failure? S.59-71) I.B.Tauris & Co Ltd, New York, ABD.